

Een meetinstrument voor de belevingswaarde van landschappen

Overzicht van de Onderzoekreeks Nota Landschap

Verschenen:

Zoest, J.G.A. van, 1994. Landschapskwaliteit. Uitwerking van de kwaliteitscriteria in de Nota Landschap. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 349. Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 1.

Alphen, B.J. van, H. Dijkstra & J. Roos-Klein Lankhorst, 1994. De ontwikkeling van een methode voor monitoring van de maat van de ruimte. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 334. Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 2.

Jansen, M., 1994. Zicht op landschap; een verkennend onderzoek naar de betekenis van het Nederlandse landschap voor buitenlandse toeristen. Wageningen, LU, Werkgroep Recreatie en Toerisme. Rapport nr. 36 / Publikatie IKC Natuurbeheer nr. 11 / Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 3.

Dijkstra, H. & J. Roos-Klein Lankhorst, 1995. Haalbaarheidsstudie Meetnet Landschap. Wageningen, DLO-Staring Centrum, Rapport 390 / IKC Natuurbeheer, Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 4.

Ampt-Riksen, V.W.M.M., L.F.M. van den Aarsen & W. Brussaard, 1996 Juridisch-bestuurlijke aspecten van de realisering van het landschapsbeleid. Wageningen, DLO-Staring Centrum, Rapport 468 / Landbouwniversiteit en IKC Natuurbeheer / Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 6.

Salden, W.L.C., 1997. Naar een Ecologische Landschapsindex. Een verkenning naar de methode om variatie en kenmerkendheid van landschappen te bepalen. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 503 / IKC Natuurbeheer / Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 7.

Roos-Klein Lankhorst, J., 1997. Methode voor het volgen van veranderingen in het ruimtegebruik in het Meetnet Landschap. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 510 / IKC Natuurbeheer / Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 8.

Te verschijnen:

Dijkstra, H., J.F. Palmer & J. Roos-Klein Lankhorst, 1997. De ontwikkeling van een methode voor monitoring van de openheid en verstedelijking van het landschap (voorlopige titel). Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport / IKC Natuurbeheer / Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 5.

Deze studie is uitgevoerd in opdracht van de Directie Natuurbeheer van het Ministerie van LNV en het IKC Natuurbeheer, Wageningen

NN 31127.559

**Een meetinstrument voor de belevingswaarde van
landschappen**

J.F. Coeterier

Bibliotheek Wageningen UR / Forum
Droevendaalsesteeg 2
6708 PB Wageningen

RAPPORT 559

Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 9

DLO-Staring Centrum, Wageningen, 1997

15N 948812

5 Discussie	67
5.1 De meting inhoudelijk gezien	67
5.2 De meting in technisch-uitvoerende zin	73
5.3 Bruikbaarheid van de meetresultaten voor het beleid	75
Nabeschouwing	77
Literatuur	79
<i>Aanhangsels</i>	
1 Plattegronden van de onderzochte gemeenten	81
2 Enquête resultaten Landschapsbeleving	
3 Expert judgment van de belevingskwaliteiten per gemeente	105
4 Het concept-meetinstrument	107

Woord vooraf

Een vaak geuite wens in beleid is om immateriële waarden 'hard' te maken, zodat ze meegenomen kunnen worden in beslissingsprocedures. Onder 'hard maken' wordt dan verstaan: kwantificeren, meetbaar maken, of in elk geval: operationaliseren en objectiveren. Want steeds meer wordt in nationaal beleid gebruik gemaakt van 'decision support systems' en daarin is geen plaats voor waarden die niet afgewogen kunnen worden tegen andere waarden. Enige tijd geleden noemden beleidsnota's de belevingswaarde van het landschap nog een belangrijke waarde, maar door gebrek aan operationalisering en hanteerbaarheid begint men daar weer van af te stappen. Zo spreekt de Nota Landschap liever over 'esthetisch waardevol'. Bedoeld wordt echter belevingswaarde. Bij het Ministerie van LNV is er derhalve een dringende wens naar concretisering van de belevingswaarde van landschappen. Overigens betreft die wens niet alleen belevingswaarde maar ook andere waarden, zoals aardkundige en cultuurhistorische.

Aan deze wens is nu inhoud gegeven in het project Meetnet Landschap. Negen waarden moeten meetbaar gemaakt worden, met als nummer 1 de belevingswaarde – en meetbaar op nationale schaal. Als dat lukt kan er een meetnet opgesteld worden waarmee periodiek op elke plaats de vooruitgang of achteruitgang van een waarde vastgesteld kan worden. Dit is de ontwikkeling van een monitoringsysteem.

In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de ontwikkeling van een instrument om de belevingswaarde van landschappen te meten. Hoewel de beleving altijd 1:1 is en plekgebonden, gaat het om het vinden van algemene indicatoren – landschapskwaliteiten die in vrijwel ieders beleving een rol spelen. Hoewel er in de loop van de tijd al veel belevingsonderzoek gedaan is, zit er nog weinig consistentie in de resultaten; er is niet één meetlat voor de belevingswaarde. In opdracht van de Directie Natuurbeheer van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij is de mogelijkheid om zo'n meetinstrument te maken nu onderzocht door DLO-Staring Centrum te Wageningen.

Er zijn twee belangrijke aspecten in het onderzoek naar belevingswaarde, die in de toekomst van steeds meer belang lijken te worden:

- Het lijkt gewenst meer methodisch onderzoek te verrichten naar het waarom van de beleving van het landschap, omdat dit kan leiden tot de mogelijkheid van een betere inschatting en toetsing van de belevingswaarde – en dus een betere toepassing – in het kader van planning, inrichting en beheer.
- Ook lijkt het van belang, meer inzicht te verwerven in de factoren die de affiniteit bepalen die een bewoner ten opzichte van zijn omgeving ontwikkelt en de bijdrage die deze omgeving kan leveren aan zijn psychisch welzijn.

Meer inzicht in deze aspecten kan de belevingswaarde als beleidsinstrument trefzekerder en veelzijdiger maken.

Zoals bij elk belevingsonderzoek, gaat speciale dank uit naar alle mensen die zo bereidwillig zijn geweest hun medewerking aan het onderzoek te verlenen. Zonder hun hulp zou de ontwikkeling van het meetinstrument onmogelijk zijn geweest.

Samenvatting

In opdracht van de Directie Natuurbeheer van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij is een omgevingspsychologisch onderzoek uitgevoerd naar de beleving van landschappen met als doel vast te stellen welke kwaliteiten de belevingswaarde bepalen.

Wil de belevingswaarde van landschappen gebruikt kunnen worden in een beleidsondersteunend beslissingsmodel, dan moeten de belevingskwaliteiten niet alleen bij mensen te meten zijn, maar ook in het landschap; ze moeten te relateren zijn aan objectieve kenmerken van het landschap. Er moet dus meetbaarheid in dubbel opzicht zijn. Dit omdat de beleving zich afspeelt op het ontmoetingsvlak van mens en landschap. Het instrument heeft de vorm van een enquête. Deze zou bij voorkeur opgenomen moeten worden in groter bevolkingsonderzoek, bijv. een CBS-enquête; dat geeft de mogelijkheid verbanden met andere leefbaarheidsindicatoren te leggen. Een eenmalige meting geeft inzicht in de hoogte van de belevingswaarde. Periodieke meting geeft inzicht in de voor- of achteruitgang in belevingswaarde in een gemeente of regio.

Het onderzoek is onderdeel van het project Meetnet Landschap. Dit omvat negen meetdoelen, waaronder aardkundige en cultuurhistorische waarden. De belevingswaarde is meetdoel 1.

De belangrijkste resultaten van het onderzoek zijn:

1. Landschapskwaliteiten die in eerder, regionaal onderzoek belangrijk bleken te zijn voor de eveling, zijn nu op nationale schaal bevestigd. Deze kwaliteiten kunnen gebruikt worden als schalen voor een instrument om de belevingswaarde van landschappen te meten.
2. Elke belevingskwaliteit is complex van karakter. Wat voor de belevingswaarde als geheel geldt, namelijk dat hij is samengesteld uit meerdere kwaliteiten, geldt ook voor elke kwaliteit fzonderlijk; die is weer samengesteld uit meerdere deelkwaliteiten.
3. Negatieve kenmerken zoals schaalvergroting, nivellering/uniformering, verstedelijking en versnippering zijn ook in het meetinstrument opgenomen. Negatieve kenmerken zijn zelfstandige kwaliteiten en niet op te vatten als een tekort aan positieve kwaliteiten (wat overigens ook negatief werkt).

Positieve belevingswaarde

In eerder onderzoek zijn acht à negen kwaliteiten gevonden, die samen de belevingswaarde van een landschap bepalen, ongeacht het soort landschap; dat wil zeggen de kwaliteiten zijn algemeen maar hun invulling varieert per landschap. Deze kwaliteiten zijn in het huidige onderzoek bevestigd als algemeen geldig en bruikbaar om landschapsbeleving te meten. Daarbij blijkt elke kwaliteit een aantal

deelkwaliteiten of aspecten te hebben. Deze kwaliteiten zijn de indicatoren of graadmeters voor een positieve belevingswaarde. Het zijn:

— *Eenheid*

Deze kwaliteit is aanwezig als het landschap een samenhangend, harmonisch geheel vormt, als het een eigen karakter heeft.

Aspecten: Recente veranderingen en inpassing van het nieuwe in het bestaande. Dit betreft de heelheid van het geheel en de aanwezigheid van niet-passende elementen. Afwisseling binnen de eenheid.

— *Gebruik*

Er zijn twee vormen: collectief gebruik (de ruimtegebruiksvorm) en persoonlijk gebruik.

Aspecten van collectief gebruik: inrichting voor de functie(s), ontwikkelingen, variatie, gebruiksintensiteit en compatibiliteit tussen functies, bijv. tussen recreatie en landbouw.

Aspecten van persoonlijk gebruik: bereikbaarheid, toegankelijkheid, gebruiksintensiteit, veiligheid, voorzieningen en onderhoud.

— *Historisch karakter*

Het gaat hierbij om het hele tijdsbeeld, niet alleen om oude dingen.

Aspecten: snelheid en omvang van ontwikkelingen, inpassing van het nieuwe in het historisch gegroeide landschap en de verhouding tussen behoud en ontwikkeling, en het onderhoud van historische elementen.

— *Natuurlijkheid*

Dit is niet alleen flora en fauna, maar vooral of een omgeving op een natuurlijke wijze gegroeid is, met als contra-indicaties de afname van de vrije bewegingsruimte en de dingen die het landschap steeds kunstmatiger maken.

Aspecten: hoeveelheid en soort natuur, variatie in natuur, ook over de seizoenen, vrije ruimte, groenonderhoud.

— *Ruimtelijkheid*

Dit is de hele ruimtelijke indruk van een landschap. Deze wordt niet alleen bepaald door het aantal vierkante meters open ruimte, maar door een veelheid van aspecten.

Aspecten: mate van openheid, ruimtelijk patroon, aard van de begrenzing en van de 'vulling' van de ruimte, hoogteverschillen en ruimtelijke verschillen gedurende de seizoenen, ruimtebezetting.

— *Seizoenskenmerken*

Dit is de verandering van het landschap in de jaargetijden. Het heeft geen aparte aspecten.

— *Zintuiglijke indrukken*

Het gaat hierbij om alle zintuigen, niet alleen het oog, dus niet alleen beeldaspecten. Ook geuren, geluiden, het voelen van wind of regen op je huid of mul zand onder je voeten horen hierbij. Vooral belangrijk onder normale omstandigheden zijn kleuren, onder abnormale omstandigheden stank, lawaai, kunstlicht 's nachts. Een deel van deze indrukken is tijdelijk, zoals lichtval.

— *Beheer*

Beheer heeft twee kanten: beleid en onderhoud. Onderhoud is als aspect al bij diverse kwaliteiten genoemd. Met beleid wordt vooral het overheidsbeleid bedoeld, met name dat van de gemeente. Bij meting zou daarom niet alleen naar de toestand van het landschap maar ook naar de toestand van het landschapsbeleid gevraagd moeten worden – en dan niet alleen de uitvoering van het beleid (bijv. onderhoud), of het product (bijv. een plan), maar ook het proces van beleidsvorming. Bewoners zouden daar veel meer bij betrokken willen worden. Beleid betreft alle belevingskwaliteiten, ook hoe wordt omgegaan met het historische karakter, de natuur, de gebruiksmogelijkheden van het landschap, etc.

Aspecten: onderhoud en verzorging van de natuurlijke en culturele omgeving en elementen daarin (zowel door de overheid als door particuliere eigenaars), het opstellen van regels en toezicht op naleving daarvan (ook door eigen instanties), stimulering van bewonersinitiatieven zoals vrijwilligersgroepen, gebruik van kennis van bewoners bij het maken van plannen, het geven van informatie, mogelijkheden scheppen voor alle gebruikers van het landelijk gebied en geen groepen voortrekken zoals automobilisten, toeristen of forenzen, en andere groepen verwaarlozen zoals ouderen of gehandicapten, en tenslotte voldoende tegenwicht bieden tegen ongewenste initiatieven door provincie of rijk.

Opmerkingen

De kwaliteiten bepalen *sámen* de beleving, ze zijn niet onafhankelijk maar beïnvloeden elkaar. Er kan niet één kwaliteit geïsoleerd worden en apart behandeld worden in het beleid¹. Zo werkt de beleving niet. Het is niet zo dat elke kwaliteit afzonderlijk wordt beleefd en dat dan door optelling een totaalbeleving tot stand komt. De totaalbeleving komt eerst, beleven is een integraal of holistisch gebeuren. Dit betekent dat alle kwaliteiten gemeten moeten worden, er kan niet worden volstaan met een paar.

De kwaliteiten kunnen verschillende *gewichten* hebben, hun bijdrage tot de totaalbeleving ligt niet vast. Dit is zowel afhankelijk van het soort landschap als het soort persoon. Voor een landschap kan het gewicht berekend worden via een statistische analyse van de oordelen op de belevings-kwaliteiten in een regio of gemeente. Voor de persoon wordt het gewicht van een kwaliteit vooral bepaald door het belang dat hij of zij eraan hecht. Zo'n variabele bijdrage betekent dat er geen

---

¹ Dit kan wel vanuit een expert-benadering maar niet vanuit de beleving door leken. Zo zijn natuurlijkheid en historisch karakter belevingskwaliteiten. De 'belangen' van deze waarden worden behartigd door resp. biologen en cultuurhistorici en historischgeografen. Voor de beleving horen gegroeid in ruimte en in tijd echter bij elkaar.

vaste volgorde in de kwaliteiten zit, maar dat ze ook niet eenvoudig mogen worden opgeteld tot een totaalbeleving.

Niet alleen de totaalbeleving maar ook elke belevingskwaliteiten afzonderlijk is *complex samengesteld*. Elke kwaliteit heeft verschillende deelkwaliteiten die apart gemeten moeten worden. Er kan niet worden volstaan met één vraag per kwaliteit.

Hoewel de áánwezigheid van een kwaliteit positief beleefd wordt, hoeft de áfwegigheid ervan niet per se negatief beleefd te worden. Dit komt omdat er een *neutraal middengebied* in de beleving is, tussen positief en negatief, waar dingen niets doen; of niets meer, bijv. onder invloed van gewenning. Dit zijn dingen die men normaal vindt.

Voor de relatie tussen de indicatoren en de beleving geldt niet automatisch: hoe meer hoe beter. Soms is een bepaalde mate voldoende en geeft een extra toename geen hogere beleving. Dit geldt bijv. voor beheer. Bij andere indicatoren, zoals ruimtelijkheid, is 'meer' zelfs niet eens te benoemen. Het gaat zowel om de kwaliteit als om de kwantiteit van een indicator. Beide moeten gemeten worden.

Negatieve belevingswaarde

Hiervoor zijn twee oorzaken: tekorten of gebreken in de positieve kwaliteiten en negatieve kenmerken. De negatieve kenmerken zijn niet het complement van de positieve kwaliteiten, maar indicatoren met een eigen karakter. Het blijken geen intrinsieke eigenschappen van landschappen te zijn, zoals ruimtelijkheid of tijdsbeeld, maar negatief ervaren ontwikkelingen, of effecten van ontwikkelingen. Zo werden hoge flatgebouwen aan de rand van een dorp negatief beleefd, niet door gebrek aan positieve eigenschappen van die flats maar omdat ze daar volgens de mensen niet horen. De negatieve kenmerken moeten apart gemeten worden. Gevonden zijn:

— *Schaalvergroting*

Dit vindt op landschaps- en op elementniveau plaats. Zowel landschappelijke eenheden, zoals kasegebieden en nieuwbouwwijken, als elementen, zoals landbouwpercelen en stallen, worden groter. Het gaat hierbij om de *verhouding* tussen oud en nieuw. Vaak is het nieuwe disproportioneel groot ten opzichte van het bestaande. Het past dan kwantitatief en kwalitatief niet in het bestaande. Maar door hun omvang gaan de nieuwe ontwikkelingen het bestaande wel overvleugelen. Bovendien gaat groei vaak snel. Omvang en snelheid van ontwikkelingen maken ze steeds moeilijker inpasbaar in het historisch gegroeide landschap.

— *Verstedelijking*

De verstedelingsdruk is verschillend in de vier gemeenten. Hoeveel druk gevoeld wordt is ook afhankelijk van initiatieven op provinciaal en rijksniveau. Zo zijn er in Emmen de meeste veranderingen, maar in Abcoude zijn ze het meest storend. Dit komt omdat in Abcoude de druk vooral van buitenaf komt, van Amsterdam en van provincie en rijk, terwijl in Emmen de initiatieven van de gemeente zelf komen. In Odoorn is de druk het minst en ook Woudenberg bevindt zich in een periode van relatieve stabiliteit, hoewel onlangs enkele ontwikkelingen de integratie van dorp en

buitenomgeving verminderd hebben, zoals de aanleg van een rondweg. De vier gemeenten bevinden zich in verschillende fasen van ontwikkeling van landelijk naar stedelijk.

— *Nivellering en uniformering*

Ook dit speelt op twee schaalniveaus: op landschapsniveau, als het ene type landschap elementen gaat overnemen van een ander type, zoals bungalows als boerenwoning, en op elementniveau als door standaardisering onderlinge variatie tussen elementen verdwijnt, bijv. uniforme nieuwbouwwijken (zowel verschillen binnen als tussen nieuwbouwwijken verdwijnen).

Een andere indicator voor nivellering is het inkorten van bestaande hiërarchieën, bijv. het verdwijnen van zandwegen of van verschillen tussen dorpen en steden. Uniformering gaat vaak samen met schaalvergroting. Dit gecombineerde effect leidt tot een extra vervlakking van de belevingswereld.

— *Versnippering*

Dit is een gevolg van het uitbreiden van het wegensysteem, verdringing of scheiding van functies, barrières in het landschap, het zelfstandig ontwikkelen van delen van het landschap en incompatibiliteit tussen functies.

Een effect, of een speciale vorm van versnippering is disharmonie. Dit kan optreden als nieuwe ontwikkelingen niet goed ingepast worden in het bestaande landschap, als delen niet goed op elkaar aansluiten.

Opmerkingen

Deze verschijnselen worden ervaren als een gebrek aan inpassing van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande landschap, als een gevolg van onvoldoende evenwicht tussen behoud en ontwikkeling en/of een te grote snelheid van ontwikkeling, dus als geen goed beleid. Ze duiden niet op een algemene weerstand tegen verandering, zoals vaak wordt gedacht. Mensen vinden groei inherent aan het landschap, alleen moet er geen breuk ontstaan met het bestaande. Een voorbeeld is schaalvergroting. Dit werd meestal negatief ervaren, maar door de discrepantie met de schaal van het bestaande landschap. Het impliceert dus niet dat kleinschaligheid altijd positief is en grootschaligheid negatief. Ook grootschaligheid kan een hoge belevingswaarde hebben. Het gaat om de verandering in schaal – en dan nog om te veel. Verkleining van schaal in een grootschalig landschap kan net zo negatief ervaren worden als vergroting van schaal in een kleinschalig landschap, alleen was het eerste in de onderzochte gemeenten niet aan de orde.

Het voordeel van de meetvariabelen, positief en negatief, is dat ze enerzijds zo algemeen zijn dat ze voor allerlei landschappen te gebruiken zijn, maar anderzijds zo concreet dat ze direct te vertalen zijn in fysieke landschapskenmerken. Hierdoor zijn ze eenvoudig op te nemen in een 'decision support system' voor beleid en bieden ze direct aanknopingspunten voor ontwerp, zonder nochtans de vrijheid van de ontwerper te beperken.

Uit de ijkingsgesprekken bleek dat de bewoners die de enquête ingevuld hebben zich sterk betrokken voelen bij het bestaande landschap. Het is hun dagelijkse leefomgeving, waarmee zij zich verbonden en waarvoor zij zich verantwoordelijk voelen. Men had veel zorg en aandacht aan de invulling besteed.

Naast positieve en negatieve kwaliteiten zijn ook motieven en wensen voor de beleving genoemd. Samen vormen deze een *betekeniskader* voor de waarneming en de waardering van landschappen. Dit kader is eerder collectief en cultureel bepaald dan individueel; er zijn veel overeenkomsten tussen mensen geconstateerd. Er geldt hetzelfde voor als voor de belevingskwaliteiten: de kernbegrippen zijn algemeen geldig maar worden per regio of gemeente verschillend ingevuld. De belangrijkste wens is **inpassing** van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande, historisch gegroeide landschap. Daaraan ontbrak het nogal eens, vooral in Emmen en Abcoude. Het is een reden waarom de zorg voor een hoge belevingswaarde altijd maatwerk is. Verder maakt het duidelijk waarom mensen zo de nadruk leggen op een goede verhouding tussen behoud en ontwikkeling. Zij zien dat niet als een of-of kwestie maar als en-en. Dit geldt des te meer daar de ontwikkelingen van de laatste tijd tot een steeds grotere versimpeling van de belevingswereld blijken te leiden. Eigenlijk noemt men nog maar drie domeinen met een eigen karakter: natuur, stedelijke gebied en agrarisch buitengebied. Men vond dat zowel de variatie binnen die domeinen steeds meer verdwijnt, als ook de variatie in de overgangsgebieden tussen de domeinen. De overgangsgebieden zijn voor de beleving zeker zo belangrijk als de domeinen zelf.

Gebruik van het instrument

Het meetinstrument geeft twee soorten informatie:

- Over de toestand van de beleving; hoe hoog of hoe laag is deze op de verschillende variabelen. Dit kan op ieder schaalniveau gemeten worden, nationaal, regionaal en lokaal. Regio's kan men onderscheiden op grond van postcodes, gemeentegrenzen, landschapstypen, e.d. Regio's kunnen vergeleken worden door per regio de gemiddelde waarde op de variabelen te berekenen.
- Over de voor- of achteruitgang in belevingswaarde in twee opeenvolgende meetperioden. Ook dit kan op ieder schaalniveau berekend worden. Veranderingen in beleving per regio worden gemeten door de scores op een variabele in opvolgende meetperioden te vergelijken.

Meting van een lage score of een achteruitgang in belevingswaarde geeft echter nog geen inzicht in de *oorzaak* daarvan. Die moet apart onderzocht worden, bijv. met kwalitatief belevingsonderzoek ter plaatse. Het instrument signaleert alleen, het verklaart niet. De twee typen onderzoek, kwantitatief en kwalitatief, dienen verschillende doelen; het is niet of-of maar en-en.

De meetgegevens kunnen opgeslagen worden in een GIS-systeem. Er kunnen dan verbanden berekend worden met andere waarden, bijv. aardkundig, cultuurhistorisch en ecologisch.

1 Inleiding

Het overheidsbeleid is gericht op het handhaven en verbeteren van de kwaliteit van onze ruimtelijke omgeving, de natuur en het landschap. Deze zijn o.a. vastgelegd in de VINEX, het Natuurbeleidsplan, de Nota Landschap en het Structuurschema Groene Ruimte. Wil dit beleid voldoende inhoud en draagvlak krijgen, dan is niet alleen inbreng van experts op velerlei gebied nodig, maar moet het beleid ook gebaseerd worden op wat er onder de bevolking leeft aan ideeën over kwaliteit. Dit betekent o.a. onderzoek naar de belevingswaarde van het landschap onder verschillende bevolkingsgroepen. Er is niet alleen meer inzicht nodig in wat bestaande kwaliteiten van landschappen zijn, maar vooral ook wat effecten van veranderingen op die kwaliteiten zijn. Kennis hierover is zowel nodig om uitgevoerd beleid te kunnen evalueren als om nieuw beleid de juiste vorm te kunnen geven. Belevingsonderzoek kan op deze wijze bijdragen aan het opsporen van kwaliteiten die bevolkingsgroepen ervaren en aan het signaleren van problemen met betrekking tot de kwaliteit van het landschap. Een beleid dat rekening houdt met de beleving van bevolkingsgroepen kan rekenen op een groter draagvlak voor beleidsmaatregelen.

Het landschapsbeleid, zoals neergelegd in de Nota Landschap en het Structuurschema Groene Ruimte, is gericht op het behoud, het herstel en de ontwikkeling van een kwalitatief hoogwaardig landschap. Om een goed beleid te kunnen voeren, is het nodig inzicht te hebben in de toestand van het landschap en veranderingen daarin. In de Nota Landschap is aangekondigd dat daarvoor een monitoringsysteem ontwikkeld zal worden. Vervolgens is de haalbaarheidsstudie 'Meetnet Landschap' verschenen. In deze studie worden negen meetdoelen geformuleerd. Meetdoel 1 heeft betrekking op de monitoring van de beleving van het landschap. Een complicatie hierbij is dat, waar andere meetdoelen aan het landschap gemeten kunnen worden, de belevingswaarde bij mensen gemeten moet worden. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de in eerder onderzoek gevonden basiskwaliteiten voor de beleving, te weten: mate van harmonie of eenheid, gebruik en gebruiksmogelijkheden, ruimtelijkheid, natuurlijkheid, beheerstoestand en historisch karakter.

Het landschapsbeleid van de Nota Landschap heeft zijn vertaling gekregen in het Structuurschema Groene Ruimte (SGR). Het beleid acht het noodzakelijk om in 1999/2000 na te gaan wat er van het SGR is terechtgekomen. Tegen die tijd is het dus nodig om een evaluatie uit te voeren. Parallel aan de Meetnetstudie is binnen het Ministerie van LNV het project 'Monitoring kwaliteit Groene Ruimte' opgezet. Dit project beoogt eveneens de ontwikkeling van een monitoringprogramma voor de Groene Ruimte. Centrale elementen hierin zijn indicatoren waarmee de ontwikkelingen in de Groene Ruimte kunnen worden gevolgd. Er zijn drie groepen indicatoren onderscheiden:

- belevingswaarde,
- gebruikswaarde,
- vitaliteit.

De belevingswaarde is samengesteld uit twee componenten: de 'waardering bevolking' en 'identiteit'. De 'waardering bevolking' wordt vastgesteld via de basiskwaliteiten.

Zowel vanuit de Nota Landschap (Meetnet Landschap) als vanuit het SGR (Monitoring kwaliteit Groene Ruimte) is er dus behoefte aan de ontwikkeling van een methode voor het periodiek meten van de beleving van het landschap, of de groene ruimte. Doel van de huidige studie is:

na te gaan of voor landschapsbeleving een betrouwbaar en valide meetinstrument ontwikkeld kan worden ten behoeve van een monitoringsysteem.

Het ontwikkelen van een meetinstrument houdt in dat er **indicatoren** gevonden moeten worden waarmee de landschapsbeleving gemeten kan worden, die kunnen dienen als meetvariabelen. Dit kunnen zowel positieve als negatieve belevingskwaliteiten zijn. 'Landschap' is hierbij het hele buitengebied, van stadsrand tot natuurgebied, dus ook 'stadslandschappen'. De indicatoren of meetvariabelen moeten aan de volgende eisen voldoen:

1. Ze moeten **algemeen geldig** zijn, zowel voor mensen als voor landschappen. M.a.w., ze moeten duurzame en fundamentele kwaliteiten van het landschap beschrijven die voor iedereen gelden. Het meten van groepsverschillen of draagvlak is hierbij nog niet aan de orde; dat wordt pas relevant als beslist moet worden wat er met die kwaliteiten moet gebeuren. Het gaat hierbij zowel om kwaliteiten van bestaande landschappen als om kwaliteiten van veranderingen.
2. Ze moeten voldoende **specifiek** zijn om de beleving direct en eenduidig te kunnen koppelen aan fysieke kenmerken van het landschap; indicatoren mogen niet multi-interpretabel zijn.
3. Ze moeten **valide** zijn, bevestigd in eerder onderzoek. Voordat ze op grote schaal gebruikt gaan worden moeten ze eerst voldoende geijkt zijn in een apart uit te voeren ijkingsonderzoek.
4. Ze moeten **betrouwbaar** zijn, d.w.z. op een objectieve, herhaalbare manier gemeten worden, volgens een methode die anderen ook kunnen uitvoeren, met overeenkomstige resultaten.
5. Ze moeten **bruikbaar voor de planning** zijn, d.w.z. niet van een te hoog abstractieniveau maar zo concreet dat er in verschillende landschapstypen een duidelijk omschreven en concrete inhoud aan kan worden gegeven. Concreet wil zeggen: in termen van fysieke kenmerken en elementen.
6. Ze moeten **eenvoudig af te nemen** zijn, bijv. als vragenlijst met voorgecodeerde en makkelijk in te vullen vragen in een schriftelijke of telefonische enquête, of als checklist die beleidsambtenaren kunnen invullen. Dit betekent ook dat de methode betaalbaar moet zijn.
7. Ze moeten een **signalerende werking** hebben voor het beleid. Dit betekent dat er behalve naar de toestand van de landschapsbeleving (hoog of laag) ook gelet moet worden op veranderingen daarin. De scores in verschillende meetperioden moeten vergeleken worden. Lage scores of een sterke achteruitgang in scores kan dan voor het beleid aanleiding zijn voor een voortgezet belevingsonderzoek.
8. Ze moeten gebruikt kunnen worden voor **beleidsevaluatie** en om beleidsbeslissingen te onderbouwen. Mocht het beleid op grond van negatieve signalen in meetperiode A gaan bijsturen, dan moet meting in periode B informatie geven over het effect van die bijsturing.

Het product van het onderzoek, het meetinstrument, heeft de vorm van een korte schriftelijke vragenlijst die opgenomen zou kunnen worden in groter bevolkingsonderzoek, bijv. van het CBS, en waarmee voor heel Nederland de belevingswaarde van het landschap gemeten kan worden en, via herhaalde meting, het effect van veranderingen op de beleefde landschappelijk kwaliteit. Het gaat dan om kwaliteiten van het landelijk gebied, inclusief stadsranden. Het is niet de bedoeling dat deze vragenlijst kwalitatief belevingsonderzoek vervangt. Dat voert Staring Centrum ook nog steeds uit, in specifieke situaties en voor specifieke doeleinden, meestal via diepte-interviews. Nu gaat het echter om een algemene toestandsbepaling van de beleving.

Het te ontwikkelen meetinstrument kan op twee manieren gebruikt worden: *probleemgericht* en *streekgericht*. Uit de periodiek uitgevoerde monitoring kan blijken dat een bepaald type verandering, bijv. verstedelijking, steeds tot kwaliteitsverlies leidt. Het kan ook zijn dat een bepaalde streek sterk aan verandering onderhevig is geweest.

Hoofdstuk 2 bevat de opzet van het onderzoek. Dit bestond uit twee gedeelten: een enquête en gesprekken. Hoofdstuk 3 geeft de resultaten van de enquête, in termen van positieve en negatieve kwaliteiten, en de controles die daarop uitgevoerd zijn. Hoofdstuk 4 geeft de resultaten van de gesprekken. Deze dienden om de resultaten van de enquête te toetsen. Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de basiskwaliteiten die in het meetinstrument moeten worden opgenomen en bevat aanwijzingen hoe het instrument gebruikt kan worden. De nabeschuiving geeft mogelijke beperkingen bij het gebruik van het instrument.

2 Opzet en methode

Om praktische redenen is uitgegaan van gemeenten als onderzoeksgebieden. Objectieve gegevens zijn bijv. vaak in die vorm beschikbaar. Verder kan nagegaan worden of ze ook landschappelijk als een eenheid kunnen worden beschouwd. Voor de keuze van gemeenten waren verschillende overwegingen:

1. In Utrecht en een deel van Groningen en Drenthe vindt een pilotstudy voor het project Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte van de Directie GRR van het Ministerie van LNV plaats. Ook deze studie is op zoek naar belevingsmaatstaven. De gemeenten zouden derhalve ook in die gebieden moeten liggen.
2. Het is wenselijk om na te kunnen gaan of de resultaten van het belevingsonderzoek ook gebruikt kunnen worden voor het deelproject GIS-Landschap, de ontwikkeling van een geografisch informatiesysteem ten behoeve van het Meetnet Landschap. Hiervoor is een proefproject opgezet in Oost-Utrecht. Tenminste één van de gekozen gemeenten zou dan in dat gebied moeten liggen.
3. De Nota Landschap geeft een indeling van het Nederlandse landschap in een aantal typen. Om ook in dat opzicht verschil te krijgen, zouden de gemeenten in verschillende typen moeten liggen. Eventueel kan de typologie onderzocht worden op verschillen in belevingswaarde.
4. Tussen de gemeenten zou er verschil in snelheid en aard van ontwikkelingen moeten zijn, om het effect van verandering op de beleving te kunnen meten. Hierbij leek het wenselijk om gemeenten met een verschillende planologische bestemming te kiezen, zoals ligging in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), of de Randstadgroenstructuur.
5. De gemeenten moeten voldoende groot en gevarieerd zijn om alle indicatoren te kunnen meten. Samen moeten ze voldoende variatie op alle belevingsindicatoren geven. Aan de andere kant moeten ze niet zo stedelijk zijn dat bij een willekeurige selectie van respondenten de kans bestaat dat te weinig mensen de landschappelijke omgeving goed kennen.

Deze uitgangspunten hebben geleid tot de keuze van vier gemeenten voor het afnemen van de enquête. Het zijn:

Woudenberg. Deze gemeente ligt in de Ecologische HoofdStructuur en er wordt een GIS-systeem ontwikkeld. Het landschapstype is zand met heideontginningen en bossen.

Abcoude. Abcoude ligt in de randstadgroenstructuur. Het landschapstype is laagveengebied.

Emmen. Hier vindt sterke uitbreiding van kassen plaats. Ook groeit de gemeente sterk. Er spelen derhalve sterke veranderingen in het landschap. Het landschapstype is deels Veenkoloniën (voormalig hoogveengebied), deels overeenkomstig Odoorn.

Odoorn. Hier spelen weinig veranderingen. Er is wel een ecologische verbindingzone gepland. Het landschapstype is zand; een kampongtinning met plaatselijk essen.

Het onderzoek bestond uit twee gedeelten:

1. Het opstellen en afnemen van een enquête over de belevingswaarde van het landschap in vier gemeenten. Hierin wordt gevraagd welke kwaliteiten van het landschap de belevingswaarde bepalen. De resultaten worden besproken in hoofdstuk 3.
2. IJking van de belevingskwaliteiten die in de enquête gevonden zijn en opstellen van het definitieve meetinstrument. Dit is een toetsing van de resultaten van fase 1. In gesprekken met mensen die de enquête hadden ingevuld, ongeveer een maand nadien, is nagegaan of de gevonden kwaliteiten inderdaad betrouwbare en valide indicatoren voor de landschapsbeleving zijn. De resultaten staan in hoofdstuk 4.

2.1 De Enquête

Het uiteindelijke meetinstrument moet a) zo kort mogelijk zijn, echter zonder verlies van belangrijke informatie, en b) makkelijk in te vullen zijn, bijv. gesloten vragen met vaste antwoordcategorieën. De enquête moet leiden tot selectie van zowel de relevante kwaliteiten als de relevante antwoordcategorieën. Hiertoe is in vier gemeentes een tamelijk lange enquête met veel open vragen afgenomen, zodat de mensen alle gelegenheid hadden hun mening te zeggen en zelf dingen aan te vullen. Uitgangspunt voor de enquête was een literatuurverkenning naar belevingsonderzoek in Nederland (Coeterier, 1997). Hierin wordt een overzicht gegeven van tot nu toe gevonden belevingskwaliteiten. Op grond hiervan is de enquête opgesteld. De antwoorden op de open vragen zijn door de onderzoeker per gemeente geanalyseerd en gecategoriseerd. Aan de hand van deze categorisering zijn relevante antwoordcategorieën vastgesteld, de variabelen voor het definitieve meetinstrument.

Bij de opzet van de vragenlijst is rekening gehouden met het feit dat er niet alleen positieve belevingskwaliteiten zijn, zoals natuurlijkheid en historisch karakter, maar ook negatieve, a.h.w. verstoorders van de beleving. In de literatuur worden bijv. versnippering en gebrek aan inpassing van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande landschap genoemd. Naar beide soorten kwaliteiten is gevraagd. Tevens zijn drie controles op de belevingskwaliteiten ingebouwd, om zeker te zijn dat het uiteindelijke meetinstrument inderdaad de juiste meetvariabelen bevat. Deze betreffen de compleetheid van de belevingskwaliteiten, identiteitskenmerken en niveaus van beleving.

Uit de analyse komen zowel overeenkomsten als verschillen tussen de gemeenten. Het meetinstrument moet immers op nationale schaal toepasbaar zijn, dus algemeen geldende kwaliteiten bevatten, maar het moet ook zo genuanceerd zijn dat verschillen tussen gebieden duidelijk worden.

In de vier gemeenten is door Bureau Intomart te Hilversum een representatieve steekproef uit de bevolking getrokken (n=281-347 per gemeente). Intomart heeft de enquête gehouden in oktober en november 1996. De geënquêteerden is ook gevraagd of ze eventueel bereid zijn tot een nader gesprek, waarin zij een mondelinge

toelichting op hun antwoorden kunnen geven. Dit om de validiteit van de indicatoren te toetsen.

2.2 IJking

Bij een aantal mensen die in de enquête aangegeven hebben daartoe bereid te zijn, zijn gesprekken gevoerd, waarvan een aantal telefonisch. Hierin is nagegaan of de indicatoren voor de belevingswaarde valide en betrouwbaar zijn. Valide wil zeggen dat de in de enquête gebruikte indicatoren inderdaad de hele belevingswaarde beslaan en dat er geen belangrijke aspecten ontbreken of gemist zijn. Betrouwbaar wil zeggen dat men zijn beleving in de enquête kwijt kon, dat de enquête daarvoor een goed instrument was, èn dat men de enquête een tweede keer hetzelfde zou invullen, dat men de antwoorden de eerste keer goed doordacht heeft en daar ook naar verloop van tijd nog steeds achter staat. Dit is dus zowel een inhoudelijke als een methodologische ijking. De enquête vond plaats in november 1996, de ijking in januari 1997, lang genoeg om bezinning mogelijk te maken, maar niet zo lang dat men alles weer vergeten was. Er zijn 41 gesprekken gevoerd, waarvan 30 telefonisch.

2.3 Toepassing van het instrument

De enquête en de ijking resulteerden in een aantal kenmerken die in de beleving van mensen indicatief zijn voor de kwaliteit van het landschap en waarmee de belevingswaarde gemeten kan worden. Deze kenmerken zouden opgenomen kunnen worden in periodiek uitgevoerd landelijk onderzoek, zoals het CBS-onderzoek naar de leefsituatie. Op deze wijze kan een regelmatige monitoring van de landschapsbeleving plaatsvinden. Opname in algemeen onderzoek naar de leefsituatie heeft tot voordeel dat er dan ook relaties met andere leefbaarheidsindicatoren berekend kunnen worden. Mocht opname in een groter onderzoek niet mogelijk zijn, dan kan het beleid alsnog beslissen of onderzoek naar de belevingswaarde van het landschap periodiek of alleen in speciale gevallen uitgevoerd moet worden. Dit kan probleem- of streekgericht zijn. Bij een probleemgerichte toepassing staat een bepaald probleem of een bepaalde ontwikkeling centraal, bijv. verstedelijking. Men enquêteert dan in gebieden die onder druk van verstedelijking staan. Bij streekgericht staat een bepaalde streek in het beleid centraal, bijv. het Groene Hart.

Eventueel kan nagegaan worden of landschapsindelingen in beleidsnota's, zoals de Nota Landschap, overeenstemmen met verschillen in beleving, maar de beleidsrelevantie van de resultaten lijkt gering of zelfs afwezig zolang er geen apart beleid is voor verschillende landschapstypen.

3 Resultaten van de enquête

In totaal zijn 1226 mensen geënquêteerd, 347 in Abcoude, 306 in Woudenberg, 292 in Emmen en 281 in Odoorn. Uit de enquête blijkt dat meer dan de helft van alle ondervraagden langer dan 20 jaar in het gebied woont. De helft kent het landschap héél goed, slechts 10-20% matig; minder komt niet voor. Er is dus veel gebiedskennis, met inzicht in de aanwezige kwaliteiten en overzicht over de veranderingen in de tijd en hun effecten.

Aanhangsel 2 geeft de antwoorden op de gesloten vragen per gemeente. Aanhangsel 3 geeft een beoordeling door de auteur van de vier gemeenten op de basiskwaliteiten. Aanhangsel 4 geeft het uiteindelijke meetinstrument. Bij de vermelding van de resultaten wordt uitvoerig geciteerd uit de enquêtes, niet alleen ter illustratie maar ook omdat het boeiende lectuur is, want uiteindelijk gaat het toch om de meningen van mensen.

3.1 Landschapstypen

Mensen onderscheiden verschillende soorten landschappen. Voor vervolgonderzoek kan dit belangrijk zijn, omdat bekendheid of vertrouwdheid met een landschap invloed kan hebben op de belevingswaarde (Purcell, 1986). In eerder belevingsonderzoek (Coeterier, 1987) zijn de volgende typen gevonden:

- polderlandschap (of polder-achtig),
- rivierlandschap,
- natuurlandschap (bos, hei),
- modern agrarisch ontginningslandschap,
- ouderwets boerenlandschap,
- stedelijk of verstedelijkt landschap,
- dorpslandschap,
- waterlandschap (plassen en meren),
- landschap met intensief grondgebruik, zoals kassen, bollen, tuinbouw en volkstuinen,
- technocratische landschappen, zoals industrie- en infrastructureel landschap.

Deze typologie is nu getoetst door mensen te vragen het landschap in hun gemeente te beschrijven aan de hand van de typen en om aan te geven of er typen ontbraken. 92% kon met de typen uit de voeten. Het overheersende type in Abcoude is polder, van Emmen en Odoorn modern agrarisch en van Woudenberg ouderwets boerenland met natuur. 8% gebruikte de typen wel, maar voegde daar nog iets aan toe, bijv.:

- Recreatielandschap. In Woudenberg bijv. het Henschotermeer.
- Als specificatie werd de grondsoort toegevoegd: een landbouwgebied op zand ziet er anders uit dan een landbouwgebied op veen. Grondsoort hoort echter bij het belevingskenmerk bodem en water. Wel bestaan er stereotype beelden van de diverse typen bedrijven, bijv.:

"Typisch agrarisch zandgrondgebied"

- Landschap met industrie en infrastructuur. In eerder belevingsonderzoek is dit technokratisch landschap genoemd.
- Een type met elementen van andere typen:

"Een bos doorsneden door autowegen"

Een autoweg hoort in een technokratisch landschap.

- Veenkoloniaal landschap, of het landschap van een veenafgraving. Typerende kenmerken zijn: kanalen, lintbebouwing, ruimte en openheid, strak en recht.
- Een landschap-in-ontwikkeling.

"Grote rietplas in aanleg", "Een recreatiepark in aanbouw", "Steeds meer bebouwing"

- Bij het type Rivierlandschap had men behoefte aan een variant met kleine riviertjes. Dat geeft toch een heel ander karakter dan grote rivieren.
- Hoewel bos 'natuurlandschap' is, vindt men het ook vaak een eigen type.

"Boslandschap"

- Soms werden overkoepelende begrippen gebruikt, bijv.:

"Sterk gecultiveerd", "Cultuurgronden"

- Soms zijn elementen of kenmerken zo dominant dat ze het hele landschap typeren.

"Weids landschap", "Kleinschalig landschap", "Rietlandschap"

De in de enquête gebruikte typologie kan bijgesteld worden aan de hand van deze aanvullingen. Echter, hoewel mensen landschapstypen onderscheiden en hoewel deze typen afwijken van typologieën die elders gehanteerd worden, zoals in de Nota Landschap of de Atlas van Nederland, moet er een reden zijn om een belevingstypologie in een monitoringsysteem op te nemen. Want wat zegt zo'n typologie over de belevingswaarde? Elk type kan positief of negatief beleefd worden. Evenmin zit er een volgorde in de waardering van de typen; het ene type wordt niet altijd hoger gewaardeerd dan een ander type. Wel hebben mensen duidelijke ideeën over hoe elk type eruit hoort te zien. Twee dingen bepalen dan de beleving van een type:

- of het compleet is, dus of alle elementen aanwezig zijn die er horen te zijn,
- of er geen storende elementen in voorkomen, elementen uit andere typen. Dit is de gaafheid of heelheid van een landschap.

Voor de beleving is heelheid belangrijker dan compleetheid; de áánwezigheid van niet-passende elementen stoort veel sterker dan de áfwezigheid van wel-passende elementen. Het is daarom beter om naar storende elementen te vragen dan naar compleetheid.

"Wat niet stoort past dus in het landschap. Ik vind het moeilijk iets speciaals te noemen".

Dit komt omdat er in de waardering een neutraal middengebied is waar dingen niets doen, negatief noch positief². In principe kan echter elk landschapstype dat aan de eis van heelheid voldoet, positief beleefd worden; wat dat betreft is de aard van het type minder belangrijk dan zijn heelheid. En heelheid kan opgespoord worden door te vragen naar niet-passende of storende elementen.

De aard van het type kan echter nog om een andere reden belangrijk zijn. Eveneens in eerder onderzoek (Coeterier et al., 1985; Schöne & Coeterier, 1988) is gevonden dat landschappen behalve deelkwaliteiten zoals historisch karakter ook nog een totaalkwaliteit bezit, een kenmerk van het landschap als geheel. Dit is het synthese-kenmerk genoemd. Voor de Krimpenerwaard is dat polariteit, voor het Centraal Plateau verweving³. Hoewel het onderzoek hierover nog niet is afgesloten, is het aannemelijk dat elk landschapstype een eigen synthesekenmerk heeft. Dit kenmerk is bij uitstek belangrijk voor planning en ontwerp, omdat het hier gaat om een inherente ordening van het landschap, zoals beleefd door mensen – en planners en ontwerpers werken immers bij voorkeur vanuit een structuur. Een vraag naar het landschapstype wordt derhalve opgenomen in het meetinstrument.

3.2 Positieve kenmerken

In eerder belevingsonderzoek zijn acht à negen kwaliteiten gevonden die de landschapsbeleving bepalen (figuur 1). Dit zijn:

- eenheid (=completeit + heelheid),
- bodemgebruik en eigen gebruiksmogelijkheden,
- natuurlijkheid,
- historisch karakter,
- ruimtelijkheid,
- beheer, bijv. onderhoud en verzorging,
- bodem en waterhuishouding,
- seizoenskarakter,
- zintuiglijke indrukken, zoals kleuren, geuren, geluiden.

---

² Dit neutrale gebied is niet duidelijk afgebakend. Vaak denkt men dat elementen neutraal zijn, tot ze dreigen te verdwijnen; dan blijkt vaak dat ze toch een positieve bijdrage hebben. Door dit middengebied in de waardering is niet-passend ook niet hetzelfde als storend. Wel of niet passen = waarneming, storen = waardering. Men kan constateren dat iets niet past zonder dat het dan meteen hoeft te storen. Dan valt het in het middengebied. Storen is ook persoonlijk, niet-passen veel algemener omdat er een collectief, cultureel bepaald referentiekader is.

³ Polariteit tussen dorpen en achterland, cultuur en natuur, mensen en dieren, drukte en rust. Verweving tussen natuur en cultuur.

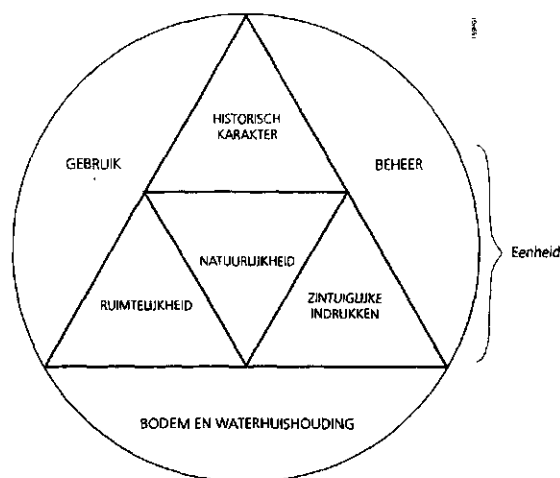

Fig. 1 Belevingskwaliteiten

Eenheid en bodemgebruik zijn het belangrijkste, zij bepalen samen het landschapstype; eenheid is: hoe zit het landschap in elkaar? en gebruik is: hoe werkt het? Eenheid is meer dan samenhang, ordening, harmonie, structuur of identiteit. Het is vooral de heelijkheid en gaafheid van een landschap. Om na te gaan of deze kwaliteiten de belevingswaarde inderdaad adequaat beschrijven zijn in de enquête drie controles opgenomen.

3.2.1 Controle 1: Compleetheit van de belevingskwaliteiten

Er is op twee niveaus naar de beleving van het landschap gevraagd:

- de aantrekkelijkheid van het landschap als geheel,
- de bijdrage van de basiskwaliteiten daartoe.

Hierbij is ook gevraagd naar aanvullingen, als mensen niet genoeg hadden aan de negen kwaliteiten om hun beleving te beschrijven. Gemiddeld had 3½% aanvulling nodig. Wel had vrijwel iedereen meerdere kwaliteiten nodig om de beleving te beschrijven; kwaliteiten vullen elkaar aan. Daarbij is elke kwaliteit door tenminste een kwart en maximaal tweederde van de mensen genoemd; geen springt eruit, noch omdat vrijwel niemand hem noemt, noch omdat vrijwel iedereen hem noemt waardoor ze niet meer differentiëren tussen de gemeenten. De specifieke combinatie van kwaliteiten bepaalt het eigen karakter van een landschap. De kwaliteiten zijn weliswaar algemeen van aard, maar ze worden voor elk gebied anders ingevuld en komen per gebied in wisselende combinaties voor.

Als aanvullingen zijn genoemd:

- Concrete elementen: een waterval, een kanaal, aanwezigheid van wild, de dieren, een enkele buitenplaats met fraai geboomte en tuin. Deze vallen onder één van

de belevingskenmerken; 'wild' onder natuurlijkheid, 'buitenplaatsen' onder historisch karakter.

- Gevoelsmatige aspecten: sfeer, rust, leven, het markante van het gebied, beschutting, gevoel van vrijheid.
- Variatie en afwisseling: verschillende soorten vogels, een afwisselend landschap, het wisselend karakter van het gebied. De term 'afwisseling' zegt echter niets zolang er niet bij verteld wordt afwisseling waarin. Daar is ook naar gevraagd en dan blijken de genoemde elementen of eigenschappen te vallen onder de belevingskenmerken. In de definitieve vragenlijst zou wel per belevingskenmerk gevraagd moeten worden of hierin veel of weinig afwisseling voorkomt.
- Overgangen tussen eenheden, of de aanwezigheid van meerdere eenheden:
"Heide en bos, dat verloopt naar akkerbouw", "Afwisseling cultuur-natuurgrond".

Dit valt onder eenheid. Eenheid omvat zowel interne differentiatie als verschil met omringende gebieden.

- Randvoorwaarden: bereikbaarheid en toegankelijkheid, weinig verkeer, geschikt voor ouderen, dun bevolkt. Bijv.

"Het landschap is door schaalvergroting en verbreding van waterlopen en snelwegen minder toegankelijk geworden", "Er wordt veel natuur afgesloten".

Meestal zijn dit gebruiksaspecten.

- Mentaliteit: de bevolking van een dorp is anders dan van de stad, meer betrokken op zijn omgeving. Dit kan als randvoorwaarde werken.

Gevoelsmatige aspecten en afwisseling per kenmerk ontbraken in de enquête, terwijl bij gebruik niet genoeg is ingegaan op randvoorwaarden. Ook blijkt een kwaliteit verschillende aspecten te hebben. Zoals de beleving is samengesteld uit meerdere kwaliteiten, is elke kwaliteit weer samengesteld uit meerdere deelkwaliteiten. In het definitieve meetinstrument moeten de ontbrekende zaken worden opgenomen. **Met die uitbreidig lijken de negen basiskwaliteiten dan inderdaad zowel noodzakelijk als voldoende om de landschapsbeleving te beschrijven.**

Een apart punt vormen gevoelsmatige aspecten. Deze zouden niet in een monitoringsysteem opgenomen moeten worden om de volgende redenen:

- Gevoelens zijn sterk persoonlijk.
- Ze slaan op het landschap als geheel, niet op afzonderlijke elementen of kenmerken. Hun relatie met fysieke kenmerken is complex en niet eenduidig, in tegenstelling tot de meer cognitieve belevingskwaliteiten, waar die relatie vrijwel direct en wel eenduidig is. Ze zijn daarom moeilijk te meten of te operationaliseren in termen van concrete, fysieke landschapskenmerken.
- Ze voldoen aan vrijwel geen enkele eis die aan meetvariabelen worden gesteld (zie inleiding). Zo zijn ze niet voldoende specifiek, hun algemene geldigheid, validiteit of betrouwbaarheid is nog niet aangetoond, ze zijn niet bruikbaar voor de planning en er is nog geen vorm gevonden om ze eenvoudig te meten.

3.2.2 Controle 2: Identiteitskenmerken van het landschap

In een tweede controle op de belevingskwaliteiten is gevraagd welke dingen goed in het landschap passen en het karakter versterken. Dit zijn elementen die de compleetheid versterken, één van de twee aspecten van heelheid. Wat genoemd werd viel vrijwel allemaal onder de basiskwaliteiten. Enkele voorbeelden van uitspraken:

— Eenheid

Dit is het karakter van het landschap en de landschappelijke elementen die dat dragen, zoals kanalen in de Veenkoloniën, de heuvelrand van de Hondsrug als scheiding tussen zand en veen, de beboste heuvels in Woudenberg en de rustieke riviertjes in Abcoude.

"De kanalen, wijken, lintbebouwing en rechte wegen in de Veenkoloniën", "De onverharde slingerweggetjes op het zand", "Dorpen en het dorps karakter", "Esdorpen", "Het dorp Z-Barger past goed in het landschap", "Het boerenkarakter", "Het karakteristieke polderlandschap, met molens, water, boerenland, natuur, zicht rondom, talrijke waterplanten en het silhouet van dorpen", "Het nieuwe natuurgebied past goed, het landschap is nog harmonieus", "Het contrast landschap – grote stad", "Het mooie Gein met alles wat erbij hoort", "Huizen in de stijl van de streek"

— Gebruik

"Extensieve veeteelt", "De afwisseling van gewassen", "De mooie fiets- en wandelpaden", "Dat de grond goed gebruikt wordt voor de landbouw", "Agrariërs, het boerenleven, boerderijen, erfbeplanting", "De gewassen die gezaaid worden, groeien en gemaaid worden, de boerderijen met hun activiteiten", "Het waterwingebied", "Rustig kunnen wandelen en fietsen", "Goed functionerende boerenbedrijven", "Boerderij in bedrijf", "Veel B-wegen", "Kleinschalige landbouw en veeteelt", "Beperkte toeristische mogelijkheden, geen campings"

— Natuurlijkheid

"Dat de natuur zijn gang kan gaan op de heide en woeste gronden", "Kleine bosjes verspreid door het agrarische land, ook voor wild", "Erfbeplanting bij boerderijen, laanbeplanting langs wegen", "Natuurlijke waterlopen met oevers", "De grotere en kleinere stukken echte of beheerste natuur", "Kleine stukjes uiterwaarden langs rivierdijkjes", "De natuurlijke loop van rivieren", "Beesten overall om je heen", "De gewassen op de velden", "Niet-natuurlijke watergangen die door natuurlijke invloeden hun eigen karakter en omgeving hebben gekregen", "Beekjes, liefst in hun oorspronkelijke loop, en helder"

— Historisch karakter

"Klinkerwegen", "Hunebedden", "Oude veenkanalen met bruggen", "Typische Drenthse boerderijen in zand en veen", "De oude boerengedeeltes van de dorpen", "In de Veenkoloniën de lange rechte wegen met aan de ene kant arbeidershuizen en aan de andere kant grote herenboerderijen", "Authentieke Drenthse boerendorpen", "Karakteristieke bruggen", "Brinken", "Alles met en klassieke oude uitstraling, ook natuur", "Weggetjes die de rivieren volgen", "Alles wat het polderlandschap en rivierlandschap oorspronkelijk houdt, zoals gerestaureerde boerderijen, gemalen, bossages, kaden", "Authentieke bebouwing", "Klinkerbestrating", "Fort met gracht", "Hoogstamboomgaarden", "Buitenplaatsen, kastelen, landgoederen", "De historie is nog herkenbaar", "Ouderwetse sloten tussen de weilanden", "Pestbosjes", "Oude natuurbosjes", "Het Valleikanaal met de bunkers erlangs", "Oude hekken in het weiland"

— Ruimtelijkheid

"De ruimte, het uitzicht, de weidsheid", "Verstrooide boerderijen", "De hoge Hondsrug", "Niet alles in rechte strepen, de ruimtelijke opzet", "Het glooiende landschap van de Hondsrug", "Slootpatronen tussen de weilanden", "Bosranden in landelijk gebied", "Bos in "linten" door het landschap", "De indeling van het landschap met de verspreide ligging van boerderijen", "Kleine weilanden tussen de bospercelen", "Niet alles in rechte strepen"

— Beheer

"Onderhouden rivierlopen", "Wilde oeverbegroeiing", "Goed onderhouden veenplassen", "Goed onderhouden veeteeltbedrijven", "Keurig gerestaureerde bruggen", "De agrarische bedrijven die met verzorgde erven en erfbeplanting harmonie geven met het goed verzorgde landschap met weidend vee", "Goed landschapsbeheer"

— Het wisselend karakter in de seizoenen

"In elk jaargetijde is het anders", "De vier seizoenen zijn herkenbaar"

— Zintuiglijke indrukken

"De boerderijen met hun aangepaste kleuren", "De geur",

— Bodem en water

"De combinatie van droge en nattere delen en de variatie in flora en fauna daardoor", "Waterrijk, stroomgebied van de Gelderse Vallei", "De afwisseling van soorten grond"

Uit eerder onderzoek is gebleken dat mensen die langer in een gebied wonen vaak veel kennis hebben van de bodem en de waterhuishouding in hun gebied. Het belangrijkste aspect is nat-droog. Dit bepaalt veel gebruiksmogelijkheden. Verder brengen zij bodemkenmerken ook in verband met flora en fauna. Het belang van dit kenmerk varieert omdat er kennis voor vereist is, het is niet puur een beeldaspect. Zo heeft het voor autochtone bewoners veel aspecten, maar voor recreanten telt meestal alleen het nat-droog-aspect.

Ook bij de goed-passende elementen zijn enkele aanvullingen op de negen belevingskwaliteiten genoemd. Hun aantal is echter gering.

— Overgangen. Deze kwamen ook al bij de eerste controle naar voren. Dit is een vorm van afwisseling binnen of tussen eenheden

"De overgang dorp-es-heide", "De afwisseling van landbouw en natuur", "De overgangsgebieden tussen bos en boerenland"

— Afwisseling op element-niveau binnen een eenheid

"Afwisselend bosranden, sloten, weilanden, vee, zicht op dorpjes, kleine bosjes", "Variatie in landbouwgewassen", "Afwisselende boomsoorten", "Groepen huizen, of nederzettinkjes, zijn allemaal een beetje verschillend", "Verschillende boerderijen"

— Esthetische en gevoelsmatige aspecten

"Het geheel is nog erg harmonieus", "Speelplaatsen in het bos, versterkt de gemoedelijkheid"

— Bodem en waterhuishouding

"Variatie in grondsoorten en begroeiingen", "Schitterende overgang naar het veengedeelte", "De combinatie van droge en nattere delen en de variatie in flora en fauna daardoor"

Een combinatie van deze elementen bepaalt het landschapskarakter in de vier gemeenten; zij zijn de dragers van de belevingswaarde.

Hoewel de elementen basiskwaliteiten hebben, is er geen eenduidige relatie tussen kwaliteiten en elementen. Een element kan meerdere kwaliteiten hebben. Zo heeft het dempen van kanalen in de Veenkoloniën effecten op eenheid, gebruik, natuurlijkheid, historisch karakter, ruimtelijkheid, onderhoud en verzorging (in veel gedempte kanalen werd puin en vuil gestort), etc. Er zijn geen elementen die drager van maar één kwaliteit zijn. Dit maakt veranderingen vaak zo ingrijpend, vooral omdat de beleving wel opgehangen is aan elementen.

De bevindingen in dit onderzoek weerleggen ook een ander, tamelijk vastgeworteld vooroordeel, namelijk dat mensen weerstand tegen verandering zouden hebben. Ze blijken geen weerstand te hebben tegen het verlies van elementen, maar wel tegen het verlies van kwaliteit! Lang niet alle karakterbepalende elementen of kenmerken die zij noemen zijn namelijk historisch. Zo zijn goed-passende en karakter-versterkende elementen ook:

"De beukenlaan is jonge geschiedenis, die moet ook blijven", "Ik ben de electriciteitsmasten als inherente landschapselementen gaan waarderen", "Ingepaste nieuwbouw", "Functionele aanpassingen, bijv. nieuwe gemalen", "Golfbanen met landschappelijke aanpassingen", "Moderne veehouderijbedrijven", "Een woonfunctie voor boerderijen die anders geen bestemming zouden hebben, met behoud van hun karakter, is positief"

3.2.3 Controle 3: Niveaus van beleving

Er is nog een derde controle op de belevingskwaliteiten uitgevoerd. Landschapsbeleving is namelijk hiërarchisch opgebouwd, er zijn meerdere niveaus.

— Eerst heeft men een totaalindruk van het landschap: aantrekkelijk of onaantrekkelijk, net zoals men bij het zien van iemand's gezicht een onmiddellijke

- indruk van sympathiek of onsympathiek heeft. Hiernaar is eerst gevraagd in de enquête. Aantrekkelijkheid wordt bepaald door meerdere kwaliteiten.
- Vervolgens komen de kwaliteiten van eenheid en gebruik. Deze bepalen het landschap nader in termen van samenhang, functie, e.d., maar nog steeds uitgaande van het geheel.
  - Dan komen afzonderlijke belevingskwaliteiten, zoals ruimtelijkheid en historisch karakter. Dit zijn specifieke kwaliteiten van het landschap, als het ware de facetten van eenheid en gebruik.
  - Elk van deze kwaliteiten is complex samengesteld en heeft meerdere aspecten (figuur 2).

Op het derde niveau zijn er vijf kwaliteiten met een meer stabiel karakter, namelijk ruimtelijkheid, historisch karakter, natuurlijkheid, beheer en bodem en water. Zintuiglijke indrukken en seizoensinvloeden variëren meer in tijd. Bodem en water is vooral een kwestie van kennis. Het manifesteert zich meer indirect, via plantengroei en soort gebruik. Bovendien is het niet in alle landschappen even belangrijk, bijv. in verstedelijkte landschappen. Als nat-droog is het meer een randvoorwaarde voor gebruik. Hoewel het belangrijk kan zijn in de beleving, leent hoogstens het nat-droog-aspect zich voor een meetsysteem. Dat zou bij 'Gebruik' opgenomen kunnen worden.

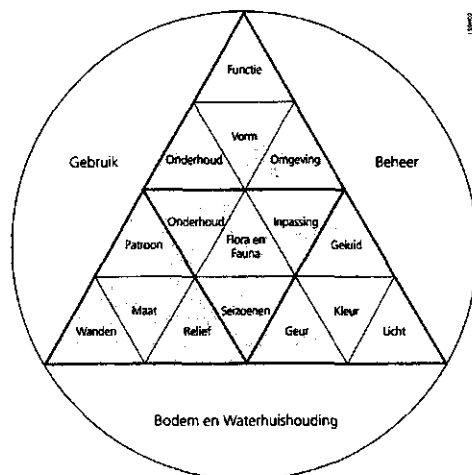

Fig. 2 Aspecten van belevingskwaliteiten

De vier overige kwaliteiten, de 'kernkwaliteiten' in figuur 2, lenen zich echter heel goed voor een meetsysteem. Het is dan wel nodig te onderzoeken hoe ze precies gemeten moeten worden. Kan bijv. volstaan worden met één meetvariabele per kwaliteit of moeten er deelkwaliteiten onderscheiden worden? Hiertoe is in de enquête nader ingegaan op elk van de vier kwaliteiten, ook op hun veranderingsaspecten. Dit is niet zozeer een controle op het belang van de kwaliteiten, maar veeleer een uitwerking naar deelkwaliteiten. Dit is nodig omdat meting van de belevingswaarde anders te oppervlakkig zou kunnen blijven en er een belangrijk niveau, namelijk het vierde detailniveau, zou ontbreken. Overigens, als mensen deelkwaliteiten

specificeren, is daarmee impliciet ook meteen het belang van die kwaliteit aangetoond. De controle dient dus een dubbel doel. Inderdaad is per kwaliteit een aantal deelkwaliteiten gevonden – ze zijn samengesteld van karakter. De vier kwaliteiten worden nu apart besproken.

3.2.3.1 Historisch karakter

Om deze kwaliteit zo pregnant mogelijk te maken, is gevraagd wanneer oud en nieuw niet goed samengaan, wanneer er discrepanties optreden tussen oud en nieuw. Dit kan op meer manieren gebeuren:

— Tussen elementen

"Te weinig aandacht voor een goede inpassing, om het nieuwe goed te laten passen", "Slechte inpassing van de rondweg in het landschap", "Hoogspanningsleiding door oude landschappen", "Moderne flat aan een brinkachtig marktplein". Het gaat niet alleen om het soort elementen maar ook om hun vorm, kleur, materiaal, etc. "De nieuwbouw qua vormgeving", "Het materiaal en de kleur van agrarische bijgebouwen past niet", "De nieuwbouw past niet in de stijl van de omgeving", "Een oude dorpswoning naast een kubuswoning in moderne harde kleurstelling", "Schreeuwerige reclameborden bij oude boerderijen", "Modern hotel pal voor een oud kerkje", "Modern kunstwerk voor een gerestaureerd oud gebouw"

— In aard van de ontwikkelingen

"Een discotheek in oude lintbebouwing", "Niet-agrarische bedrijvigheid in oude boerderijen"

— In snelheid van ontwikkeling; de versnelling is te groot

"Moderne gebouwen zijn soms tè modern"

— Het kan op meerdere niveaus spelen:

— tussen landschappelijke gehelen of eenheden:

"Camping en bungalows bij oud dorpje", "Kassenbouw tegen natuurgebied", "Het oude Geingebied met de moderne stedelijke bebouwing van Amsterdam op de achtergrond"

— tussen delen van gehelen:

"De overgang tussen het oude en nieuwe Abcoude is wel even schrikken"

— tussen details:

"De nieuwe serre aan het Amsterdamse koffiehuis"

— In gebruik, of verandering van gebruik

"De N37 maakt talloze oude wegen doodlopend", "Oud ven kunstmatig vergroot tot recreatieplas", "Ik heb moeite met de keuze van hergebruik van een oude kerk", "Modern betonnen kunstwerk in het agrarische gebied", "Nieuwe productiebosjes onderbreken het weidse uitzicht"

— Bij slecht onderhoud

"Als iets ouds vervallen of verslonst is moet het hersteld of opgeruimd worden", "Boeren hielden de boel netjes; dat gaat nu over naar particulieren die hun tuin en erf niet onderhouden; dat geeft de streek een rommelig aanzien", "Bewaarde maar niet onderhouden poorten van landgoederen langs de weg"

— In ontwikkelingsfase

Mensen zien ontwikkeling in het landschap – zij vinden ontwikkeling zelfs inherent aan het landschap, anders staat het stil. Zo vertoont een landschap een bepaald tijdsbeeld, er zijn diverse perioden in te herkennen. Die ontwikkeling kan geleidelijk verlopen of schoksgewijs. In het laatste geval zijn er duidelijk fasen te onderscheiden, met omslagpunten tussen de fasen. Vóór het eerste omslagpunt is het geheel oud, met moderne elementen. Ná dat punt is het geheel modern, met oude elementen. Vernieuwt de omgeving nog verder, dan worden de oude elementen helemaal ingekapseld door de moderne; het worden relictten, die zelfs negatief beleefd kunnen worden als ze niet meer in hun omgeving passen, qua beeld noch qua gebruik (vaak is er geen gebruik meer, behalve als bezienswaardigheid, of een gebruik dat sterk afwijkt van het oorspronkelijke gebruik)⁴.

"Oude panden in de dorpskern worden ingesloten door moderne", "Een hunebed in een nieuwbouwwijk, is inmiddels paars gespoten door de jeugd", "Je moet in nieuwbouwwijken geen oude dingen hebben", "De oude kerk valt weg tegen de nieuwe bebouwing", "De verhouding tussen nieuwbouw en bestaande bouw", "Boerderijen die in de bebouwing komen te liggen door de bouw van woningen", "Geen molen in een nieuw bebouwde kom", "Geen oude boerderij in een modern industriegebied of in een nieuwbouwwijk", "Een oude molen op het terrein van een transportbedrijf", "Oude dorpjes met in verhouding te grote nieuwbouwwijk die niet-passend is"

— In ontwikkelingslijn

Soms werd er geklaagd dat men geen duidelijke lijn in de ontwikkeling zag, geen samenhang. Het interne verband dat er vroeger wel duidelijk was, is verdwenen. Dit tast ook de eenheid aan, het geheel valt uit elkaar.

"Emmen is een rommeltje", "Oud en nieuw Emmen is een vreemde mix", "Te extreme bouwstijlen, geen overeenkomsten", "Houd oud en modern liever wat gescheiden"

— Als er een breuk met de tradities optreedt, bijv. in bouwstijl of openbaarheid van het landschap.

---

⁴ Dit wil natuurlijk niet zeggen dat elk relict negatief beleefd wordt, alleen omdat het een relict is. Waar het hier om gaat is de context, de esthetische en functionele samenhang van het object met zijn omgeving. Dit omdat mensen in gehelen denken en beleven.

"Te weinig ruimte meer om de woningen door de nieuwbouw", "Natuurgebieden met prikkeldraad afgezet"

Kortom, oud en nieuw gaan niet goed samen

"Waar het karakteristieke wordt aangetast".

Bij historisch karakter moet het meetinstrument dus expliciet vragen naar de verhouding tussen oud en nieuw, zowel in kwaliteit als in kwantiteit; dus naar aard en omvang van ontwikkelingen in verhouding met het bestaande, historisch gegroeide landschap. Bovenstaande discrepanties kunnen verklaringen bieden als de kwaliteit historisch karakter ergens laag gewaardeerd wordt. Bij een hoge waardering gaan oud en nieuw goed samen op de bovengenoemde aspecten en vormen ze samen één geïntegreerd landschappelijk geheel. Als discrepanties zijn het negatieve kenmerken, negatieve effecten van ontwikkelingen.

3.2.3.2 Ruimtelijkheid

Gevraagd is of het landschap, ruimtelijk gezien, is veranderd. Dit gaf de volgende deelkwaliteiten:

— Ruimte–massa verhouding

"Weilanden worden maïs", "Hoogbouw aan de dorpsrand", "Kleinschaligheid neemt af", "Het is voller geworden", "Bomen zijn gegroeid", "Opener door minder houtwallen", "Dichter door bebouwing", "Bomen geplant", "Bouwsels zoals trafostation en hoogspanningsmasten", "Sterk versnipperde nieuwbouw", "Door wegeaanleg en bebouwing kleiner geworden", "Dorpen en steden zijn massaler geworden en opgerukt naar de buitengebieden", "Dorpen zijn door nieuwbouw aan de stad gekomen"

— Versnippering

"Door de aanleg van wegen en de bouw van huizen en industrie is het landschap op sommige plaatsen doormidden gesneden of ingekort", "Er zijn wegen aangelegd waardoor het landschap onderbroken wordt"

— Veranderingen in het ruimtelijk patroon

"Percelen worden economischer ingedeeld", "Beek gekanaliseerd", "Door de aanleg van nieuwe woonwijken is het landschap strakker ingedeeld", "Anders ingedeeld", "Woongebieden zijn te dicht bij elkaar gekomen" [de verhouding open-dicht verspringt], "Het is nu te zien als een indeling in vakken", "Herverkaveling haalt het speelse eruit", "Door verkaveling is het kronkelige uit het landschap gehaald, het is minder speels"

— Verandering in aard van de randen

"De randen zijn prominenter geworden", "Het is vooral de horizonvervuiling door hoogbouw en wegen die het landschap een andere beleving geven; het landschap zelf is redelijk in stand gebleven", "Vanuit Amsterdam is horizon dichterbij gekomen", "De horizon is verstedelijkt"

— Een andere invulling bij eenzelfde type gebruik

"Door de nieuwbouw is het dichter geworden, door de ruilverkaveling opener, door de hoogbouw van Amsterdam voller", "Lastige wallen en sloten zijn geëgaliseerd", "Meer bio-industrie geeft meer silo's en grote hallen", "Oude kronkelweggetjes zijn brede strakke wegen geworden", "Geluidsschermen beperken het uitzicht", "Door de ruilverkaveling strakker en grotere stukken land", "Lintbebouwing is omgezet in kernvorming", "Aangepast aan een grootschaliger, efficiënter gebruik van de grond en een snellere doorstroming van verkeer", "Bedrijfsvergroting", "Twintig jaar geleden was het een monocultuur; nu meer andere gewassen en andere vormen van verbouwen"

— Een ander type gebruik

"Nieuwe bedrijven in oude boerderijen geven een gesloten karakter in plaats van open", "Weilanden zijn verdwenen voor de rondweg", "Stuk agrarisch gebied werd industrieterrein" "Delen zijn verstedelijkt", "Minder weids door bosjes snelgroeiend hout", "Aanleg golfterrein", "Verspreide huizenbouw verkleint de openheid", "Het is geleidelijk gevuld met steen, asfalt en beton", "Nieuwe functies zoals hoogspanningsleiding, nieuwe wegen, grote stallen, woonwijken, kassen, bedrijfsterreinen"

— Verandering in onderlinge verhoudingen

"Grotere industriegebieden", "Sloten gedempt, grotere kavels die vlakker en rechter zijn dan voorheen", "Te kleine stukken over tussen wegen, etc.", "Kanalen zijn gedicht", "De nachten zijn niet donker meer, het uitstralen van kassen, bedrijven, wegen, hoogbouw, maken dat er geen sterrenhemel meer is"

— De hardheid van grenzen en overgangen verander

"Het is ruimtelijk sterker afgebakend door de uitbreiding van het dorp"

— Uniformering

"Door ruilverkaveling nivellering", "Nieuwbouw met huizen die je overal in Nederland vindt", "Grote saaie maïsvelden", "Landschappelijke kenmerken vervlakken", "Percelen worden eenvormiger, sterker gecultiveerd, glad gemaakt", "Ruimtelijk is het eenzijdiger geworden",

— Niet-visuele invloeden

"Overall hoor je de snelweg, het spoor, vliegtuigen; dat beëngt"

Deze deelkwaliteiten zou een meetinstrument moeten meten. Daarbij kan het zijn dat sommige deelkwaliteiten al bij andere basiskwaliteiten aan bod komen. Zo wordt naar verandering in gebruik al gevraagd bij gebruik of historisch karakter.

3.2.3.3 Natuurlijkheid

Het begrip 'natuurlijkheid' heeft voor leken een veel bredere inhoud dan voor experts. Voor leken omvat het bijv. ook niet-levende zaken zoals zandwegen, oude boerderijen of begroeide dijken. Het kenmerk voor natuurlijkheid voor leken is de indruk of een omgeving organisch gegroeid is, of hij leeft, of dat hij een sterk kunstmatig karakter heeft (recht toe recht aan, strak, vierkant, in rechte rijen). De aanwezigheid van flora en fauna is hierin een aspect, maar ook bijv. het gebruik van natuurlijke materialen. Natuurlijkheid is dus geen homogeen begrip, zelfs niet de natuur in natuurlijkheid. Zo is gevraagd of men verschil ziet tussen natuur in natuurgebieden en in landbouwgebieden. 84% vindt van wel. Dit zit vooral in de hoeveelheid variatie. 72% vond de natuur in natuurgebieden gevarieerder dan in landbouwgebieden. Voor andere verschillen, zoals in echtheid, in soort, in hoeveelheid of in duurzaamheid, was geen meerderheid. Hierbij werd ook vaak de opmerking gemaakt dat het niet of-of is, maar dat de twee vormen, 'natuurlijke natuur en culturele natuur', elkaar aanvullen.

"Het een vult het andere aan, juist de afwisseling is boeiend", "De tweeledigheid vormt de omgevingsnatuur".

10% noemde nog andere verschillen dan die in de enquête werden genoemd.

"Natuur in natuurgebieden heeft meer "natuurwetenschappelijke waarde, in landbouwgebieden meer een landschappelijke waarde", "Een natuurgebied heeft één functie, de hoofdfunctie van een landbouwgebied is bedrijfseconomisch voor de boer", "Natuurgebieden zijn toegankelijker", maar ook: "Natuur in natuurgebieden is weinig toegankelijk", "Landbouwgebieden hebben een ander aanzien, een andere sfeer, andere diversiteit, maar de natuur is er niet beter of slechter", "Natuurgebieden worden beheerd door mensen die het uit boeken hebben geleerd, agrarische gebieden worden zowel economisch als landschappelijk beheerd, dat is beter en goedkoper", "Agrarisch natuurbeheer is netter, Staatsbosbeheer laat dode bomen liggen", "Natuur in landbouwgebieden is sneller aan veranderingen onderhevig", "De natuur in landbouwgebieden bestaat teveel uit eilandjes".

Natuurlijkheid heeft een aantal niveaus of categorieën, 'van vensterbank tot Waddenzee'⁵. Elke categorie heeft zijn eigen karakter; ze verschillen niet alleen kwantitatief maar vooral kwalitatief. Op de vraag of er genoeg natuur in het buitengebied was, antwoordde 65% bevestigend. Als er natuur bij zou komen, vond men dat dit vooral in landbouwgebieden moest gebeuren, in de vorm van bosjes, hagen, slootkanten, etc., dus liever inpassing in het bestaande landschap en inspelen op het gegroeide karakter ervan, dan een heel nieuw natuurgebied aanleggen in plaats van landbouw. Overigens kreeg geen enkele optie meer dan 25% van de stemmen. Evenmin was er een voorkeur voor kwantiteit of kwaliteit van natuur; beide moeten aanwezig zijn. Kwaliteit zit daarbij vooral in onderhoud. Slechts 5% vindt dat natuur

---

⁵ Titel van een tentoonstelling in het Van Abbe museum in Eindhoven, begin jaren tachtig georganiseerd door de landschapsarchitect J.H. de Boer.

overal aan zichzelf overgelaten kan worden; dat kan alleen op sommige plaatsen. In een landelijke meting kan volstaan worden met de vraag naar natuur en of het kunstmatig karakter is toegenomen. Voor oorzaken daarvoor moet een checklist opgesteld worden. Deze kan beperkt worden tot functies, bijv. landbouw, dorps- of stadsuitbreiding, recreatievoorzieningen.

3.2.3.4 Beheer

Gevraagd is wat de gemeente nog kan doen voor een goed beheer van het landschap. Op deze vraag kwamen veel reacties. Hierbij wordt duidelijk dat beheer véél meer is dan alleen onderhoud en verzorging van bebouwing, beplanting en wegen. Als heel belangrijke taak ziet men bijv. stabilisering en het bieden van tegenwicht tegen te grote, te snelle ontwikkelingen die van buiten worden aangestuurd (dit wordt verderop beschreven onder endogene en exogene krachten).

"Meer letten op behoud, zich daar harder voor maken", "Meer letten op samenhang, bijv. huizen bouwen die in het landschap passen", "Steeds het evenwicht in de gaten blijven houden en bewaken", "Zorgen dat het landschap niet verder doorsneden gaat worden", "Geen verbreding van de A-2", "Spoor verdiept aanleggen", "Absolute veto op snelweg door het Gein", "Meer weerstand tegen verdubbeling van de spoorlijn en de A2", "Voorkomen van versnippering van het polderlandschap", "Consequenties trekken van vol=vol", "Natuur uitbreiden, als buffer tegen de verstedelijking, bijv. het silhouet naar het Noorden breken met singels en bosjes", "Verstedelijking tegengaan, inclusief verkeersintensivering en industrievestigingen", "Recreatie beperken"

Ongewenste ontwikkelingen worden niet alleen van buiten maar ook van binnenuit geïnitieerd:

"Minder bouwvergunningen voor het buitengebied geven", "Voorkomen dat het gebied geheel verstedelijkt, moet landelijk blijven", "Geen tennishal in een landbouwschuur, strenger met vergunningen, ook voor verbouwingen", "Meer verzet tegen landschapsaantasting door rijk", "Stoppen van wildgroei van woonschepen en steigers", "Meer controle op uitvoering van het bestemmingsplan; als er bijv. vergunning gegeven wordt voor een landbouwschuur controleren of die daar ook voor gebruikt wordt", "Inzien dat het buitengebied een eigen (recreatieve) waarde heeft en meer is dan onbebouwd gemeentelijk gebied", "Duidelijke bestemmingsplannen maken en daarop dan geen uitzonderingen maken, bijv. geen caravanpark in het Gein"

Dit is niet alleen tegenhouden, maar ook tegenkrachten mobiliseren.

"Boeren stimuleren natuurvriendelijker te werken, en waterschappen om sloten natuurvriendelijker te maken", "Vrijwillig landschapsbeheer stimuleren", "Grondwaterstand niet verder verlagen, eerder verhogen", "Boeren stimuleren om natuur te produceren", "In samenwerking met boeren en burgers meer aanplant van bomen en struiken, en een regulier onderhouds- en beheersplan opstellen", "De vrijwillige knotgroep motorisch gereedschap geven, dan kunnen ze meer werk verzetten, ze kunnen het nu niet aan", "Overleg tussen de agrarische sector en het landschapsbeheer bevorderen, daar liggen de mogelijkheden", "Betere vergoeding aan particulieren voor landschapsonderhoud", "Meer inzet van vrijwilligers voor landschapsonderhoud", "Stimuleren i.p.v. ge/verbieden", "Boeren stimuleren meer aan erfbeplanting te doen, met name om nieuwe stallen", "Stimuleren van particulier onderhoud"

Het bewaren van evenwicht tussen ontwikkeling en behoud speelt ook binnen de gemeente.

"Zo weinig mogelijk veranderen; de gemeente wil altijd maar veranderen in plaats van zich te concentreren op een goed behoud", "Ophouden met zoveel cultiveren", "Alles is nu meer ingericht, dat vergt ook meer onderhoud", "Geen geld weggooien aan kunstwerken, mensen hier hebben er liever iets anders voor", "Geen natuur weghalen voor forenzen die hier willen komen wonen", "Graag houden zoals het is, ontwikkelingen gaan te hard", "Meer aandacht voor behoud van karakteristieke zaken, zoals oude bomen, boerderijen, dorpsgezicht; niet te snel opofferen aan modernisering, zakelijkheid, etc.", "Meer en betere integratie van oud en nieuw", "Geen recreatieparken erbij", "Minder kijken naar voorbeelden uit stedelijke gebieden", "Liever behoud en herstel van streekeigen landschapselementen dan creëren van kunstmatig nieuwe natuur", "Geen waterplas op de Hondsrug, past niet", "Geen versplintering door verspreide industriegebieden", "Betere inpassing van noodzakelijke uitbreiding van industrie, zodat het landschap zo min mogelijk aangetast wordt", "Geen onevenredige uitbreiding met nieuwbouwprojecten", "Geen hoogbouw in kleine dorpen", "Niet zó veel nieuwbouw dat plaatsen aan elkaar groeien [=behoud van identiteit], "Concentreren van veranderingen op bestaande plekken en niet het hele landschap doorkruisend", "Het bevorderen van wat eens was: eikenhakhoutbosjes, begroeiing langs wegen, paden en grenzen van weiden, etc."

Verdere aspecten:

— Conditie scheppen voor gebruik door niet-gemotoriseerd verkeer, handhaven van rust

"Wegen waar veel gewandeld en gefietst wordt afsluiten voor auto's, motoren en brommers", "Wegen langs het Gein smaller en slechter maken zodat ze minder aantrekkelijk zijn voor doorgaand verkeer", "Verkeer beperken, stiltegebieden instellen", "Oude paden herstellen"

Dit is ook gebruik door planten en dieren:

"Walkanten niet met hoge beschoeiing afsluiten, geeft vooral jonge watervogels moeite om aan wal te komen"

— Toezicht houden op beheer door derden

"Beter toezicht op goed beheer van oeverlanden", "Strenger beleid tegen inbreuk op regels t.a.v. behoud van dorps- en natuurschoon", "Meer controle op illegale puinstort", "Meldpunt instellen voor milieudelicten", "We betalen nu vuil per kilo, met als gevolg dat mensen het elders gaan storten; illegaal storten is sterk toegenomen"

— Aanleg, verzorging en onderhoud

"Op tijd snijden van riet en snoeien van bomen", "Meer en beter onderhoud aan wegen", "Onderhoud professioneler", "Meer geregeld onderhoud plegen; niet eerst laten verwaarlozen en dan herstellen, dan is het meestal al te laat", "Herstellen van natuurlijke flora en fauna (of voorwaarden daarvoor) door minder gemechaniseerd oever- en bermbeheer", "Meer zorg bij onderhoud; alles kost geld en moet snel en goedkoop gebeuren, dus grof", "Fietspaden worden steeds smaller door achterstallig onderhoud", "Van het veengebied gewoon afblijven; er zijn bijv. teveel berken gekapt; als je veen terug wilt hebben moet je bomen laten staan", "Secundaire wegen zo aanleggen dat auto's ook in de berm kunnen rijden, geen hoogteverschillen tussen berm en wegdek", "Meer wandel- en fietspaden, en breder!", "Goede bermen langs wegen, met natuurlijke flora", "De bermen worden nu geklepeld en dan opgezogen, is een schande, planten en dieren worden kapot gemaakt", "Niet overal begroeiing langs de rondweg; het is mooi als er nog uitzicht is op weilanden, groen en ruimte; niet achter een houtwal verstoppen", "Minder steriel omgaan met de natuur", "Het is nu allemaal zo vreselijk ordelijk, dat maakt de landschappen saai", "Milieuvriendelijker onderhoud", "Wandelpaden door het agrarisch

gebied", "Groen wordt nu onderhouden door slecht geschoold personeel", "Door beplanting van bermen, oevers, kavelscheidingen, e.d. in het weidegebied daar veel meer sfeer en verrassing in brengen", "Meer bankjes voor oude mensen"

— Wering van overlast

"Een geluidsscherm voor de spoorlijn, af en toe ondraaglijk lawaai", "Bij uitbreiding van spoor en wegen meer beplanting erlangs en veel meer tegen geluidshinder doen", "Maatregelen tegen sluipverkeer"

— Behoud van kwaliteit

"Renovatie in dorpse stijl", "Het bestaande oude beter beschermen", "Waken voor afbraak van waardevolle stukjes natuur en bebouwing", "Zorgen voor betere bescherming van authentiek landschap en dorp", "Meer oude objecten renoveren in plaats van moderne gebouwen", "Oude beeklopen herstellen", "Buitenwegen niet asfalteren maar bestrating laten" [voorkomt ook sluipverkeer], "De kanalen weer open maken en onderling verbinden zodat er een mooi waterlandschap komt"

— Het beleid zelf, plankwaliteit; zowel van het product als van het proces

"Minder postzegelplannen maar het ontwikkelen van een realistische visie op de ruimtelijke ordening in een steeds voller wordende streek", "Een duidelijk beleid waarin natuur en landschap een prioriteit is en niet een sluitpost", "Streven naar ruimtelijke eenheid, bijv. door beplanting op elkaar af te stemmen en niet allemaal verschillende kleuren in een wijk; dat geeft rust en ruimte", "Goed beleidsplan maken voor het buitengebied en zich daaraan houden, geen dingen oogluikend toestaan zoals een klandestiene tennisbaan", "Meer overleg met buurtbewoners", "Een goed plan voor de lange termijn maken, met meer centraliseren van bebouwing, industrie, e.d., versnipperde bouw tegengaan", "Mensen er veel meer bij betrekken", "Populierenbossen midden op de vlakke schaden de weidsheid, beter plannen waar ze het minst storen", "Bewoners in vroeger stadium informeren over plannen en ook informatie blijven geven na realisatie", "Landschapsplan vaststellen", "Minder art.19 (RO) procedures honoreren", "Sloopvergunning wordt te makkelijk gegeven", "Meer overleg en coördinatie van beleid, bijv. bij aanleg van wegen", "Betere onderlinge afstemming in beleid en met grote natuurbeheerders en landgoedeigenaars, zoals het Utrechts Landschap"

In een meetinstrument zou derhalve apart gevraagd moeten worden naar:

- De zorg voor evenwicht tussen behoud van bestaande kwaliteiten en ontwikkeling van nieuwe.
- Het bieden van tegenwicht tegen ongewenste ontwikkelingen, bijv. door stimulering van initiatieven binnen de gemeente zoals vrijwilligersgroepen.
- Het scheppen van condities voor alle gebruikersgroepen in het landelijk gebied; wering van overlast door andere groepen.
- Toezicht en controle op navolging van regels, ook eigen regels; consequentheid van beleid.
- Een goede verzorging en onderhoud van natuur en cultuur (deskundig, milieuvriendelijk, voldoende).
- Plankwaliteit, kwaliteit van beleid, zowel van het product als het proces. Product: bijv. het voorkomen van versnippering, inpassing van het nieuwe in het bestaande. Proces: het betrekken van bewoners bij beeld-, oordeels- en besluitvorming.

3.3 Negatieve kenmerken

Uit de enquêtes blijkt, dat er twee soorten negatieve kenmerken genoemd worden:

- een tekort of gemis aan positieve kwaliteiten,
- negatief ervaren ontwikkelingen.

3.3.1 Tekort aan positieve kwaliteiten

Vanwege het eerder genoemde neutrale middengebied in de waardering is het niet zo dat een tekort aan positieve kwaliteiten automatisch leidt tot een negatieve waardering, hoewel dat natuurlijk wel kan, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

— Eenheid

"De grote verscheidenheid in het landschap is kleiner geworden omwille van het rationele werken"

— Gebruik

"Toeloop van recreanten geeft drukte en sfeerbederf", "Toename waterrecreatie waardoor rietpluimen, vissen en waterlelies sterk zijn verminderd", "Bebossing op zeer goede grond; kon dit niet op minder goede grond, of bij bestaande bossen?"

— Natuurlijkheid

"Dat de natuur onnatuurlijk is gemaakt, bijv. alles te rechtlijnig". Algemeen wordt het landschap steeds kunstmatiger, niet alleen door het verdwijnen of verarmen van natuur maar ook door het verdwijnen van zandpaden en de asfaltering van binnenwegen, "Het overal verschijnen van reclameborden", "Kolossale loodsen bij boerderijen", "golfbanen", "rechtgetrokken sloten, wegen, e.d.", "Niet organisch in het landschap opgenomen bebouwing", "Te aangelegd bos"

— Ruimtelijkheid

"Bosaanplant her en der tast het ruimtelijk karakter te sterk aan", "Oud en enigszins golvend land langs de riviertjes wordt geëgaliseerd en krijgt een sportveldkarakter", "Het verschijnen van bouwwerken op willekeurige plaatsen, maakt de lege plekken kleiner"

— Historisch karakter

"Een nieuwe woonwijk midden op de historische es", "Slopen van mooie oude gebouwen voor nieuwbouw"

— Onderhoud

"Slecht bermonderhoud", "Men kapt teveel en snoeit verkeerd"

— Zintuiglijke indrukken

"Witgeverfde huizen passen niet in het landschap", "Meststank", "De duisternis is verdwenen", "Veel meer lawaai"

3.3.2 Negatieve ontwikkelingen

Dit zijn kenmerken van een heel andere orde dan de positieve kwaliteiten. Ze zijn overigens niet nieuw, integendeel, maar zo systematisch gebundeld komen zij in eerder belevingsonderzoek nog niet voor. De gevonden negatieve kenmerken worden kort beschreven en geïllustreerd met citaten uit de enquêtes.

Een te grote snelheid van ontwikkeling en geen evenwicht tussen behoud en ontwikkeling

"Te snelle groei", "Het dorpsaanzicht na de nieuwbouw is een eenheidsworst, wijkjes zonder hart zijn zomaar tegen tegen het dorp aangeplakt", "Het gebrek aan historisch besef", "Er blijft te weinig over van het oorspronkelijke", "De authenticiteit van het landschap gaat verloren, evenals het dorps karakter", "Men houdt geen rekening met hoe het was", "Disharmonie ten opzichte van de oude stijl", "Men doet maar, tegenhouden is er niet bij", "Je kunt zien dat de architecten uit het Westen komen aan de moderne bouw", "Afbraak van het landelijk karakter, het dorps", "Verdwijnen van het landschap ten koste van woningbouw, industrie en recreatie", "Verdwijnen van het karakter door het verdwijnen van de kanalen, monden en bruggen in de Veenkoloniën", "Het dorpskarakter dreigt te verdwijnen", "Het oorspronkelijke agrarische karakter verandert volkomen door "industrialisering", golfterreinen, bungalows in het buitengebied, etc.", "Polders werden landschapsparken en recreatiegebieden"

Negatieve veranderingen in de bouwstenen van de belevingswereld

Bouwstenen is aanwezige differentiatie, verscheidenheid in de eenheid. Zo is er in de beleving een hiërarchie van wegen, van zandpaden tot autosnelwegen. Tot voor kort had deze hiërarchie de vorm van een pyramide, de meeste variatie zat in wegen van de laagste trap en de minste variatie in die van de hoogste trap, autosnelwegen. Ontwikkelingen hebben drie effecten:

- De wegen van de laagste hiërarchie verdwijnen snel, de pyramide wordt korter;
- De bandbreedte, of de variatie per trap, neemt af, het meest op de lagere trappen; de pyramide wordt smaller en rechter;
- Wegen van alle niveaus worden opgekrikt. Bij wegen van een laag niveau gebeurt dit bijv. door verbreding, rechttrekking, asfaltering en belijning. De pyramide verandert van karakter, hij wordt minder 'landschappelijk'.

Het totale effect is dat het wegenpatroon versimpelt. Hiertegen is veel protest geuit. Ten eerste vindt landschapsbeleving grotendeels vanaf wegen plaats, maar ten tweede behoren wegen zelf ook tot het landschap (Coeterier & Schöne, 1990), ze worden meebeleefd.

"Het rustieke karakter van de wegen verdwijnt", "Het verdwijnen van de lanen bij de boerenplaatsen", "Asfalteren van landbouwwegen is hier een grote verandering", "Wegen zijn verbreed en er zijn nieuwe wegen in plaats van de zandwegen", "Het verharden van zandwegen", "Slingerweggetjes worden provinciale wegen", "Boerenweggetjes worden "verbeterd" waardoor er meer en sneller

verkeer komt", "Geasfalteerde kei- of zandwegen", "Wegen verlegd en verbreed", "Verdwijnen van kleine wegen"

Behalve visueel heeft het ook nog andere effecten, zoals grotere verkeersdruk, onveiligheid, lawaai, onrust:

"De verharde zandwegen worden als sluiproutes gebruikt, geeft veel overlast", "Op alle kleine, nog landelijke weggetjes is tegenwoordig snelverkeer, maakt het heel onveilig om te fietsen of te wandelen", "Landelijke wegen worden racebanen"

Wat voor wegen geldt geldt ook voor andere elementen.

"Oude beekjes veranderen in rechte sloten"

Schaalvergroting

Dit is niet de maat van de ruimte, zelfs integendeel; meer een groter formaat of een grotere omvang van vernieuwingen. Hierdoor wordt de ruimte meestal zelfs kleiner. Eén van de gevolgen is het optreden van scheve verhoudingen tussen het nieuwe en bestaande. Nieuwbouwwijken worden hierbij door vrijwel iedereen genoemd, maar ook:

"Dat het met de boerenbedrijven allemaal zo groot moet", "Steeds meer grote schuren", "Het massale van de veranderingen stoort me het meest", "Nieuw aangelegde bosjes zijn te klein", "De steeds voortgaande verstedelijking", "Steeds sterkere overbevolking", "Het dorp is uit zijn voegen gegroeid", "Alle landschappen rond Abcoude worden volgebouwd, dus zo landelijk is Abcoude niet meer", "Dat alles groter en sneller moet, zonder aandacht voor de natuurlijke omgeving" [d.w.z. de gegroeide omgeving], "Het wordt wel erg vol, geeft verstoring van het evenwicht", "Zolang het maar niet te massaal wordt", "Het kleinschalige is verdwenen", "Ze hebben ineens te grote bouwlocaties aangepakt", "Grootschalige kippenschuur", "Massale stedelijke bebouwing", "Te grote eenheden veeleert, te grote schuren, te groot van opzet, het oude wordt onder de voet gelopen"

Schaalvergroting vindt zowel op landschaps- als op elementniveau plaats. Landschappelijke eenheden op elk niveau worden steeds groter, zoals kasgebieden en nieuwbouwwijken, maar ook elementen, zoals stallen en landbouwpercelen. Bovendien gaat de groei veel mensen ook te snel. Omvang en snelheid van ontwikkelingen maken ze steeds moeilijker inpasbaar in het historisch gegroeide landschap. Het nieuwe is vaak ook disproportioneel groot ten opzichte van het bestaande. Het past kwantitatief en kwalitatief niet in het bestaande. Maar door hun omvang gaan de nieuwe ontwikkelingen het bestaande wel overvleugelen. Schaalvergroting slaat ook op de bevolking zelf.

"Steeds sterkere overbevolking", "Het dorp barst uit zijn voegen"

Versnippering

Dit is niet alleen het verkleinen van bestaande eenheden, maar ook het ontstaan van incompatibiliteit tussen eenheden, oud en/of nieuwgevormd.

"De nieuwbouw ligt als een schimmelplek op de es", "De stijl van de nieuwbouw, die vloekt absoluut met het landschap", "Doorsnijding van het bos door de snelweg", "Te strakke scheidingen tussen landbouwpercelen en bos, worden onderling geïsoleerde eenheden", "Harde grenzen tussen agrarisch cultuurlandschap en bebouwing", "Het kleiner worden van de natuurgebieden" [nl. tot snippers], "De nieuwbouw is niet dorps, past niet in het dorpskarakter", "Er wordt geen rekening gehouden met het landelijk karakter bij nieuwbouw, het zijn "aangeplakte", aparte gebieden geworden", "Bedrijfjes in het buitengebied die niet met landbouw te maken hebben", "Boerderijen die niet meer functioneren en gebruikt worden voor allerlei anderssoortige bedrijven of opslag", "Hier en daar oneigenlijk gebruik van boerderijen, als mini-industriegebiedjes" [wat ook nog extra verkeer geeft], "Bonte kleuren van woonwijken die daardoor geen eenheid meer zijn; ze versnipperen het geheel en verkleinen de ruimte", "Niet versnipperd"

Versnippering kan dus veel vormen aannemen. Oorzaken van versnippering kunnen zijn:

- Uitbreiding van het wegensysteem
- Verdringing of scheiding van functies
- Incompatibiliteit tussen functies
- Het verschijnen van barrières in het landschap
- Het verharden van grenzen en het verdwijnen van vloeiende overgangen, bijv. tussen dorp en buitengebied; dus scheiding in plaats van verweving:

"Harde grenzen tussen het agrarische cultuurlandschap en de bebouwing"

Ook de hoogbouw aan de randen van dorpen en steden en rondwegen verhardend grenzen en werken scheidend.

- Snelheid van ontwikkeling. Ontwikkelingen gaan steeds sneller. Dit geeft een versnippering in tijd, het nieuwe sluit niet aan bij het oude.

Een effect, of een speciale vorm van versnippering is disharmonie. Dit gebeurt als nieuwe ontwikkelingen niet goed ingepast worden in het bestaande, als ze daar niet goed op aansluiten. Er ontstaan dan aparte delen, elk met een eigen karakter.

"Er wordt geen rekening gehouden met het landelijk karakter van de te bouwen nieuwe woningen, het zijn "aangeplakte" aparte gebieden geworden", "Onharmonieuze nieuwbouw met gebrek aan gevoel voor de natuurlijke omgeving", "Er is disharmonie ten opzichte van de oude stijl"

Verstedelijking

De verstedelijkingsdruk is verschillend voor de vier gemeenten. Deze hangt niet alleen af van wat er in de gemeente zelf gebeurt, maar ook wat er omheen gebeurt, op provinciaal niveau en op rijksniveau. In Abcoude is de druk het grootst; zelfs zo groot dat lijkt of een kritische grens bereikt is. In Odoorn is de druk het minst, hoewel ook daar veranderingen plaatsvinden. Woudenberg bevindt zich in een periode van relatieve stabiliteit, hoewel onlangs enkele ontwikkelingen de integratie van dorp en buitenomgeving verminderd hebben, zoals de aanleg van een rondweg. In Emmen

gaan ontwikkelingen momenteel erg hard, wat door velen als bedreigend wordt ervaren. Het verschil tussen Emmen en Abcoude is dat in Abcoude de druk van buitenaf komt, zoals naderend Amsterdam, verbreding en verlichting van de autosnelweg Utrecht-Amsterdam, aanleg van de hogesnelheidslijn en toename van het vliegverkeer. Abcoude zelf heeft zijn karakter echter nog tamelijk ongestoord kunnen bewaren. In Emmen komen de ontwikkelingen van binnenuit, wat relatief makkelijker te accepteren lijkt, of minder bedreigend is. Want hoewel in Emmen meer mensen vinden dat het landschap ingrijpend veranderd is, storen meer mensen in Abcoude zich daaraan. In Emmen vinden ook meer mensen dat er door de veranderingen ook iets verbeterd is (zie onderstaand overzicht, aantallen in %).

	Emmen	Abcoude
Het landschap is ingrijpend veranderd	22	12
De veranderingen zijn storend	55	68
Door de veranderingen is er iets verbeterd is	59	37

In Abcoude heerst sterker een gevoel van machteloosheid, van druk en bedreiging die van buitenaf wordt opgelegd en waar je minder verweer tegen hebt als gemeente. De vier gemeenten bevinden zich dus in verschillende fasen van ontwikkeling van landelijk naar stedelijk. In Abcoude komt daar nog bij dat ook de gemeente zelf het accent op ontwikkeling legt, in de verhouding behoud:ontwikkeling. Er zijn dus ontwikkelingen van buitenaf en van binnenuit. Dit geeft een gevoel van instabiliteit en onzekerheid.

Velen ervaren verstedelijking als bedreiging, bijv. omdat het tot nivellering leidt. Zo vond eenderde van de respondenten dat verschillen tussen steden en dorpen, en daarmee het dorpskarakter, steeds meer verdwijnen. Ontwikkelingen zijn onomkeerbaar en oude perioden komen niet terug.

Nivellering en uniformering

Dit speelt op twee schaalniveaus:

- Op landschapsniveau als het ene type landschap elementen gaat overnemen van een ander type, zoals bungalows als boerenwoning en grote industriële loodsen als stallen in het agrarisch gebied.
- Op elementniveau door standaardisering, waardoor onderlinge variatie tussen elementen verdwijnt, bijv. overal dezelfde stallen, of uniforme nieuwbouwwijken.

Een andere indicator voor nivellering is het verkorten van hiërarchieën, bijv. het verdwijnen van zandwegen, of van verschillen tussen dorpen en steden (eenderde van de respondenten vindt dat dorpen en steden steeds meer op elkaar gaan lijken).

Verder komt nivellering tot stand doordat

"In de Veenkoloniën goede landbouwgrond uit productie wordt gehaald en veranderd in natuur, terwijl op het zand slechte landbouwgrond door verkaveling tot hogere productie wordt gebracht"

Op die uit productie gehaalde percelen in de Veenkoloniën komen productiebosjes van snelgroeiend hout. Maar:

"Bosaanplant her en der tast het ruimtelijk karakter te sterk aan"

Dat 'ruimtelijk karakter' is de weidsheid, dat in contrast staat met de beslotenheid op de Hondsrug. Door die bosjes wordt dat contrast verminderd en op den duur opgeheven. Ook dit is nivellering, in natuurlijkheid, ruimtelijkheid en gebruik.

De effecten van nivellering en schaalvergroting versterken elkaar. Schaalvergroting gaat vaak gepaard met uniformering en standaardisering. Veel nieuwbouwwijken lijken op elkaar.

"Men doet weinig moeite om nieuwbouwwijken er anders te laten uitzien dan in Goes of Tilburg, tuttige eenvormigheid dus", "Moderne architectuur, dezelfde centra in de dorpen", "Afschuwelijke nieuwbouw, het dorp wordt steeds anoniemer".

Dit leidt tot een extra vervlakking van de belevingswereld.

Sfeer

Sfeer is op gevoelsmatig terrein wat eenheid op cognitief terrein is: een samenvatting van deelkenmerken, maar met een eigen karakter en niet direct af te leiden uit de deelkenmerken. Veel dingen kunnen de sfeer bederven, zowel verlies van positieve kwaliteiten als negatieve effecten van ontwikkelingen. Sfeer wordt zowel door sociale als door fysieke dingen bepaald. Het is geen bruikbaar begrip voor de planning.

"Aantasting van de traditionele dorps sfeer", "De onderlinge gezelligheid is verdwenen", "De echte dorpscultuur verdwijnt door nieuwbouw met forenzen"

Gebrek aan landschappelijke inpassing

"Mestsilo's en loodsen die niet worden beplant", "Bedrijfsactiviteiten zonder bomen eromheen"

Wat men ziet als slecht beleid

"Het ontbreken van een goede planning waar productiebosjes het minst storen", "Het ontbreekt aan een samenhangende visie, bijv. veel artikel 19 procedures", "De opoffering van bos voor wegen en nieuwbouw", "Het gaat niet om symptomen (dingen) maar om de mentaliteit van bestuurders die denken dat alles maakbaar is en dat er alleen ingericht moet worden voor economisch gewin", "In de Veenkoloniën wordt goede landbouwgrond uit productie gehaald en veranderd in natuurgebied, terwijl op de Hondsrug de arme zandgrond door verkaveling tot hogere productie wordt gebracht", "Bomen langs wegen waar geen bomen hoeven te staan, of omgekeerd geen wegbeplanting waar het zou kunnen", "Te snel geven van bouwvergunning op mooie plekken", "Het agrarisch landschap staat onder druk door slecht handhavingsbeleid van de gemeente, door toelaten van andere bedrijvben dan agrarische", "Door het beleid van de gemeente verdwijnt alles wat enigszins monumentaal is, bijv. oude tabaksschuren, die toch een eenheid met de omgeving hadden", "Slecht verkeersplan"

3.3.3 Conclusies

- De negatieve kwaliteiten komen voort uit een ontkenning van een fundamentele belevingswet. Voor mensen is groei en ontwikkeling inherent aan het leven, dus ook aan een levend landschap. Een landschap is nooit statisch, maar steeds in ontwikkeling, het gaat met zijn tijd mee. Men wil dus zeker het komende niet ontkennen, er is géén weerstand tegen verandering, maar evenmin wil men het verleden ontkennen. Dit uit zich in de wens dat het nieuwe aansluit op het bestaande, dat het daar een integraal onderdeel van kan vormen. Dit betekent o.a. dat een verandering of ingreep altijd in zijn context bekeken wordt en dat er gelet wordt op zijn samenhang met het grotere geheel.
- Evenmin als het ontbreken van positieve kwaliteiten automatisch leidt tot een negatieve beleving, leidt het verhelpen van de verstoorders automatisch tot een positieve waardering. Zo wordt het ontbreken van versnippering (nog) normaal gevonden en geen reden voor extra vreugde.
- In een meetinstrument moet apart ingegaan worden op positieve en negatieve kenmerken van het landschap, elk met zijn eigen aspecten. Bij de interpretatie moet wel de nodige voorzichtigheid betracht worden. Zo werd schaalvergroting meestal negatief ervaren, maar dat impliceert niet dat kleinschaligheid altijd positief is en grootschaligheid negatief. Ook grootschaligheid kan positief beleefd worden. Het gaat om de verandering in schaal. Verkleining van schaal in een grootschalig landschap kan net zo negatief ervaren worden, maar dat was in de onderzochte gemeenten niet aan de orde.
- De negatieve kenmerken moeten apart gemeten worden. Ze hebben een andere status dan de positieve kenmerken; het zijn geen inherente kwaliteiten van landschappen maar gevolgen van veranderingen. Zowel voor een achteruitgang in de positieve kwaliteiten als het optreden van de negatieve kwaliteiten zou een lijst met oorzaken opgesteld kunnen worden. Dit kan dezelfde lijst zijn.
- Het vinden van de deelkwaliteiten, dus het samengestelde karakter van elke belevingskwaliteit, en van de negatieve kenmerken maakt dit onderzoek tot meer dan louter een 'self-fulfilling prophecy' of een 'Münchhausen-effect'; dus tot meer dan alleen een bevestiging van wat de onderzoeker al eerder had gevonden.
- Bij de positieve en negatieve kenmerken gaat het niet alleen om een opsomming maar ook om hun verhouding! Dit is belangrijk in verband met de *identiteit* van het landschap, een begrip dat een centrale rol vervult in de Nota Landschap en daar gezien wordt als de drager van de landschapskwaliteit. Identiteit is weer belangrijk, omdat men met een monitoringsysteem niet alleen uitspraken wil doen over aspecten van het landschap maar ook over het landschap als geheel. Als verstoringen in een landschap gaan overheersen, gaat de identiteit verloren. Het gaat dus om de verhouding tussen dingen die goed in het landschap passen en dingen die er niet in passen. Naar beide is in de enquête gevraagd. In alle vier gemeenten zijn er nog steeds meer dingen die goed in het landschap passen dan dingen die storen. In totaal vond 72% dat er nog dingen zijn die het karakter versterken, terwijl 63% vond dat er ook dingen zijn die het karakter verstoren. De onderzochte landschappen hebben hun identiteit dus weten te behouden, hoewel er wel aantastingen zijn. De vier gemeenten vertonen enige variatie in de verhouding tussen passende en niet-passende elementen. In Woudenberg is de verhouding het gunstigst, nl. 59:41; in Odoorn is het nog 56:44, maar in Abcoude

en Emmen is het 50:50. In Emmen noch Abcoude komt de aantasting echter door verval van het landschap. In Abcoude zijn het invloeden van buitenaf, zoals het oprukkende Amsterdam, de aanleg van de HSL en de verbreding van de snelweg. De passende en de niet-passende elementen zijn daar dus ruimtelijk goed gescheiden. In Emmen komt de aantasting meer van binnenuit, door de sterke groei en de verstedelijking van Emmen zelf. Wat echter de oorzaken ook mogen zijn, Abcoude noch Emmen kunnen veel aantastingen meer verdragen. 50:50 is de kritische grens. Bij nog meer niet-passende elementen slaat de schaal door en treedt identiteitsverlies op. Althans, de oude identiteit gaat verloren en er wordt een nieuwe identiteit gevormd, waarvan overigens niet bij voorbaat te zeggen is of hij beter of slechter is dan de oude. Wel komen er nieuwe kwaliteiten, die opnieuw bepaald moeten worden. *Deze verhouding is belangrijk voor de monitoring van de beleving van het landschap als geheel.*

3.4 Overeenkomsten tussen de gemeenten

Er zijn specifieke en algemene overeenkomsten. De specifieke overeenkomsten betreffen de volgorde van de belevingskwaliteiten. Hierin zat veel overeenstemming tussen de gemeenten. De algemene overeenkomsten bestaan uit een aantal tendensen die mensen noemden en die samen een betekenis kader of referentiekader voor landschapsbeleving vormen, als het ware de achtergrond van de beleving. Aangezien de gemeenten geografisch behoorlijk gespreid zijn, is dit kader eerder maatschappelijk, d.w.z. collectief en cultureel bepaald, dan individueel. Voor dit kader geldt hetzelfde als voor de belevingswaarde: het is samengesteld uit een aantal componenten, in dit geval motieven of wensen. Deze zijn algemeen geldig maar worden per regio of gemeente verschillend ingevuld. Ze zijn te beschouwen als aandachtspunten voor planning en beleid. Eerst worden de overeenkomsten in belevingskwaliteiten beschreven, dan de componenten van het betekenis kader.

3.4.1 Het belang van de belevingskwaliteiten

De bijdrage van de belevingskwaliteiten tot de belevingswaarde is niet even groot. Vraag 6 van de enquête vroeg naar de bijdrage van de kwaliteiten tot de aantrekkelijkheid van het landschap. Tabel 1 geeft de rangordening van de kwaliteiten per gemeente.

Natuurlijkheid, het wisselend karakter in de seizoenen en eenheid zijn de belangrijkste determinanten van de aantrekkelijkheid van het landschap in de vier gemeenten, behalve in Abcoude waar historisch karakter belangrijker is dan seizoensafwisseling. Beheer, gebruiksmogelijkheden en zintuiglijke indrukken leveren de kleinste bijdrage tot de aantrekkelijkheid, behalve in Woudenberg, waar de recreatieve gebruiksmogelijkheden heel groot zijn.

De overeenstemming tussen de vier rangvolgorden is groot (significant op 1% volgens Kendalls concordantietoets). Dit zou pleiten voor een globale overeenkomst in het gewicht van de kwaliteiten, althans onder normale omstandigheden. 'Normaal' zou

Tabel 1 Rangvolgorden van de belevingskwaliteiten naar hun bijdrage aan de aantrekkelijkheid van het landschap (1=belangrijkst, 8=onbelangrijkst)

	Abcoude	Woudenberg	Emmen	Odoorn
Mate van harmonie	2	2	3	3
Gebruiksmogelijkheden	8	4	8	7
Natuurlijkheid	1	3	1	2
Historisch karakter	3	8*	4	6
Beheerstoestand	6	7	7	8
Ruimtelijkheid	5	6	6	4
Seizoensafwisseling	4	1	2	1
Zintuiglijke indrukken	7	5	5	5

* Woudenberg is in de oorlog zwaar gebombardeerd. Er zijn nog maar weinig oude dingen.

bijv. betekenen: niet zwaar gebombardeerd in de oorlog, dus nog met enig historisch karakter, of niet naast een groot natuurterrein met veel recreatiemogelijkheden, beide zoals in Woudenberg. Woudenberg illustreert goed dat dan meteen afwijkende gewichten gaan optreden.

3.4.2 Endogene en exogene krachten

In de ontwikkeling van gemeenten spelen twee soorten krachten: krachten van binnenuit, uit de gemeente zelf, zowel bestuurlijk als vanuit de bewoners, en krachten van buitenaf, zowel bestuurlijk als economisch. Dietvorst (1996) noemt deze krachten endogeen en exogeen. Endogene krachten zijn vooral gericht op vertraging, op consolidatie en behoud van bestaande kwaliteiten. Exogene krachten zijn vrijwel steeds gericht op ontwikkeling, op versnelling.

"De bewoners zijn zuinig op de omgeving, samen proberen we er alles aan te doen om het zo te houden. Als wij bewoners er niets aan doen komen er brandnetels"

Deze krachten horen in evenwicht met elkaar te zijn.

Worden endogene krachten echter ook gericht op vernieuwing en versnelling, dan rijzen de ontwikkelingen al snel de pan uit; dan is er onvoldoende tegenwicht tegen karakterverlies.

Dit gevaar dreigt in Emmen en Abcoude, daar lijkt sprake van een verstoring.

"Het wordt te vol, er is een verstoring van het evenwicht", "Men doet maar, tegenhouden is er niet bij", "Als de gemeente niet had tegengehouden dat de niet voor agrarische doeleinden gebruikte bijgebouwen bewoond werden, was het hier allang totaal veranderd", "Verandering is goed, zolang het maar niet te massaal wordt, het kleinschalige is nu verdwenen", "Storend is dat alles groter en sneller moet, zonder aandacht voor de natuurlijke omgeving" [en dat is ook: het historisch gegroeide landschap]

Dietvorst beschouwt traagheid als vorm van overleven. Als overleving in de zin van behoud van bestaande belevingswaarden inderdaad nodig en gewenst is – wat bij elke

groei nog maar de vraag is, want in plaats van de energie te richten op het behoud van bestaande kwaliteiten kunnen er misschien ook nieuwe kwaliteiten gemaakt worden – dan moet er evenwicht zijn tussen behoud en ontwikkeling. Een veel gebruikt begrip in de enquêtes, ongeacht de gemeente, voor het zoeken naar dat evenwicht is **inpassing**, afstemming van nieuwe ontwikkeling op het bestaande. Daaraan ontbreekt het echter vaak.

"Vernieuwingen móeten, maar ze kunnen wel veel beter aangepast worden", "Alleen de economische vooruitgang is verbeterd", "Men houdt geen rekening met hoe het was", "De nieuwe bebouwing past niet in het geheel"

Ook disharmonie was eens een uitgangspunt van het nationale beleid ruimtelijke ordening.

Het nieuwe moet aansluiten bij het oude. Het moet één wereld blijven, en niet twee gescheiden werelden, oud en nieuw, want dan krijg je belangenstrijd en dragen oplossingen niet meer bij aan de kwaliteit van de omgeving, maar alleen aan het bereiken van compromissen tussen twee kampen. Dit goed op elkaar aansluiten en één geïntegreerd geheel kunnen vormen, geldt zowel in ruimte als in tijd (de twee eerder genoemde belevingskwaliteiten).

Wat in het groot speelt tussen gemeente en provincie/rijk, speelt ook binnen de gemeente. Dit brengt gemeenten vaak in een moeilijke positie. Naar buiten moeten ze vaak behoudend zijn, naar binnen moeten ze ontwikkelen. Ook dit maakt vernieuwingen tot maatwerk.

Evenwicht heeft ook een kwantitatief aspect:

"Er is hier voldoende bos en ruimtelijk vlak land"

Om evenwicht te kunnen bereiken moet er voldoende tegenwicht zijn, zowel tegen de snelheid als de omvang van veranderingen. Is dat tegenwicht onvoldoende, dan voelt de mens zich meegesleurd door de veranderingen; dan verliest hij niet alleen de grond onder zijn voeten, maar ook zijn wortels, en treedt vervreemding op. Het gaat steeds om verhoudingen.

Het nadeel van exogene krachten is dat de gevolgen die ze teweegbrengen nooit tot het landschap van de streek gaan behoren, ze blijven extern, Fremdkörper die niet echt geïntegreerd kunnen worden in het bestaande patroon. Zo'n exogene kracht is bijv. recreatie en toerisme. Hoewel het bepaalde middenstandsgroepen geld opbrengt, zien de bewoners er geen enkel heil in en is men algemeen tegen dit soort ontwikkelingen. Net zoals industrie moet de recreatie maar weggestopt en geconcentreerd worden op aparte terreinen, zoveel mogelijk uit het zicht. In eerder onderzoek in Woudenberg (Van den Berg et al., 1991) bleek dat men campings qua schadelijkheid voor het landschap vrijwel gelijk stelt met autoslopers, die als ergste verstoorders werden gezien.

De wens tot inpassing heeft ook nog een andere grond. Deze is gelegen in de wijze waarop de beleving werkt, zoals blijkt uit het volgende punt.

3.4.3 Het belang van gehelen

In de waarneming en waardering geldt een aantal wetmatigheden. Eén ervan is dat de waarneming 'probeert de informatie in het visuele veld te organiseren tot *eenheden*' (Boselie, 1996). Dit is de belevingskwaliteit 'Eenheid'. Een andere is dat eerst het geheel wordt gezien en dan pas de details, als daar al op gelet wordt. Vaak is het karakter van het geheel dermate duidelijk dat details als vanzelfsprekend worden aangenomen en ingevuld. Alleen als ze afwijken van het verwachtingspatroon vallen ze op. Een derde wetmatigheid is dat de waarneming erop gericht is zo groot mogelijke eenheden te onderscheiden. Liever één groot geheel dan allemaal afzonderlijke gehelen. Dit is een vorm van energiebesparing. Meer gehelen onderscheiden vergt meer inspanning en aandacht. In een groot geheel horen dingen bij elkaar, daar hoeft niet op details gelet te worden, alles past bij elkaar en is op elkaar afgestemd. Hoe meer gehelen er zijn, hoe meer men zijn aandacht moet verdelen, want elk geheel eist aandacht. Men moet steeds overschakelen van het ene naar het andere geheel, letten op grenzen, verbanden, wisselwerkingen, enz.; dat is vermoeiender. En wat voor de waarneming geldt, geldt ook voor het gedrag, als bijv. binnen de ene eenheid andere regels gelden dan binnen de andere. Een waarnemer ziet daarom graag verband tussen dingen, zowel in ruimte als in tijd, en vindt het makkelijker als dingen bij elkaar horen.

"Dorp en natuurgebied horen bij elkaar, dat maakt het aantrekkelijk"

Daarbij is het onbelangrijk hoe ingewikkeld een geheel is. Voor de beleving geldt: hoe groter en ingewikkelder hoe liever, want dan is er meer te beleven; bijv. de hele Veluwe of het hele eiland Terschelling als één groot complex landschap. Dit betekent dat elementen opgenomen moeten kunnen worden in een eenheid; bij meer eenheden treedt er versnippering op. De algemene klacht over nieuwe vormen van verstedelijking betreft juist deze zaken: ze passen niet in het bestaande geheel en ze zijn vaak te uniform. Het zijn vreemde lichamen waar op zich niets aan te beleven valt maar die wel de beleving van het geheel verstoren.

Verschillende punten komen nu bij elkaar, nl:

- eenheid is een belevingskwaliteit,
- er moet evenwicht zijn tussen endogene en exogene krachten, tussen behoud en ontwikkeling,
- er moeten zo groot mogelijke eenheden gevormd kunnen worden.

Samen leidt dit opnieuw tot de conclusie dat **inpassing van het nieuwe in het bestaande een voorwaarde is voor een hoge belevingswaarde.**

Dit geldt niet éénmaal maar herhaaldelijk, want er worden gehelen op meerdere (schaal)niveaus gezien. De Veenkoloniën is een eenheid, maar een dorp in de Veenkoloniën ook en een boerderij in dat dorp ook en het erf van die boerderij ook

weer. Elke eenheid heeft zijn eigen karakter, dat is niet af te leiden uit de eenheden op hogere of lagere niveaus. Hoe een erf eruit ziet volgt niet uit hoe het landschap eruit ziet. Niveaus lopen van grote gebieden tot de kleinste details. Algemeen worden onderscheiden:

— Gebiedsniveau; landschappen met een eigen karakter

"De openheid van de Vallei met als rugdekking de bossen van de Utrechtse Heuvelrug", "Boslandschap met hei op en langs de Utrechtse Heuvelrug, Engels landschap tussen Woudenberg en Leusden, agrarisch heggelandschap aan de zuid-oostzijde, en rivierlandschap over de Heuvelrug, bij Werkhoven en Wijk bij Duurstede"

— Deelgebieden

"Het Valleikanaal, de Grift, de Treek, Henschotermeer", "Zowel bos als landbouwgebied in vele schakeringen", "Er is nog veel van de oude indeling bewaard: de oude esgronden, stukjes hei, bos en woeste grond"

— Elementen

"Oude boerderijen, beekjes"

Een apart aspect van het zien van gehelen is de wens naar afwisseling. Een geheel moet intern gedifferentieerd zijn om als geheel herkenbaar te zijn. Er moet niet alleen eenheid in verscheidenheid maar ook verscheidenheid in de eenheid zijn. Er zijn echter enkele beperkingen, niet elke afwisseling is goed; het gaat altijd om afwisseling binnen een bepaald kader, het soort verscheidenheid is afhankelijk van het soort eenheid (Coeterier et al., 1994; Coeterier, 1996).

"De afwisseling in niet-herverkavelde gebieden", "Zowel loof- als naaldbomen", "Reeën en hazen", "Veel verschil in bos".

De afzonderlijke belevingskwaliteiten bieden dergelijke kaders. Bij afwisseling in historisch karakter gaat het om heel andere elementen dan bij afwisseling in ruimtelijkheid of natuurlijkheid. Bij elke basiskwaliteit moet apart gevraagd worden naar afwisseling daarin, als deelkwaliteit. Op afwisseling wordt nog teruggekomen in hoofdstuk 4.

3.4.4 Versimpeling van de belevingswereld

Naast het feit dat mensen verschillende landschapstypen onderscheiden, is hun belevingswereld opgebouwd volgens een vast patroon. Dit is voor te stellen als een schaal met aan het ene uiterste de binnenstad van Amsterdam en aan het andere uiterste de regenwouden van het Amazonegebied. Dit zou men milieus kunnen noemen. Milieus zijn, van binnen naar buiten: de binnenstad, de stadsrand en recreatiegebied, het buitengebied met landbouw en dorpen, halfnatuurlijke extensief

gebruikte landschappen en wilde oernatuur. De schaal verloopt niet geleidelijk, van veel cultuur en weinig natuur naar weinig cultuur en veel natuur, maar elk milieu heeft zijn eigen karakter en zijn eigen verhouding tussen natuur en cultuur, niet alleen kwantitatief maar ook kwalitatief; in elk milieu hebben natuur en cultuur hun eigen vorm en hun eigen hoeveelheid⁶. Voor de beleving zijn niet alleen de afzonderlijke milieus van belang, maar ook hun overgangen, dus het verloop van stad naar stadje, van stadje naar dorp, enz. Ook deze overgangen hebben hun eigen vorm en expressie.

De schaal is niet strikt lineair; een landbouwgebied kan zowel aan de rand van een stad liggen als binnen een natuurgebied. Ze zijn dan echter wel verschillend en hebben een 'aangepast' karakter; een landbouwgebied bij de stad hoort er in de beleving anders uit te zien dan een landbouwgebied in bos.

Een wereld met tenminste vijf verschillende typen milieus en tenminste vier typen overgangen, elk met zijn eigen karakter, geeft een rijk gedifferentieerde beleving; temeer daar elk milieu bovendien nog in tal van variaties kon voorkomen. De binnenstad van Amsterdam is heel anders dan die van den Bosch of Maastricht.

Deze opbouw betekent o.a. dat niet alles overal gemaakt kan worden. Voor natuurontwikkeling betekent het dat er geen oerbos tegen een stad aan gelegd kan worden. Niet alleen zijn dat twee geïsoleerde belevingswerelden zonder enig verband, maar bovendien is het ook een verhaal van gemiste kansen, omdat alle tussenstappen en overgangen overgeslagen worden. Het is een verregaande reductie van belevingsmogelijkheden, hoe mooi ze elk apart ook mogen zijn.

Wat er tegenwoordig plaatsvindt is dat de oude milieudifferentiatie verdwijnt. Ten eerste worden zowel de toestanden als de overgangen gestandaardiseerd, dus: genivelleerd; ze vertonen elk véél minder variatie dan vroeger. Ten tweede wordt het aantal toestanden, en dús het aantal overgangen, sterk gereduceerd.

"De permanente recreatie gaat de natuur onder druk zetten"

Dit proces beweegt zich in de richting van de Nederlandse vlag. Aan de ene kant zit rood, het verstedelijkte gebied met steeds minder interne differentiatie. Hoge bebouwingsdichtheden en hoge gebouwen, die je vroeger alleen in de binnenstad vond (ook een vorm van interne differentiatie), vind je nu ook aan de rand van de stad of in woonwijken van landelijke gemeenten. Aan de andere kant zit blauw, of de complementaire kleur: groen; de natuur, in de vorm van de ecologische hoofdstructuur. Daartussen liggen de witte gebieden; nauwelijks nog een eigen eenheid of een eigen karakter, maar veeleer al gereduceerd tot overgangsgebied tussen rood en groen/blauw, waar echter wel plaats voor die beide moet zijn. In feite zijn er van de vroegere negen hoofdtoestanden nog maar drie over, twee milieus en één overgangstoestand daartussen; scheiding in de uitersten, verweving in het midden; het ultieme casco-landschap. Voor de beleving is dit een sterke verarming. Je

---

⁶ Indertijd was deze opbouw van het wereldbeeld van de mens het impliciete uitgangspunt voor de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening over milieudifferentiatie.

bezighouden met varianten binnen die verarming is sleutelen in de marge, met ook maar een marginaal effect.

Maar niet alleen dat de opeenvolging binnen–buiten versimpelt, hij keert ook om. De verstedelijking gaat zo ver dat wat vroeger buiten was nu binnengebied wordt, opgeslokt en volledig omsloten door verstedelijkt gebied. Het Groene Hart is daar een voorbeeld van. En waar ‘buiten’ geassocieerd was met vrijheid, betekent dat dat het gevoel van vrijheid steeds meer verdwijnt. In Abcoude wordt dat al gesignaleerd. Het gevoel is er nog wel, maar het is aan het verdwijnen.

"Er zijn geen vrijplaatsen meer, waar je kunt paardrijden of crossen; alles is in cultuur gebracht of van iemand", "Het gebied dat door de mens met rust gelaten wordt, wordt steeds kleiner; zo langzamerhand wordt alles op een of andere wijze beheerd", "Minder bewegingsvrijheid", "Door de nieuwbouw is er steeds minder onbenut terrein, waar je bijv. je hond kunt uitlaten", "We worden steeds meer ingeblikt, er is geen speelruimte of vrije ruimte meer, steeds meer verkeersborden en verstedelijking", "Er is minder bewegingsvrijheid"

3.5 Verschillen tussen de gemeenten

Ook hier zijn algemene en specifieke verschillen. De algemene verschillen betreffen de waarneming en waardering van veranderingen. De specifieke verschillen betreffen de eigen identiteit van de gemeenten en hoe deze beïnvloed wordt door veranderingen.

3.5.1 Veranderingen in het algemeen

Gevraagd is of het landschap veranderd is. In het NVK-onderzoek Veranderend Cultuurlandschap is dezelfde vraag gesteld aan een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking van niet-stedelijke gebieden⁷. Uit een vergelijking blijkt dat de vier gemeenten afwijken van het landelijk gemiddelde (tabel 2. De getallen zijn percentages).

---

⁷ Uitgevoerd door ir. H. Dijkstra van SC-DLO te Wageningen, eind 1996 en begin 1997. De afwijking betreft vooral de mensen die nauwelijks of geen verandering zien. In een ander NVK-onderzoek, naar draagvlak voor natuur door drs. A. Buijs, eveneens van SC-DLO, is gevraagd naar waargenomen veranderingen in natuur. Het percentage mensen dat daarin geen verandering ziet is nog hoger, nl. tussen 35 en 45%, afhankelijk van het soort gebied (woonomgeving, agrarisch, etc). Het feit dat alle vier gemeenten ver onder het landelijk percentage voor 'niet veranderd' zitten, kan ook aan de aard van de enquête liggen. De landelijke enquête was tamelijk globaal, terwijl mensen in de vier gemeenten veel gedetailleerder over het landschap moesten nadenken. Als men zich sterker op een onderwerp bezint, bedenkt men ook meer nuances en verschillen dan bij een globale vraag. Het uitgangspunt om gemeenten met veel en weinig veranderingen te onderzoeken lijkt overigens geslaagd.

Tabel 2 Een vergelijking tussen de vier onderzochte gemeenten en een landelijk onderzoek

	Landelijk	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
Sterk veranderd	8	22	6	12	8
Behoorlijk	23	40	29	35	36
Iets	43	30	51	43	45
Niet	25	7	13	8	10

Van de vier gemeenten is Odoorn het minst veranderd, Emmen het meest. Kwantiteit zegt echter nog niets over kwaliteit en de hoeveelheid verandering zegt nog niets over het *effect* ervan. Daarom is ook gevraagd of de veranderingen positieve en/of negatieve effecten hebben gehad (Tabel 3, weer in %). Ditmaal kunnen ze tot meer dan 100% optellen omdat er zowel positieve als negatieve effecten kunnen zijn).

Tabel 3 De waardering van veranderingen

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
Positief	59	52	37	66
Negatief	55	44	68	49

Wat kwantiteit en kwaliteit van veranderingen betreft: In Emmen zijn weliswaar de meeste veranderingen, maar in Abcoude tellen ze zwaarder, zowel door de sterkere negatieve effecten als door het gebrek aan compensatie door positieve effecten.

Wat zijn belangrijke veranderingen?

- In alle gemeenten zijn er nieuwe wegen bijgekomen, wat alleen in Abcoude als een verslechtering wordt gezien, maar in de andere drie gemeenten overwegend als verbetering.
- Ook zijn overal meer huizen gekomen, wat vooral in Abcoude en Woudenberg als een verslechtering wordt gezien. Van de vier gemeenten is in Woudenberg het dorpskarakter het meest aan het verdwijnen.
- In alle vier gemeenten zijn boerderijen opgekocht door burgers, het meest in Odoorn en Emmen. Hierover zijn de meningen verdeeld. Positief is dat ze dan nog enigermate in stand worden gehouden, negatief is dat men liever echte boerderijen ziet en dit toch ziet als een lichte vorm van versnippering.
- Een sterk negatief effect op de beleving heeft daling van het waterpeil. Het wordt overal gesignaleerd, het meest in Emmen (53%), maar overal vindt een overgrote meerderheid het een verslechtering voor de omgeving. In Emmen vindt trouwens een meerderheid dat de hele gezondheid van de natuur achteruit is gegaan.
- In Emmen en Odoorn zijn in het Veenkoloniale gedeelte veel sloten en kanalen verdwenen, wat als een duidelijke verslechtering voor het landschap wordt beleefd. In Emmen is in het veenreservaat weer nieuw water aangelegd, wat overwegend als een verbetering wordt gezien.
- In Emmen en Odoorn is er bos bijgekomen, en in het algemeen recreatiemogelijkheden, wat vrijwel iedereen als verbetering ziet. Onduidelijk is of productiebosjes van snelgroeiend hout als bos worden gezien. Hierover zijn de meningen verdeeld.

- In Emmen is veel nieuwe industrie verschenen. 47% vindt dat een achteruitgang voor de omgeving, 35% vindt het een verbetering. Nieuwe kassen hebben er een minder negatief effect: 37% vindt die een achteruitgang, 35% een verbetering. Ook in Woudenberg is nieuwe industrie, zij het minder ingrijpend dan in Emmen. Daar vindt echter 52% het een achteruitgang en 20% een verbetering.

Veranderingen worden zelden alleen maar positief of negatief gewaardeerd. Meestal zitten er meer kanten aan, positief en negatief, zoals bevordering van werkgelegenheid maar aantasting van beeldkwaliteit. Het gaat er niet zozeer om of er veranderingen moeten plaatsvinden, want dat is inherent aan het landschap, maar hoe ze het best kunnen plaatsvinden; of ze ingepast kunnen worden in het bestaande landschap, met behoud van aanwezige kwaliteiten.

3.5.2 Veranderingen per gemeente

Woudenberg

Dorp en buitengebied zijn nog sterk verweven, ondanks het feit dat van de vier gemeenten het dorpskarakter hier het sterkst aan het verdwijnen is. Woudenberg heeft twee landschappen: de Utrechtse Heuvelrug en de Gelderse Vallei, elk met een geheel eigen karakter. Dit betekent dat er een rijke landschapsbeleving is. Niet alleen zijn er de twee grote eenheden met hun eigen karakter, maar ook het contrast daartussen en de overgangen.

"Uitzichten vanaf en op de Utrechtse Heuvelrug"

Daarnaast zijn er de landgoederen met hun parklandschap. Recreatie door buitenstaanders is hier al een vast gegeven, bijv. het Henschotermeer en de bossen. Speciaal genoemd worden:

- De centrale ligging in Nederland.
- De aanwezigheid van een hiërarchie van wegen, met name de laagste categorieën: zandwegen en kleine binnenweggetjes
- De duidelijke eigen identiteit van de verschillende landschappen:

"Een uitgesproken landschap, niet half dit of half dat, als het open is geeft het ook een echt weidse indruk, als het geslotener is is het ook een duidelijk coulissenlandschap; daarnaast de bossen"

Abcoude

Hier dreigt een omkering, van buitengebied naar binnengebied. Tot voor kort was het een idyllische kern met een idyllisch buitengebied en ver weg de grote stad en de drukte, met nog echte natuur en vrijheid, in de zin van vrije ruimte, bewegingsvrijheid, niet overal vastgelegde bestemmingen. Dit 'ver weg' komt echter steeds dichterbij en dreigt Abcoude volledig in te sluiten, zowel het oprukkende Amsterdam als grote infrastructurele werken, zoals verbreding van de A2 en aanleg van de hoge-snelheidsspoorlijn. Abcoude wordt van een rustig buitengebied met een natuurlijk karakter een druk binnengebied met een sterk gecultiveerd karakter. Zelfs de nacht is er aan het verdwijnen door steeds meer verlichting buiten de gemeente.

Maar ook van binnenuit vindt karakterverlies plaats door schaalvergroting, modernisering en verkeerstoename. Zowel door ontwikkelingen van binnenuit als van buitenaf is er aantasting van belevingswaarde. Nog is het zo dat de aanwezigheid van Amsterdam (en Utrecht) voor een contrast zorgt en het buitenkarakter versterkt, maar velen voelen de dreiging van de oprukkende stad en velen signaleren al verlies van dat buitenkarakter. Het buitengebied wordt steeds meer ingesloten tussen het dorp en de stad, het wordt van buitengebied binnengebied. Het gaat hier om een algemeen verschijnsel, nl. de omslag van landelijk naar stedelijk.

Emmen

De grootste dynamiek en de sterkste ontwikkeling zit in Emmen als stad, het buitengebied blijft tamelijk stabiel. Niet iedereen is even gelukkig met die ontwikkeling. Er is een discrepantie aan het ontstaan tussen binnen en buiten, tussen stad en buitengebied, of tussen stad en landschap. Vroeger was dat één wereld, waar delen goed op elkaar aansloten en op natuurlijke wijze in elkaar overliepen. Nu worden het twee gescheiden werelden. Dit heeft o.a. tot gevolg dat men zich in beide werelden minder kan thuisvoelen dan vroeger in de ene.

Emmen ligt naast Odoorn. Beide gemeenten hebben een zand- en een veengedeelte. Er zijn veel dezelfde dingen genoemd wat landschapsbeleving betreft. Zo zit een groot deel van de belevingswaarde in het contrast tussen het zand en het veen, tussen de Hondsrug en de Veenkoloniën. Deze twee gebieden zijn in vrijwel alle opzichten elkaars tegenpool. De Hondsrug heuvelachtig, kleinschalig en natuurlijk, de Veenkoloniën vlak, grootschalig, open, strak, recht en maximaal gecultiveerd. Deze contrastbeleving nu wordt steeds minder, zowel door ontwikkelingen op de Hondsrug (herinrichting) als in de Veenkoloniën (de aanleg van productiebosjes van snelgroeiend hout en natuurontwikkeling).

Odoorn

Odoorn heeft zijn oorspronkelijk karakter het meest weten te behouden. Maar juist omdat het authentieke karakter nog sterk aanwezig is, zijn de bedreigingen ook sterk. Zo heeft de aanleg van de eerste autosnelweg een veel negatiever effect op de beleving dan wanneer er al een heel net van grootschalige infrastructuur ligt. Ook de aanleg van de hoogspanningsleiding door het Valtherbos is als zeer ingrijpend ervaren. De meest ingrijpende veranderingen zijn echter al geweest, nl. het dempen van de kanalen, wijken en monden in de Veenkoloniën. Deze zijn nu veelal veranderd in wegen of openbaar groen. Het heeft de oude structuur, en daarmee de belevingswereld van de bewoners, echter sterk beïnvloed. Ook de ruilverkaveling op het zandgedeelte heeft veel veranderd, zij het minder ingrijpend.

"Ruilverkaveling maakt het landschap eentoniger", "Grootschaligheid en eenzijdigheid door ruilverkaveling en daardoor verlies van het Drenthse landschap"

Huidige negatief gewaardeerde ontwikkelingen liggen vooral in verstedelijkingsverschijnselen, zoals

"Hoogbouw in kleine dorpen", "Grote gebouwen die niet bij de omgeving passen", "Te intensieve bebouwing en de snelle groei van de nieuwbouw tast het karakter aan", "Echte dorpscultuur verdwijnt

door nieuwbouw met forenzen", "De sterke groei van de dorpen op de Hondsrug", "Grote industrieterreinen die lukraak worden neergepoot, zonder rekening te houden met de omgeving", "Nieuwbouwwijken op de es", "Te snelle groei van de nieuwbouw", "Veel oude waarden verloren gegaan door ruilverkaveling, dorpsuitbreiding en het dempen van de kanalen", "De nieuwbouw is niet dorps", "Te grote gebouwen in de dorpen", "Dorpsreconstructie met roze betonsteen", "De architectuur en de materialen van nieuwbouw, ook fabrieken en loodsen e.d., zijn vaak niet aangepast aan het bestaande", "Het dorp wordt te groot ten koste van natuur"

Veel van deze ontwikkelingen zijn ook in de andere gemeenten gesignaleerd.

4 IJking

De tweede fase van het onderzoek diende om de validiteit en de betrouwbaarheid van de resultaten van fase 1 vast te stellen. Bepalen de in de enquête genoemde kwaliteiten inderdaad de belevingswaarde van het landschap, heeft men geen belangrijke dingen gemist, en zou men, achteraf gezien, de enquête nog steeds hetzelfde invullen, is iemands mening over het belang van die kwaliteiten niet veranderd? Voor het te ontwikkelen meetinstrument betekent dat: meet het wat het moet meten (validiteit) en meet het dat goed, zó dat als men op een ander tijdstip nog eens zou meten, er dezelfde resultaten uit zouden komen (betrouwbaarheid)? Om dit te achterhalen zijn elf interviews gehouden bij mensen thuis. Dit waren respondenten uit Woudenberg die ook de enquête hadden ingevuld. Daarnaast zijn dertig telefonische gesprekken gevoerd met mensen uit de andere drie gemeenten. Kernvragen waren of men zijn hele beleving wel in de enquête had kwijt gekund en of men die nu, achteraf gezien, anders zou invullen. De laatste vraag is relevant omdat veel mensen niet vaak en/of niet zeer bewust over het landschap nadenken. Door zo'n enquête wordt men gedwongen dat wel te doen. Dit kan nog geruime tijd doorwerken. Men is zich van dingen bewust geworden waar men niet dagelijks bij stilstaat, men kan dingen met andere ogen gaan zien, enz. Door zo'n bewustmakingsproces zou iemands mening kunnen veranderen. De gesprekken vonden plaats in januari 1997, één à twee maanden nadat de enquête was ingevuld.

4.1 Validiteit

De eerste vraag was of de respondenten hun beleving wel in de vragenlijst kwijt konden; of deze wel volledig was en of er geen belangrijke zaken gemist werden. Niemand had een belangrijk aspect van zijn of haar beleving gemist; alle belangrijke zaken kon men in de enquête kwijt, negatief zowel als positief. Men vond de enquête interessant en ook al was de invulling soms wat moeizaam, hij was wel volledig. Geconcludeerd kan worden dat de basiskwaliteiten de belevingswaarde van het landschap voldoende beschrijven.

Een enkeling bleek moeite met de invulling gehad te hebben, niet omdat de vragen moeilijk waren maar omdat landschapsbeleving moeilijk uiteengelegd kan worden in allerlei losse stukjes. [Het is een holistisch gebeuren]. Bij veel mensen is landschapsbeleving sterk gevoelsmatig en vaak maar half bewust; men is niet gewend dit analytisch en puur verstandelijk te benaderen. Zoals iemand zei: 'We hebben ons erdoor geworsteld omdat we het onderwerp zo belangrijk vinden'. Zo'n reactie bevestigt wat o.a. ook al in de Gestaltpsychologie is gevonden, namelijk dat de beleving van een geheel, in dit geval landschapsbeleving, niet te beschouwen is als de optelling van een aantal deelbelevingen van losse elementen, waarbij de som van die deelbelevingen de totaalbeleving geeft. Het werkt niet van deel naar geheel, maar van geheel naar deel. Wel kunnen mensen achteraf hun waardering op afzonderlijke aspecten of details van het landschap geven, maar dat is dan achteraf; zo'n

deelbeleving moet dan losgeweekt worden uit de totaalbeleving. De beleving van het landschap als geheel komt eerst – en dan eventueel pas de waardering op details (waarbij zo'n deel overigens ook als geheel wordt gezien, maar dan op een lager schaalniveau).

Dit heeft een analogie in de ruimtebeleving, of de beleving van een gezicht, en is kennelijk de manier waarop de beleving werkt⁸. In de ruimtebeleving heeft men eerst een onmiddellijke indruk over de grootte van de ruimte. Bij analyse blijkt die indruk tot stand te zijn gekomen door optelling van een aantal deelbelevingen, of belevingen op afzonderlijke aspecten. Zo speelt niet alleen de oppervlakte in vierkante meters een rol, maar ook de belichting, de kleur, complexiteit en hoogte van de wanden, aard van de bodembedekking, enz. In duizendsten van seconden wordt dit gezien, gewaardeerd en geïntegreerd tot een totaalindruk die als onmiddellijk wordt ervaren. Aan die totaalindruk worden even onmiddellijk gevoelens van prettig of onprettig, benauwend, weids, e.d. gehecht. De waarneming van een menselijk gelaat werkt op dezelfde manier. Vorm en grootte van de neus, van de ogen, met hun kleur, van kin, voorhoofd, oren, haar, worden allemaal in fracties van milliseconden waargenomen en geïntegreerd tot één totaalindruk, met even onmiddellijk daarbij gevoelens van sympathie of antipathie. Maar vraagt men naar de vorm van de oren of de kleur van de ogen, dan krijgt men maar vage antwoorden. De integratie speelt zich op een onderbewust niveau af; men kan achteraf niet, of slechts met de grootste moeite, reconstrueren hoe die totaalindruk precies tot stand is gekomen.

Dit geldt ook voor de landschapsbeleving. Ook het landschap vormt één geheel. Hierin kunnen de componenten die de beleving bepalen heel goed onderscheiden worden, maar niet gescheiden en met aparte vragen benaderd; dan gaat de eenheid van de beleving verloren en verliest men het perspectief; alles wordt dan belangrijk. Waar dit al geldt voor componenten in de beleving zoals historisch karakter of natuurlijkheid, geldt het nog sterker voor losse elementen, zoals kerktorens en hoogte van bomen; die zijn nog moeilijker los te maken uit het totaalbeeld. Dit is al een oud gegeven in landschapsbelevingsonderzoek. Zo werd in een onderzoek in De Hilver (Coeterier et al., 1983), in Noord-Brabant, gevraagd naar de bijdrage van landschapselementen tot de beleving, met als resultaat:

"Wanneer op deze wijze naar het belang van een landschappelijk element of kenmerk voor de beleving gevraagd wordt, dus geïsoleerd van de landschappelijke context, is praktisch alles belangrijk."

Want niet alleen zijn elementen moeilijk los te maken uit het geheel waarvan zij deel uitmaken, zij krijgen ook hun betekenis door dat geheel. Hun belevingswaarde is sterk afhankelijk van dat geheel en wordt medebepaald door de andere elementen in dat geheel. Een respondent schreef toen al:

"Ik ben begonnen met het invullen van de vragenlijst, maar ik ben opgehouden omdat ik het zo ver doorgevoerd vind. Natuurbeleving is erg belangrijk voor ons, maar een dergelijke ingewikkelde

---

⁸ De rechterhersen helft verwerkt informatie holistisch, de linkerhelft analytisch. Via de brug (pons) tussen de twee helften is er informatie-uitwisseling. In principe wordt er dus op twee manieren gekeken.

vraagstelling erover voert me juist ver van de natuur af." [Voor 'natuur' kan ook 'landschap' gelezen worden]

Dit signaleert een fundamenteel probleem in de meting van de belevingswaarde van landschappen: een holistisch verschijnsel op een analytische manier meten. Weliswaar onderkennen mensen afzonderlijke kwaliteiten, waarnaar gevraagd kan worden, maar er is ook een totaalbeleving, waarnaar eveneens gevraagd moet worden. Een meetinstrument moet in beide voorzien.

4.2 Betrouwbaarheid

Dit is de vraag of men de vragenlijst achteraf gezien anders zou invullen. Iedereen antwoordde hierop ontkennend. Vooral ook omdat het moeilijk was, had men goed over de antwoorden nagedacht en omdat men het belangrijk vond had men geprobeerd de vragen zo goed mogelijk in te vullen. Later zou men dat niet anders doen. De resultaten worden derhalve als betrouwbaar beschouwd.

Er heeft geen analyse plaatsgevonden van de non-response, welke mensen geweigerd hebben om mee te doen. In dit stadium is dat ook nog niet interessant. Het gaat niet om een beleidsevaluatie of een waardering van veranderingen, maar om de ontwikkeling van een meetinstrument. Dat is alleen maar gebaat bij een zo volledig en juist mogelijke invulling van de vragenlijst, teneinde alle details en verfijningen zichtbaar te maken.

4.3 Betekenistoekenning

Behalve over de validiteit en de betrouwbaarheid van de belevingskwaliteiten, hebben de ijkingsgesprekken ook informatie opgeleverd die waardevol is als kader, om de enquêteresultaten beter te kunnen interpreteren. Ze ondersteunen het holistisch karakter van de beleving, maar bovendien bieden ze nuttige uitgangspunten voor de planning. Zo'n betekenis-kader kan niet alleen gebruikt worden voor beleidsevaluatie achteraf, maar ook vooraf, bij beleidsvorming en het maken van plannen. Het bevestigt ook de in paragraaf 3.4 genoemde overeenkomsten tussen de gemeenten. Tevens wordt opnieuw duidelijk dat landschapsplanning maatwerk is. Er kunnen algemene richtlijnen worden opgesteld, maar de uitwerking moet altijd afgestemd worden op het lokale landschap en zijn kwaliteiten.

Bij de aanvullingen is er geen aanspraak op volledigheid. Daarvoor was het aantal gesprekken te gering, noch was dit het doel van de gesprekken. Het blijkt echter wel een veelbelovende en zinvolle lijn voor vervolgonderzoek te zijn. Ook moet er niet naar samenhang tussen de punten gezocht moeten worden. Mensen hanteren meerdere uitgangspunten bij de waardering van hun leefomgeving. De punten zijn eerder te beschouwen als een checklist van belangrijke kenmerken van de belevingswereld van mensen en met vervolgonderzoek kan er waarschijnlijk wel een valide en

betrouwbaar planningskader van gemaakt worden. Voor dit onderzoek was dat echter niet de opdracht. Bij sommige punten staat commentaar van de schrijver.

4.3.1 Betrokkenheid

De enquête werd inhoudelijk van belang gevonden. Men vond het onderwerp boeiend en voelde zich er erg bij betrokken. Bovendien werd het op prijs gesteld 'mee te mogen denken'.

Dit wijst op een belangrijk punt. Als men betrokkenheid van mensen bij hun leefomgeving wenst, moet men hen er ook bij betrekken, als beleid. Het ene kan niet zonder het andere. Men kan niet verwachten dat mensen verantwoordelijkheid voor hun omgeving nemen als het beleid hen behandelt als onmondige kinderen. Niet tegelijk mondig en onmondig. Dit stelt hoge eisen aan het beleid, niet qua competentie maar qua mentaliteit. Men moet nl. bereid zijn tot een dialoog, om het achterste van zijn tong te laten zien, om naar anderen te luisteren en ook serieus rekening te houden met die meningen. In elk geval zou lokale kennis veel meer ingeschakeld moeten worden.

4.3.2 Inpassing van het nieuwe in het bestaande

De wens naar inpassing van veranderingen en ontwikkelingen in het bestaande landschap blijkt verschillende aspecten te hebben.

De juiste maat en het juiste getal

In het beeld dat mensen van het landschap in hun omgeving hebben is er voor elementen een juiste maat en een juiste hoeveelheid, met een zekere marge. Als veranderingen die marge overschrijden verandert het landschap van karakter. Bij het verdwijnen van hagen en wallen gaat het landschap over van een kleinschalig coulissenlandschap met dieptewerking naar een open weidelandschap, kaal en strak en recht-toe recht-aan. Dat treedt op als de wallen uitgedund worden tot er alleen hier en daar nog wat bomen en struiken staan. Dit als er te weinig overblijft.

Hetzelfde geldt voor teveel. Zo kan een landschap een hoeveelheid kassen opnemen, maar daaraan is een grens. Wordt die grens overschreden (zonder aanpassingen), dan verandert het landschap van karakter; dan wordt de nieuwe ontwikkeling karakterbepalend en wat eerst hoofdzaak was wordt bijzaak. Hoeveel kassen een landschap kan opnemen, hangt af van het soort landschap. Hiervoor is niet een vast aantal of een standaard oppervlak te bepalen. Een open, grootschalig landschap, met grote maten en verhoudingen, kan meer hebben dan een besloten landschap met kleine maten. Een paar kassen kunnen vaak nog wel, maar:

"niet nog meer, dan is er geen landschap meer, de verhouding is dan verstoord", "Moet binnen het kader passen".

Die juiste maat geldt niet alleen voor kassen maar voor alle soorten ontwikkelingen. Bijv.

"De camping is te groot voor zijn omgeving".

Met bomen afscheiden kan in het begin nog helpen om een ontwikkeling in het landschap op te nemen, maar na een bepaalde omvang is dat ook niet meer toereikend.

"Beplanting is onvoldoende om het grootschalige karakter te verdoezelen", "Overall in de Vallei zie je groei, dat dingen te groot worden. Als dat zo doorzet wordt het beeld steeds meer verstoord. Er moet wel een keer worden ingegrepen. Heel vaak gebeurt dat echter niet, waardoor dingen verdwijnen. Vaak wordt het ook niet smaakvol ingevuld, bijv. met coniferen, muurtjes of plantebakken; dat kan beter, meer passend in het landschap", "Je moet ontwikkelingen in een landschap wel in hun totaliteit bekijken, bijv. wat zit er nog meer in de omgeving".

Toch werd afplanten algemeen voorgestaan, echter niet om een juiste maat te bereiken, maar voor een juiste vorm. Een uitgangspunt bij een ingreep of een ontwikkeling was dat het landschap zo moet worden ingericht dat de natuur zich kan herstellen⁹. Het aanbrengen van beplanting kan daarbij helpen. Dat kan ook op afstand, de beplanting hoeft er niet pal omheen te staan.

Het aanbrengen van beplanting, ook al is dat voor camouflage, heeft ook nog invloed op het landschap als geheel. Het landschap wordt erdoor geleed, intern gedifferentieerd. De eenheid wordt hersteld doordat de cultuur in de natuur wordt opgenomen en er wordt verscheidenheid in de eenheid aangebracht, afwisseling, er is meer te beleven. Dit is beter dan cultuur en natuur apart.

De juiste schaal

Waar angst voor bestaat is dat toekomstige ontwikkelingen in het buitengebied te grootschalig worden, buiten verhouding met het bestaande, dus eigenlijk niet passend in het bestaande landschap. Maar niet alleen niet-passend, maar ook het landschap afbrekend, oude samenhangen verbrekend. Dit speelt nu al. Flats, rondwegen en grote, uniforme nieuwbouwwijken met onaangepaste vormen en kleuren verbreken de samenhang tussen dorp en buitengebied, hoewel tegelijkertijd wordt toegegeven (als praktisch motief) dat die wegen voor de verkeersafhandeling nodig zijn en dat inwoners huisvesting moeten hebben. Ook disproportioneel ten opzichte van het bestaande zijn grote schuren en hallen in het buitengebied, al of niet agrarisch.

"Hier wordt een grote fabriekshal gebouwd. Dat is een te grootstedse ontwikkeling voor hier".

---

⁹ Ditzelfde is in eerder onderzoek gevonden voor het gebruik van cultuurhistorische elementen (Coeterier, 1995). Als een oud gebouw een nieuwe functie krijgt, vinden mensen het goed als daarvoor aanpassingen en verbouwingen worden uitgevoerd, maar wel zo dat de oorspronkelijke vorm nog te herstellen is. Er geldt niet "form follows function", maar het omgekeerde: de functie moet de vorm volgen en daarin ingepast kunnen worden. Dezelfde eis wordt nu in feite ook aan het landschap gesteld: herstelbaarheid van natuurlijke waarden.

De grote maten zorgen ervoor dat het dorpskarakter verdwijnt en dat dorpen en steden steeds meer op elkaar gaan lijken. Dit geldt ook voor verkeer. Ook een hoge verkeersintensiteit, zowel in het dorp als in het buitengebied en zowel van lokaal verkeer, sluipverkeer als recreatief verkeer, draagt ertoe bij dat de dorpsdimensies verdwijnen.

De juiste plaats

Behalve een juiste maat is er ook een juiste plaats voor dingen.

"Hoogbouw kan best passen in een bepaalde situatie en mooi zijn, maar niet in ons dorp".

Een juiste plaats houdt ook in: een juiste afstand van ontwikkelingen in het buitengebied tot de stad of het dorp, een zonering. Een groot industrieterrein moet bij een grote stad, bij dorpen moet het klein blijven, in verhouding; bedrijfjes kunnen daar ook nog wel verspreid liggen, zolang ze klein zijn. Een tuincentrum hoort in de rand van een stad of dorp, evenals volkstuinen:

"Geen bezwaar in (stads)randgebied, niet in het landelijk gebied".

Voor kassen is eigenlijk geen juiste of vaste plaats. Vaak liggen ze in het buitengebied, hoewel ze daar niet horen. Voor ontwikkelingen in het buitengebied geldt, dat het landschap ze moet kunnen opnemen, dat het er niet zoveel mogen worden dat ze gaan domineren en interfereren met het landschap. Daarover was men het eens: kassen mógen, maar niet teveel.

Ook het soort gebruik heeft zijn juiste plaats. Bij de ontgroning:

"Alleen recreatie op een klein gedeelte, bijv. dicht bij de weg".

Zo is er ook een 'natuurlijke' manier om een stad te bouwen, namelijk van hoge dichtheid binnen naar lage dichtheid buiten, van hoog binnen naar laag buiten. Een stad, en zeker een dorp, hoort naar buiten toe te verdunnen, met verspreide laagbouw. Geconcentreerde hoogbouw past daar niet, dat hoort in het centrum. Vooral mensen die in dorpen of in het buitengebied wonen zijn nog gevoelig voor een dergelijke opbouw van hun leefwereld. Hoge flats aan de rand zijn een verkeerde vorm van stedebouw; ze scheiden werelden en blokkeren de integratie met het buitengebied.

"Met flats is de overgang te scherp", "Echt een vernietigende invloed".

Die vernietigende invloed is niet alleen visueel maar ook door de veel te grote hoeveelheid mensen. Dat geeft een te hoge druk op en drukte in het buitengebied.

"Dat geeft overgebruik. Dan móet je gebieden wel gaan afsluiten en gaan werken met bordjes verboden toegang. En die mensen hebben vaak ook nog geen respect voor de natuur; als je onder zulke "onnatuurlijke" omstandigheden moet wonen, zo op elkaar gepakt, vervreemdt je daarvan".

Aan elk visueel aspect zit dus ook een gebruiksaspect, dat zeker voor bewoners veel zwaarder weegt dan de visuele invloed. Beeldaspecten kunnen eigenlijk niet geïsoleerd worden beschouwd, dat geeft onvolledige en ondergeschikte informatie.

Behalve dat flats aan de rand van een stad niet bij het buitengebied horen, horen ze op die plek óók niet bij de stad; ze staan er eigenlijk heel verloren, wereldjes op zich, zonder raakvlakken met hun omgeving, noch naar binnen, noch naar buiten.

De juiste plaats geldt op meerdere schaalniveaus, van gebiedsniveau tot de locatie van stallen bij boerderijen. Zo was er een voorkeur om hoofd- en bijgebouwen van een boerderij niet teveel te verspreiden, of ze niet in één lange rechte rij het land in te plaatsen, maar liever wat compacter en langs de weg. Dit gold ook voor kleine kascomplexen (tenminste als men er in kan kijken). Ook op een lager schaalniveau hanteren mensen ordeningsprincipes en is er een juiste plaats en maat voor dingen. Bijv. bij kassen:

"Bij uitbreiding liefst met de weg mee, niet naar achteren."

4.3.3 Exogene en endogene krachten, de verhouding tussen behoud en ontwikkeling

Voor gemeentes worden twee hoofdtaken gezien: behoud en ontwikkeling. Belangrijk is een goede verhouding tussen beide, maar vooral dat ze niet als tegengestelde krachten worden gezien; niet als of-of maar en-en.

"Je moet het bestaande gebruiken om te ontwikkelen."

Dus niet te snel afbreken en vernieuwen.

4.3.4 Versimpeling van de belevingswereld

In de gesprekken werden drie belevingsdomeinen genoemd:

- bos en natuur,
- landelijk gebied,
- verstedelijkt en stedelijk gebied (dorp, stad, industrie, grote infrastructuur).

Elk domein heeft zijn eigen karakter en potenties. Zo kan het landelijk gebied best veel opnemen aan ontwikkelingen, ook niet-agrarische, zonder zijn karakter te verliezen, mits men die ontwikkelingen goed aan- en inpast. Omdat mensen toch uitgaan van één leefwereld, is vooral de integratie van deze drie domeinen belangrijk. Een goed integratiemiddel is natuur, vooral bomen, maar ook maatregelen zoals een goede verkeersgeleiding, bijv. niet overal autoverkeer en afsluiten van landelijke binnenwegen voor auto's. De versimpeling werd wel bevestigd.

5 Discussie

Het te ontwikkelen meetinstrument is gebaseerd op twee vragen: Wat draagt bij tot de belevingswaarde van het landschap en wat doet er afbreuk aan. Meten op achtereenvolgende tijdstippen geeft dan inzicht in de effecten van veranderingen, positief en negatief.

Een meting heeft drie aspecten:

- inhoudelijk: wát meet je?
- technisch-uitvoerend: hóe meet je? wie meet je? waar meet je?
- bruikbaarheid: wat kun je met de resultaten?

5.1 De meting inhoudelijk gezien

De belevingskwaliteiten en hun aspecten of deelskwaliteiten die nu uiteindelijk gemeten moeten worden zijn:

Eenheid

Deze kwaliteit staat voor de identiteit van het landschap. Hij geeft aan of het landschap een duidelijk eigen karakter heeft en hoe gaaf dit karakter nog is. Hierbij wordt ook gevraagd naar het landschapstype, omdat mensen bij elk type een verwachtingsbeeld hebben, zowel van de elementen die er wel in horen (compleetheid) als van de elementen die er niet in horen (heelheid of gaafheid). Dit is vraag 19 in de enquête.

Aspecten zijn:

- Niet-passende elementen of ontwikkelingen in het landschap, veranderingen en inpassing van het nieuwe in het bestaande.
- De afwisseling in het landschap.

Gebruik

Er is maatschappelijk gebruik (de ruimtegebruiksvorm) en persoonlijke gebruiksmogelijkheden. Ruimtegebruik bepaalt het landschapstype, het soort eenheid. Hiernaar hoeft niet gevraagd te worden. Ten eerste kan men niets met het antwoord, maar ten tweede gaat het in de beleving veel meer om de héélheid van een eenheid dan om het sóort eenheid. Aspecten bij ruimtegebruik zijn:

- De wijze van inrichting van het landschap voor de activiteiten die er plaatsvinden, zoals recreatie, wonen, landbouw, industrie, verkeer.
- Ontwikkelingen, naar aard, omvang, onderlinge verhoudingen, verdringing, etc.
- Variatie tussen en binnen ruimtegebruiksvormen; uniform versus gevarieerd.
- Ruimtebeslag, hoeveelheid vrije ruimte.
- Compatibiliteit tussen verschillende ruimtegebruiksvormen, mate waarin ze samengaan; bijv. landbouw met recreatie- of natuurontwikkeling, of natuur en

toerisme. Het verschijnen van niet-agrarische activiteiten in agrarische bedrijfsgebouwen.

- Gebruiksintensiteit, verkeersdrukte.

Aspecten bij eigen gebruiksmogelijkheden zijn:

- Bereikbaarheid.
- Toegankelijkheid en ontsluiting.
- Drukte en overlast door andere gebruikers(groepen) door lawaai, gedrag, vervuiling, beschadiging en landschapsbederf, versus rust en vrijheid.
- Veiligheid.
- Toezicht en controle op naleving van regels.
- Aanwezigheid van voorzieningen, zoals uitgezette wandelpaden en bankjes.
- Onderhoud en verzorging, zoals weg- en bermonderhoud, genoeg en schone afvalbakken.

Historisch karakter

Hierbij gaat het niet alleen om oude dingen, maar om het hele tijdsbeeld, met name het evenwicht tussen behoud van oude waarden en vernieuwing. Dit omvat:

- Snelheid van ontwikkeling, teveel verandering.
- De omvang van veranderingen en de schaal- of maatverhouding tussen oud en nieuw.
- Samengaan van oud en nieuw, aanwezigheid van negatieve contrasten; goede of slechte inpassing van het nieuwe in het bestaande.
- Verhouding tussen behoud en ontwikkeling, handhaving van het karakteristieke en de eigen stijl; gemak waarmee oude dingen opgeruimd worden en vervangen worden door iets nieuws.
- Zorg voor het oude, onderhoud en beheer van historische elementen.

Natuurlijkheid

Dit is meer dan de toestand van de natuur, of de aanwezigheid van planten en dieren. Het is in de eerste plaats de indruk dat een omgeving op een natuurlijke wijze gegroeid is, dat dingen op een organische wijze samenhangen, met als contra-indicaties de afname van de vrije bewegingsruimte en de dingen die het landschap steeds kunstmatiger maken. Aspecten zijn dan:

- Veel-weinig natuur.
- Veel-weinig variatie in natuur.
- Veel-weinig wisseling in de jaargetijden.
- Veel-weinig vrije ruimte.
- Het landschap is natuurlijk gegroeid of heeft een sterk kunstmatig karakter, is het sterk aangelegd en ingericht.
- Beheer van het groen en de natuur (deskundigheid, frequentie, milieuvriendelijkheid).
- Het soort natuur.

Ruimtelijkheid

- De mate van openheid-beslotenheid.
- Het ruimtelijk patroon (strak of los).
- Aard en hoogte van de begrenzing (hoe dominerend).
- Aard van het bodemgebruik (uniform of gevarieerd).
- Aanwezigheid van hoogteverschillen.
- Verandering in ruimtelijkheid in de loop van de seizoenen.
- Mate van versnippering van het landschap.
- Hardheid van grenzen en aanwezigheid van barrières.
- Invloed van verlichting (ook 's nachts), stank en lawaai op de ruimtebeleving.
- Mate van verstedelijking, van dichtslibben van de ruimte.
- Schaalvergroting.
- Gebruiksintensiteit, voller of leger, meer of minder dynamiek en beweging.

Beheer

Het onderhoudsaspect van beheer kan het best per belevingskwaliteit gevraagd worden, zoals het onderhoud van historische elementen, van natuur, van wegen (=gebruik). Beleid is echter ook een vorm van beheer, met eigen vragen. Vaak door mensen genoemde aspecten zijn:

- Zorgen voor evenwicht tussen behoud van bestaande kwaliteiten en ontwikkeling.
- Het bieden van tegenwicht tegen ongewenste ontwikkelingen, bijv. door stimulering van initiatieven binnen de gemeente zoals vrijwilligersgroepen.
- Conditie scheppen voor alle gebruikersgroepen in het landelijk gebied; dit omvat o.a. het aanbrengen van voorzieningen voor gebruikers(groepen), zoals bankjes, en wering van overlast door andere groepen.
- Toezicht en controle op navolging van regels, ook eigen regels; consequentheid van beleid.
- Kwaliteit van beleid, zowel van het product als het proces. Product is bijv. de tevredenheid van mensen met de kwaliteit van de plannen. Proces is bijv. het feit of de bewoners wel betrokken worden bij de beeld-, oordeels- en besluitvorming door de gemeente, maar ook de afstemming van het gemeentebeleid op het beleid van naburige gemeenten.
- Het landschap niet eenzijdig inrichten voor bepaalde groepen, zoals toeristen, automobilisten, forenzen.

Zintuiglijke indrukken

- Verlichting 's nachts.
- Kleurgebruik, eventueel ook materiaalgebruik.
- Geluiden, zowel positief, bijv. natuurgeluiden, als negatief, bijv. lawaai.
- Geuren, positief en negatief (stank).
- De variatie in indrukken, de afwisseling in kleuren, geuren en geluiden.

Bij deze lijst zijn enkele opmerkingen te maken.

Niet voor alle kenmerken geldt: hoe meer hoe beter. Bij ruimtelijkheid is 'meer' zelfs niet eens te benoemen¹⁰. Een kenmerk kan veel vormen aannemen en welke vorm positief beleefd wordt hangt af van het soort landschap.

Het voordeel van de belevingskenmerken is dat ze in elk gebied makkelijk te meten of te objectiveren zijn, dus makkelijk te koppelen aan fysieke kenmerken. Zo kon men in de vier gemeenten duidelijk aangeven wat er mankeerde aan het historische karakter. Er zijn veel voorbeelden genoemd waar het oude en het moderne niet goed op elkaar aansloten.

"Nieuwe wijk om oude, boerderijachtige huisjes", "De verhouding nieuwbouw—bestaande bouw klopt niet", "Midden in het dorp moderne gebouwen lukraak tussen oude gebouwen", "Een modern kunstwerk voor een gerestaureerd oud gebouw", "Een molen in een nieuwbouwde kom", "Een oude boerderij in een modern industriegebied", "Een oude veenwoning naast een industrieel bedrijf", "Een woonunit van drie etages naast oude boerderijen", "Een modern betonnen kunstwerk in een agrarisch gebied", "Een modern hotel pal voor een oud kerkje", "Asfalt op oude klinkerwegen", "Moderne zachte tinten op huizen in oudere omgeving", "Nieuwe betonnen sluizen in oude waterlossingen", "Een hypermodern vierkant huis tussen een streekje arbeiderswoningen uit 1920", "Dorpsreconstructie met roze betonsteen", "Lelijke nieuwbouwwinkels naast fraaie oude panden", "Nieuwbouw geheel niet passend in de stijl van de omgeving", "Een oude dorpswoning naast een kubuswoning in moderne harde kleurstelling", "Grote constructiewerkplaatsen naast kleine oude boerderijen", "Een grote nieuwe stal met veel beton en staal in een vale kleur naast een oude boerderij", "Hoogspanninglijnen door een oud polderlandschap", "Kassen bij oude dorpen", "Moderne huizen naast oude panden; past qua stijl en kleurstelling niet bij elkaar", "Op het marktplein staat een oude kerk en een voormalige boerderij met rondom moderne gebouwen", "Een oude molen in het centrum", "Een fabriek in een agrarisch landschap", "In een oud veengebied een bos aanleggen, met bomen op een rij geplant"

Hieruit blijkt ook dat de kenmerken een duidelijk eigen karakter hebben. De voorbeelden kunnen niet slaan op 'natuurlijkheid' of 'ruimtelijkheid'.

Seizoensaspecten zijn weggelaten. Hoewel ze belangrijk kunnen zijn in de beleving zijn ze weinig bruikbaar voor een monitoringsysteem.

Ook gevoelsmatige aspecten zijn weggelaten. Ten eerste is hiervoor nog niet zo'n goed onderbouwd meetsysteem ontwikkeld als voor de meer cognitieve kwaliteiten. Ten tweede zijn ze niet te operationaliseren in termen van fysieke en concrete zaken, zoals historische of natuurlijke elementen. Uit onderzoek in het Waddengebied is zelfs gebleken dat gevoelens niet met afzonderlijke landschapskenmerken verbonden zijn maar vooral met landschappen-als-geheel (Coeterier et al., 1997). Kortom, gevoelsmatige aspecten voldoen (nog) niet aan de eisen die aan meetvariabelen gesteld moeten worden.

---

¹⁰ Daarin verschilt ruimtelijkheid ook duidelijk van openheid of schaal van het landschap. De mate van openheid is slechts één van de vele aspecten van ruimtelijkheid – en misschien niet eens de belangrijkste. Het is dan ook zeer te betreuren dat het beleid openheid als landschapskenmerk verzelfstandigd heeft en tot apart uitgangspunt in de planning heeft gemaakt. Dit doet de beleving niet alleen sterk te kort, maar heeft ook nauwelijks meer relatie met de beleving. Openheid wordt tot een eigen waarde gemaakt, die behouden en beschermd moet worden. Vanuit de beleving gezien is dit zinloos als men de betekenis van die openheid niet ook daarbij betreft. En die betekenis krijgt het juist in de belevingsindicator 'ruimtelijkheid', door het te betrekken op andere aspecten en indicatoren.

Het criterium 'meetbaarheid' is niet alleen slecht toepasbaar op gevoelens, maar ook op meer abstracte en overkoepelende begrippen, die eveneens genoemd zijn in de enquête. 'Moeilijk meetbaar' zegt overigens niets over hun maatschappelijke relevantie. Dit soort begrippen wordt juist heel vaak genoemd. Wat er alleen niet bij genoemd wordt, is het betekenis kader waarin men die begrippen plaatst. Een voorbeeld is afwisseling. In alle vier gemeenten is dit begrip vaak genoemd als de kwaliteit die het landschap aantrekkelijk maakt. Uit de toelichtingen bleek men er echter verschillende dingen onder te verstaan. Zo is er afwisseling in:

Schaalniveaus:

- "De natuurgebieden en de cultuurgebieden zijn in goed evenwicht".
- "Eemvallei en Gelderse Vallei", "Het landschap van Austerlitz verschilt veel van het weidegebied ten oosten van Woudenberg", "De variatie in landschapstypen". "Elke streek heeft zijn eigen karakter".
- "Diversiteit in dorpen", "Bossen en weilanden", "De combinatie van bossen, heuvels en landerijen".
- "Afwisseling in bossen", "Variatie in bospercelen en in weidegrond".
- "Verschillende bebouwing", "Wallen met elzen en hakhout", "Verschillende akkers: aardappelvelden, bieten, koren", "Verscheidenheid van boomsoorten, sparren, eiken, etc."

Overgangen: "De overgangen van weiland naar bosgebied en bosgebied met weiland erin", "Overgangen van akkers, woonkernen, bossen, plassen, industriegebieden, van en naar elkaar", "De overgang van de bossen van de Heuvelrug naar de weiland- en bouwlandgebieden van de Gelderse Vallei", "Er zijn complete bossen en echt agrarische gebieden, en er zijn veel overgangen tussen deze twee", "Schitterende overgang naar het veen-gedeelte".

Deelkenmerken: "Er is variatie in open-gesloten, hoog-laag", "Er is afwisseling in begroeiing, topografie, bodemgebruik, bebouwing en geomorfologie", "Van rijke boerengronden naar schrale heide en bosgronden", "Moderne wegen en oude paden", "Van ruimtelijk naar knus".

Seizoenen: "De veranderingen met de jaargetijden", "Vooral de herfst met zijn kleurenpracht en bloeiende heide".

Activiteiten: "Je kunt hier van alles doen, zoals wandelen, fietsen, paardrijden, golfen".

Het weer: "Weersinvloeden dragen bij tot de afwisseling".

Afwisseling als 'los' begrip is dus niet eenduidig terug te voeren op fysieke kenmerken, alles kan ertoe bijdragen, zonder kader is het specifiek ten aanzien van fysieke kenmerken. Dit kader wordt wel gegeven als men afwisseling per belevingskenmerk beschouwt. Binnen elk kenmerk is afwisseling een deelkwaliteit, maar dan binnen het kader van bijv. historisch karakter. Dat is een heel andere afwisseling dan afwisseling in ruimtelijkheid. Wat voor afwisseling geldt, geldt ook voor andere abstracte kenmerken, zoals structuur, mysterie, landelijkheid. Indien niet gespecificeerd binnen een kader zijn ze onbruikbaar als meetvariabelen voor de belevingswaarde

De beleving wordt op drie niveaus gemeten:

- Het landschap als geheel.

- De belevingskenmerken of basiskwaliteiten. Hierin zit een hiërarchie. Eenheid en gebruik zijn de belangrijkste, dan komen de zes andere. Zij hebben geen absolute gewichten ten opzichte van elkaar. Hun gewicht hangt af van het type landschap.
- De deelkenmerken per kenmerk. In het meetinstrument vormen zij de antwoordcategorieën bij elk kenmerk.

De drie niveaus kunnen verschillend beleefd worden. Zo blijken veranderingen in hun totaliteit in een gemeente positief gewaardeerd te kunnen worden (vraag 17 en 18, Woudenberg), terwijl één van de aanleidingen, huizenbouw (vraag 50), als een verslechtering wordt gezien. Mensen hanteren dus een gescheiden grondslag voor hun waardering, holistisch en analytisch, op het geheel en op onderdelen.

Het resultaat van een meting is vierledig:

- Een score voor de aantrekkelijkheid van het landschap in de woonomgeving. Dit is de gemiddelde score van de respondenten op de vraag naar de aantrekkelijkheid van het landschap. Hierbij moet men de vraag beperken tot het dominante landschapstype. Zijn er meerdere en onderling sterk verschillende landschappen aanwezig, dan raken de ondervraagden in verwarring over welk landschap zij het moeten hebben.
- Scores op de kwaliteiten die die aantrekkelijkheid vooral bepalen (de antwoorden op vraag 2). Op grond van hoe vaak een kenmerk genoemd is kan men ze ordenen naar belangrijkheid.
- Een gemiddeld cijfer per kwaliteit (de oneven vraagnummers in de enquête). Ook op grond van deze cijfers kan men een rangordering van kwaliteiten opstellen.
- Een toelichting op elke kwaliteit in termen van deelkwaliteiten (de even vraagnummers). Wat bepaalt de waardering van een kwaliteit?

Als de enquête landelijk wordt afgenomen kan er ook een nationale volgorde van de belevings-kwaliteiten worden berekend. Dit is aan te bevelen omdat dan, behalve een volgorde per regio, ook afwijkingen van de landelijke volgorde kunnen worden vastgesteld. Alle gegevens kan men opslaan in een GIS-systeem. Er kunnen dan ook relaties met andere gemonitorde waarden worden berekend.

Als er behalve naar landschapswaardering ook naar persoonskenmerken gevraagd wordt, kunnen via een statistische analyse groepen onderscheiden worden. Dan kan nagegaan worden of ouderen veranderingen eerder storend vinden dan jongeren, of omgekeerd. Deze vragen moeten dan nog aan het instrument worden toegevoegd.

Het instrument meet de belevingswaarde van het huidige landschap. Veranderingen in belevingswaarde kunnen op twee manieren gemeten worden:

- door vergelijking van opvolgende meetperioden;
- door per basiskwaliteit de vraag toe te voegen of daarop de laatste jaren iets veranderd is.

Het nadeel van de eerste optie is dat men met de gemiddelde scores van een steekproef moet werken, omdat in de ene meetperiode andere mensen geënquêteerd worden dan in de volgende, als de steekproef willekeurig getrokken wordt; het zijn

geen persoonlijke maar groepsgegevens. Bij de tweede optie weet men per persoon of er iets veranderd is. Maar het beleid heeft waarschijnlijk genoeg aan groepsgegevens.

Aan het meten van de belevingswaarde zitten twee kanten:

- het meten van de grootte van die waarde;
- het vaststellen van de oorzaak van een hoge of lage waarde.

Het thans ontwikkelde instrument geeft alleen het eerste; het signaleert alleen maar verklaart niet. Wil men oorzaken opsporen dan zijn daarvoor de volgende mogelijkheden:

- Men neemt een checklist met mogelijke oorzaken in de enquête op. Dat betekent echter dat er per belevingskwaliteit en per regio verschillende lijsten nodig kunnen zijn. Bij een nationale enquête is dit bezwaarlijk.
- Men neemt open vragen in de enquête op. Dit kost echter extra tijd en geld voor de verwerking.
- Men gebruikt de meting als signalering en men voert apart, kwalitatief belevingsonderzoek uit naar oorzaken.
- Men zoekt statistisch verband tussen de belevingswaarde en andere gemeten waarden, zoals aardkundige, ecologische of cultuurhistorische.
- Men laat interpretatie van de meetgegevens over aan de gemeente. Meestal weten gemeente- instanties wel wat er aan de hand is als mensen zeggen dat de variatie in natuur achteruit gegaan is, of hoogteverschillen zijn verdwenen.

De eerste twee mogelijkheden worden afgeraden om de meting zo eenvoudig mogelijk te houden. De overige kunnen allemaal uitgevoerd worden.

5.2 De meting in technisch-uitvoerende zin

Naast de constructie van het meetinstrument, zijn inhoudelijke opzet, is er ook de toepassing. Hoe kan het meetinstrument gebruikt worden? In een bepaald gebied, bijv. een landschap, een regio of een gemeente, kan meting op twee manieren plaatsvinden:

- In de vorm van een enquête, dus door de kwaliteiten aan mensen voor te leggen en hen een oordeel op elke variabele te laten geven. Dit kan telefonisch of schriftelijk gebeuren. Telefonisch is goedkoper en gaat sneller.
- In de vorm van een checklist. De toestand op elke variabele kan door een willekeurige persoon worden ingevuld, bijv. een omgevingspsycholoog of een beleidsfunctionaris. Dit is een expert judgement. Men meet dan niet de actuele maar de geschatte belevingswaarde.

In het eerste geval zijn er weer twee opties:

- Als men alleen geïnteresseerd is in *overeenkomsten* tussen mensen kan men met ca. vijftig met kennis van zaken (=het landschap) ingevulde enquêtes volstaan. Bij een willekeurige selectie van respondenten zou men er iets meer moeten nemen, omdat er mensen bij kunnen zitten die er pas kort wonen, of die niet in het landschap geïnteresseerd zijn.

- Als men ook *verschillen* tussen groepen wil achterhalen, bijv. tussen mannen en vrouwen, hoog- en laag opgeleiden of ouderen en jongeren, dan heeft men minstens dertig goed ingevulde enquêtes per groep nodig.

Een derde mogelijkheid is om de enquête, aangezien die tamelijk kort is, op te nemen in een groter onderzoek, zoals het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) van het CBS. Dit onderzoek vindt jaarlijks en op nationale schaal plaats. Een voordeel van zo'n regeling is, dat de belevingswaarde van het landschap dan gecorreleerd kan worden aan allerlei andere variabelen betreffende leefbaarheid. Voor opname in CBS-onderzoek moet echter aan twee voorwaarden voldaan worden: het onderzoek moet door een commissie als maatschappelijk relevant beoordeeld worden en er moet voor betaald worden. De prijs hangt af van de lengte van de vragenlijst en het aantal respondenten.

Naast de vraag wie je meet, is er de vraag waar je meet. Dit is een beleidskeuze. Er zijn diverse mogelijkheden.

- Als het instrument opgenomen kan worden in CBS-onderzoek vindt meting periodiek en landelijk plaats.
- Men kan het instrument echter ook gebruiken voor andere beleidsdoelen. Zo worden in de Nota Landschap (1992) acht landschapstypen in Nederland onderscheiden, waarbij een aantal typen meerdere deeltypen kan omvatten. Hoewel de basis van deze typologie fysisch-geografisch is, zou men (deel)typen kunnen toetsen op verschillen in belevingswaarde.
- Eveneens in de Nota Landschap is een kaart opgenomen van de Maat van de Ruimte. Er wordt een tendens gesignaleerd naar de vorming van middenschalige ruimtes. Nagegaan kan worden of dit zich weerspiegelt in de belevingswaarde, en zo ja, hoe dan.
- In het beleid worden waardevolle cultuurlandschappen (WCL) vastgesteld. Nagegaan kan worden of deze landschappen ook een hogere belevingswaarde hebben dan landschappen die niet aan de criteria voor een WCL voldoen.
- In het landschap spelen zich voortdurend ontwikkelingen af, zoals verstedelijking, intensivering van de landbouw, kassenbouw en recreatieve ontwikkelingen. Het instrument kan gebruikt worden om een vergelijking te maken tussen gebieden die wel en niet onder druk van verstedelijking staan. Op deze wijze kan het effect van een maatregel op de belevingswaarde van het landschap worden vastgesteld. Meer specifiek zou het instrument zelfs standaard in elke Milieu Effect Rapportage opgenomen kunnen worden.
- Als men gegevens over de belevingswaarde van het landschap wil koppelen aan andere waarden, bijv. cultuurhistorische, dan is het waarschijnlijk het beste om op gemeenteniveau te meten. Veel gegevens worden op dit niveau verzameld. Gebleken is echter dat een gemeente meerdere landschapstypen kan herbergen. Voor een nadere differentiatie kan dan het best gewerkt worden met postcodegebieden. Dit gebeurt ook in CBS-onderzoek.

5.3 Bruikbaarheid van de meetresultaten voor het beleid

Er is nu een instrument en er is gemeten, wat kun je als beleid met de resultaten, wat heb je aan de uitslag van een meting?

Zoals al bij de basiskwaliteit 'Beheer' is aangegeven, is het aan te bevelen niet alleen naar de toestand van het landschap te vragen, maar ook naar de toestand van het beleid dienaangaande. Daarbij gaat het niet alleen om de uitvoering, zoals het onderhoud van groen en wegen, of om de kwaliteit van plannen, maar ook om het *proces van planvorming*, en dan vooral het betrekken van de bewoners daarbij, zowel de fasen van beeld- en oordeelsvorming als van besluitvorming. In de enquêtes zijn hier veel opmerkingen over gemaakt. Men zag graag meer gebruik van lokale kennis. Voor de beeldvorming is vooral voorlichting en informatievoorziening belangrijk. Dit betreft in de eerste plaats bestaande plannen en voornemens van de overheid (op alle niveaus), maar ook de houding van de gemeente jegens toekomstige ontwikkelingen, bijv. hoe zij wil omgaan met vernieuwing en uitbreiding en de relatie daarbij tussen behoud en ontwikkeling.

Uit de enquêtes kwam een aantal beleidsaspecten naar voren waarnaar bij meting gevraagd zou moeten worden. Ze zijn in het meetinstrument opgenomen. Het zijn:

- Een kwantitatief en een kwalitatief aspect van de verhouding tussen behoud en ontwikkeling. Kwantitatief is bijv. hoeveel vernieuwing versus hoeveel behoud. Kwalitatief is de mate van inpassing van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande landschap.
- Stimulering van initiatieven van bewoners, bijv. voor vrijwillig landschapsbeheer of het knotten van bomen.
- Meer gebruik maken van kennis van bewoners bij het maken van plannen.
- Meer informatie en voorlichting over voorgenomen plannen.
- Rekening houden met alle gebruikersgroepen in het landschap en geen voorrang geven aan bepaalde groepen, zoals automobilisten, toeristen of forenzen.
- Toezicht en controle op naleving van regels, bijv. op het illegaal storten van puin.
- Consequent handhaven van het eigen beleid, bijv. door geen dingen oogluikend toe te laten die niet in het bestemmingsplan staan.
- Voldoende tegenwicht bieden tegen ongewenste initiatieven van provincie of rijk.
- Voldoende zorg voor onderhoud van landschapselementen zoals groen, bermen, wegen, water. Niet alleen voldoende wat frequentie betreft, maar ook deskundig en milieuvriendelijk.

Informatie over deze zaken kan dienen als kader voor de belevingswaarde. Het plaatst scores op de afzonderlijke kwaliteiten in een duidelijk licht en kan al iets van een verklaring geven voor hoge of lage scores.

Nabeschuwing

Meting van de belevingswaarde van het landschap met het thans ontwikkelde meetinstrument kan beschouwd worden als een eerste, oppervlakkige peiling. Uit de ijkingsgesprekken bleek dat betekenisstoekenning aan het landschap plaatsvindt vanuit een referentiekader. Daarin spelen meerdere factoren een rol die sterk lokaal van aard zijn – de beleving van landschappen speelt zich af op een schaalniveau van 1:1. Om dit kader te achterhalen, en daarmee de achtergronden van en de motieven voor de beleving, zijn nog steeds diepte-interviews nodig, of een andere vorm van kwalitatief onderzoek, bij een beperkte groep en in een beperkte regio. Dit kan bijv. gebeuren als in een gebied veranderingen worden gepland (meting vooraf), of een sterke achteruitgang in belevingswaarde wordt geconstateerd (meting achteraf).

Ondanks alle ingebouwde voorzorgen en controles en ondanks de vele jaren onderzoek is er nog steeds geen garantie dat de beleving nu volledig en uitputtend beschreven is. Wordt het meetinstrument echter op grotere schaal gebruikt, dan zullen gemiddeld genomen geen belangrijke zaken gemist worden. Wel lijkt het raadzaam om nog een enkele open vraag toe te voegen, in de zin van: heeft U iets gemist dat in Uw beleving van het landschap heel belangrijk is, en zo ja, wat? Omdat uit een meting kwantitatieve gegevens komen, kan er per regio een gegevensbestand opgebouwd worden. Dit kan statistisch geanalyseerd worden, bijv. op verschillen tussen groepen ingedeeld naar leeftijd, opleiding, geslacht, woonbuurt, etc. Ook kan het verband met andere, in het kader van het meetnet gemeten waarden bepaald worden, zoals de cultuurhistorische of de aardkundige waarde. Voor het beleid is het belangrijk dat het meetinstrument inzicht geeft wat er aan de hand is, niet alleen in de zin van een hoge of lage belevingswaarde, maar ook aan welke concrete zaken die gekoppeld is. Daarom kan niet volstaan worden met een score op de basiskwaliteiten, maar moet ook naar alle deelkwaliteiten en effecten van veranderingen gevraagd worden. Deze zijn nieuw. Daarom wijkt het uiteindelijke meetinstrument (aanhangel 4) sterk af van de enquête die in de vier gemeenten is afgenomen (aanhangel 2). De enquête onder de vier gemeenten bevatte ook veel open vragen. In een groter, landelijk onderzoek kan dit niet meer.

Een mogelijke beperking van het onderzoek is, dat nu de belevingswaarde bepaald is van inwoners van gemeenten, waarvan meer dan de helft al 20 jaar of langer in het gebied woont. Aan de andere kant kennen zij het gebied erg goed – zij zijn te beschouwen als experts in belevingswaarde; zij wéten wat er allemaal te beleven valt. Een belangrijke vraag is of mensen die er korter wonen, of recreanten, andere waarden beleven dan langdurig ingezetenen of alleen *minder*. M.a.w., is er een kwalitatief of een kwantitatief verschil in belevingswaarde tussen bewoners en recreanten? Onderzoek wijst uit dat de beleving van recreanten beperkter is; zij beleven alleen het *béeld*, de uiterlijke verschijningsvorm; de innerlijke, vormende krachten kennen zij niet. Dat beeld beleven zij bovendien ook vrijwel alleen in de zomer. Zij missen dus veel dynamiek. Voor hen is het meer een

ansichtkaartenlandschap; zij kijken er van buiten tegenaan. Het verschil met bewoners is dan kwantitatief; er zijn geen aanwijzingen voor kwalitatieve verschillen. Dit betekent dat de belevingswaarde van gebiedskenners beschouwd kan worden als het maximum haalbare, een bovengrens. Als dat zo is, vormt woonduur geen beperking.

Literatuur

Berg, L.M. van den, J.F. Coeterier & M.B. Schöne, 1991. *Nieuwe gebruiksvormen van voormalige agrarische bedrijfsgebouwen in de Gelderse Vallei*. SC-DLO, Rapport 126, Wageningen.

Boselie, F., 1996. *Waarnemen en waarderen van Cultuurhistorisch Waardevolle Objecten*. Katholieke Universiteit van Nijmegen. Intern Rapport, blz. 7.

Coeterier, J.F., 1987. *De waarneming en waardering van landschappen*. Proefschrift LU Wageningen.

Coeterier, J.F., 1994. Cues for the perception of the size of space in landscapes. *Journal of Environmental Management*, 42, 333-347.

Coeterier, J.F., 1995. *De beleving van cultuurhistorische objecten*. Rapport 433. Staring Centrum, Wageningen.

Coeterier, J.F., 1996. De betekenis van structuur en complexiteit voor de beleving van het landschap. *Landinrichting* 36 1, 28-35.

Coeterier, J.F., 1997. *Belevingsonderzoek in Nederland*. SC-DLO, Interne Mededeling 446.

Coeterier, J.F. & M.B. Schöne, 1990. De beleving van plattelandswegen. *Landinrichting* 30, 2.

Coeterier, J.F., H.J.A.M. Staats & A.M. Langezaal-van Swaay, 1983. *Onderzoek naar het landschapsbeeld in De Hilver*. Rapport nr. 341. De Dorschkamp, Wageningen.

Coeterier, J.F., A.M. Langezaal-van Swaay & M.B. Schöne, 1985. *Landschapsonderzoek in de Krimpenerwaard*. Rapport 399, De Dorschkamp, Wageningen.

Coeterier, J.F., M.B. Schöne, C.M. Volker, m.m.v. H. Dijkstra, 1994. *De betekenis van het landschap in het herinrichtingsgebied Enschede-Noord*. Rapport 359, SC-DLO, Wageningen.

Coeterier, J.F., M.B. Schöne & A. Buijs, 1997. *De waarden van de Wadden. Een kwalitatief belevingsonderzoek in het Waddengebied*. Tussentijds verslag. DLO-SC, Wageningen

Dietvorst, A., 1996. Landschap: traagheid. *Noorderbreedte* 6a, 6-11.

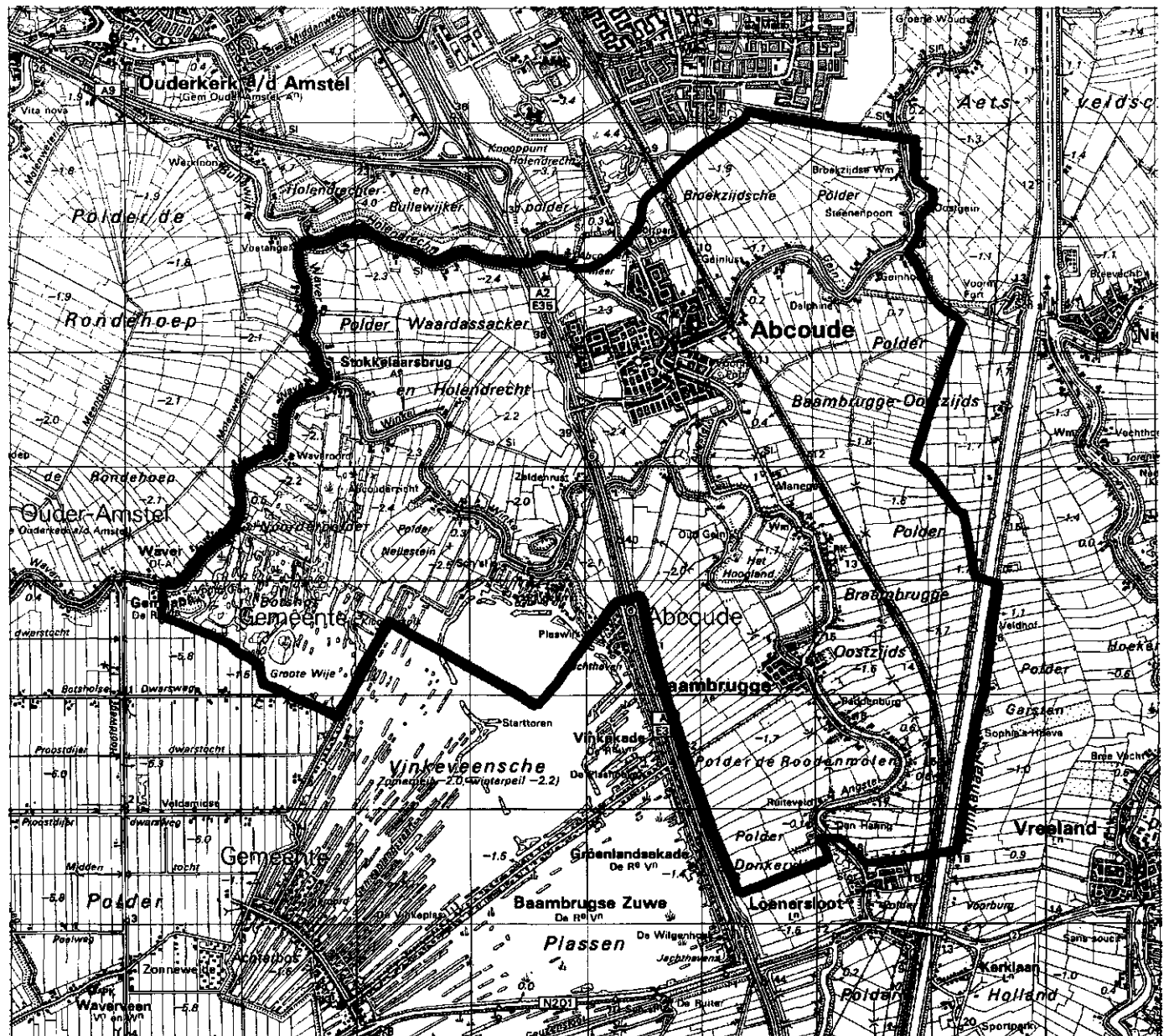

Nota Landschap, 1992. *Regeringsbeslissing Visie Landschap*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Directie Natuur, Bos, Landschap en Fauna.

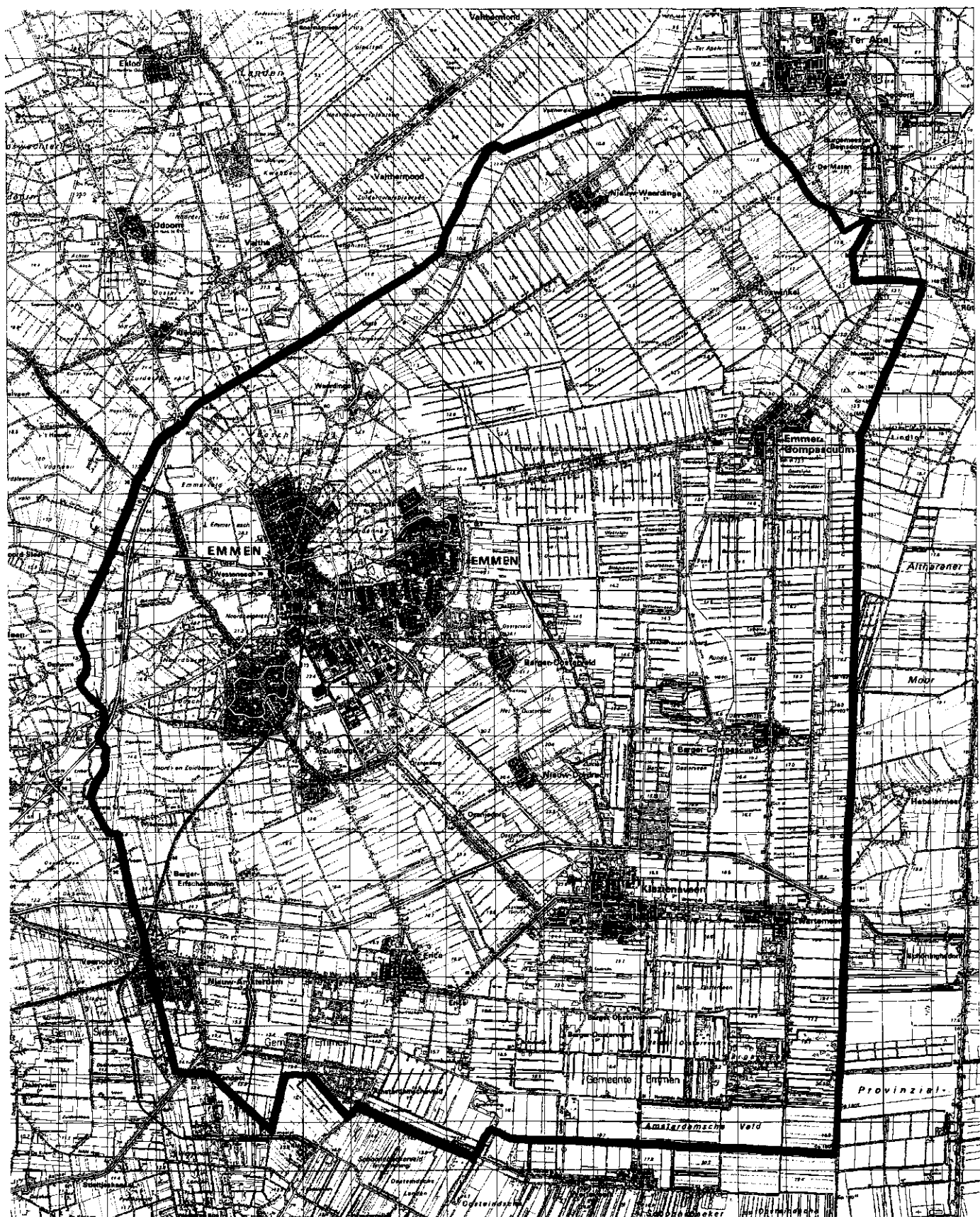
Purcell, A.T., 1986. Environmental perception and affect. *Environment and Behavior* 18, 1, 3-30.

Schöne, M.B. & J.F. Coeterier, 1988. *Het Centraal Plateau*. Rapport 538, De Dorschkamp, Wageningen.

Aanhangsel 1 Plattegronden van de onderzochte gemeenten

Abcoude

Emmen

Odoorn

Woudenberg

Aanhangsel 2 Enquête resultaten Landschapsbeleving

Introductie

Deze enquête gaat over Uw beleving van het landschap bij U in de omgeving. Met 'landschap' wordt het buitengebied in Uw gemeente bedoeld (zie kaartje). Bij sommige vragen zijn de antwoorden aangegeven, bij andere moet U zelf iets invullen. Schrijft U dan a.u.b. àlles op wat U invalt, hoe onbelangrijk het U ook mag lijken; àlle antwoorden zijn voor ons waardevol.

1. Hoe lang woont U al hier in deze streek?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
tot 5 jaar	11.3	12.5	9.5	12.1
5-10 jaar	9.2	12.5	13.3	9.8
10-20 jaar	13.4	16.7	21	16
langer dan 20 jaar	65.8	58.4	55.9	62.1

2. Hoe goed kent U het landschap hier?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
overal heel goed	41.4	50.2	47.6	49.3
alleen op sommige plaatsen heel goed	36.6	33.5	38.6	31.4
gaat wel	20.9	13.5	11.2	18.3
niet of nauwelijks	0.3	0.7	-	0.3

3. Woont U:

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
midden in een stad of stadje	6.3	-	1.2	-
midden in een dorp	28.4	37.7	40.3	43.8
aan de rand van de bebouwde kom	46.6	37.4	45.5	45.1
in het buitengebied	14.4	21	12.7	10.5
anders, nl. ...	4.1	3.6	-	0,7

4. Vindt U het landschap hier mooi?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
overal heel mooi	20.5	33.8	33.1	41.5
op sommige plaatsen heel mooi	56.8	53.0	59.1	50.7
over het geheel genomen wel aardig	19.9	11.4	6.9	7.2
niet zo erg mooi	2.4	1.1	0.3	0.3

5. Wat spreekt U vooral aan in het landschap, wat vindt U er de belangrijkste eigenschappen van?

6. Hebben deze eigenschappen betrekking op: (meer antwoorden mogelijk)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
- de eenheid van het landschap, de samenhang of de harmonie erin	37.7	48.8	57.3	47.1
- de gebruiksmogelijkheden, wat je er allemaal kunt doen	25.3	33.5	23.3	43.5
- de natuurlijkheid	56.2	57.3	63.1	46.7
- het historische karakter, aanwezigheid van oude dingen	36.6	35.9	45	26.5
- het beheer van het landschap, zijn onderhoud en verzorging, dat het er netjes uitziet	26.7	29.9	28.2	27.5
- de ruimtelijke indeling en de openheid of beslotenheid	33.2	37.7	36	29.4
- het wisselend karakter in de seizoenen	55.1	58.4	40.3	61.1

- bepaalde kleuren, geuren, geluiden, e.d.	33.9	36.7	27.1	32.7
- anders, nl. ..	4.5	5	2.3	2.3
- geen antwoord	2.1	1.8	0.9	1.3

7. Vindt U het landschap afwisselend?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
zeer afwisselend	20.2	27.8	10.7	35.3
afwisselend	67.8	61.6	64	63.1
nauwelijks afwisselend	9.9	8.9	23.1	1.3
helemaal niet afwisselend	2.1	1.4	2	-

9. Hoe ziet het landschap in Uw omgeving er uit, hoe zou U dat beschrijven? (Kruis aan wat van toepassing is; ook meer antwoorden zijn mogelijk)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
a. polder, of een polder-achtig landschap	2.7	6.8	89	8.2
b. rivierlandschap	-	-	38	2.9
c. een natuurlandschap, met bijv. bos of bosjes, wilde begroeiing, hei, water en riet	65.4	68	27.7	78.8
d. modern agrarisch ontginningslandschap	43.8	47	5.5	17.6
e. ouderwets boerenland	41.4	51.6	52.4	68.3
f. modern stedelijk	18.8	-	2	1.3
g. ouderwets stedelijk	3.8	0.4	0.6	1
h. dorps	47.9	51.2	64.8	56.2
i. landschap met intensief grondgebruik, bijv. kassen, tuinbouw, boomkwekerijen	48.3	1.4	0.3	4.6
j. anders, nl. ...	11	10	5.5	5.2

10. Als er meer typen landschap in Uw omgeving zijn, welk type beslaat de meeste ruimte? (gebruik de letter uit vraag 9)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
a. polder, of een polder-achtig landschap	1.4	3.6	53.9	2.6
b. rivierlandschap	-	0.4	3.7	-
c. een natuurlandschap, met bijv. bos of bosjes, wilde begroeiing, hei, water en riet	18.5	19.6	2.6	24.2
d. modern agrarisch ontginningslandschap	29.5	31.7	2	7.8
e. ouderwets boerenland	16.8	20.3	13.5	42.5
f. modern stedelijk	2.4	0.4	0.3	-
g. ouderwets stedelijk	0.3	-	-	-
h. dorps	6.5	2.8	2	3.6
i. landschap met intensief grondgebruik, bijv. kassen, tuinbouw, boomkwekerijen	7.2	0.7	0.6	1
j. anders,	3.8	2.5	1.7	3.3
meer antwoorden	3.8	6	2.6	7.2
geen antwoord	9.9	12.1	17	7.5

11. En welk type vindt U het mooist?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
a. polder, of een polder-achtig landschap	-	1.8	19.6	0.7
b. rivierlandschap	-	1.1	16.1	1.3
c. een natuurlandschap, met bijv. bos of bosjes, wilde begroeiing, hei, water en riet	60.3	59.1	27.4	64.4
d. modern agrarisch ontginningslandschap	2.4	6	0.6	2.6
e. ouderwets boerenland	14.4	11	14.7	14.4
f. modern stedelijk	1	-	0.6	-

g. ouderwets stedelijk	0.7	-	-	0.3
h. dorps	7.9	3.6	4	2.3
i. landschap met intensief grondgebruik, bijv. kassen, tuinbouw, boomkwekerijen	1	-	0.3	1
j. anders,	1.7	1.8	1.2	2.3
meer antwoorden	2.7	5.3	1.7	4.2

12. Komen er ook dingen in het landschap voor die U er eigenlijk niet in vindt passen, die de eenheid min of meer verstoren en het echte karakter aantasten?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	68.2	52.3	80.1	48.7
nee	28.8	44.5	16.1	46.7

14. Zijn er ook dingen die juist heel goed in het landschap passen, die het karakter ervan juist versterken?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	69.5	66.9	79.8	70.6
nee	22.9	22.1	12.4	17.3

15. Is het landschap nog veranderd in de tijd dat U hier in de streek woont?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
heel sterk, het is op veel plaatsen ingrijpend veranderd	22.3	6.4	12.1	7.8
het is zo hier en daar toch wel behoorlijk veranderd	40.1	28.8	35.2	35.9
er is wel iets veranderd maar het is toch overwegend nog hetzelfde gebleven	29.5	50.5	43.2	45.1
er is niets veranderd	6.8	12.8	7.8	9.5

17. Stoort U iets aan die veranderingen?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	55.2	44	67.5	48.5
nee	43.3	52.7	27.4	45.6

18. Zijn er door die veranderingen ook dingen verbeterd?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	59	51.9	37.3	65.8
nee	36.6	40.2	54.5	25.4

19. Zijn er hier in de omgeving genoeg mogelijkheden om die dingen te doen die U graag buiten doet, bijv. wandelen, fietsen, vissen, picknicken, hardlopen, paardrijden, zeilen?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ruim voldoende mogelijkheden	52.7	65.5	45.8	61.1
voldoende mogelijkheden	40.8	30.2	42.1	36.9
niet zoveel mogelijkheden	5.5	2.1	10.4	1
(vrijwel) geen mogelijkheden	-	0.7	0.3	-

20. Woont U normaal gesproken in een drukke of in een rustige omgeving?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
heel druk	0.7	0.4	2	0.7
druk	11	6.8	11.5	11.8
rustig	76	67.6	69.7	72.2
heel rustig	11.3	24.2	15.3	14.4

21. Is dat nog veranderd in de tijd dat U hier woont?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
nee	46.2	48.4	36.6	35
ja het is drukker geworden	51.7	45.6	60.2	54.9
ja het is rustiger geworden	1.4	5	0.9	8.5

22. Is er veel natuur bij U in het buitengebied?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
zeer veel	21.6	35.6	21.9	37.6
veel	55.5	48.8	58.6	57.5
niet zoveel	11.6	6.4	12.1	1.6
weinig of niets	1.4	1.1	0.3	0.7
in sommige gedeelten veel, in andere weinig	7.9	5.7	5.5	1.3

23. Is er, wat natuur betreft, nog iets veranderd in de tijd dat U hier woont? (Meer antwoorden mogelijk, er kan zowel natuur verdwenen als bijgekomen zijn).

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
nee	27.7	41.6	36.3	46.4
ja, er is natuur verdwenen	43.8	23.8	38.9	38.6
ja, er is natuur bijgekomen	23.3	24.2	15.6	8.8
de hoeveelheid natuur is niet veranderd,				
het soort natuur wel	12.3	11	11.8	6.9
weet niet	4.1	3.2	4.9	4.9

24. Vindt U die veranderingen een vooruitgang of een achteruitgang voor het landschap, of doet het U niets?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
vooruitgang, een verbetering	35.4	46	25	10.5
achteruitgang, een verslechtering	47.9	31.3	61.2	62.2
doet me niets	8.9	10.7	6.1	18.9
zowel vooruit- als achteruitgang	3.6	4.7	1.5	4.9

25. Is er ook natuur in het agrarisch gebied, dus op of langs de akkers en weilanden?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
zeer veel	4.1	9.3	8.4	7.2
veel	33.2	34.9	43.5	56.2
niet zoveel	34.9	28.8	29.7	21.9
weinig of geen	9.6	13.9	6.1	1
In sommige gebieden veel, in andere weinig	15.4	10.7	8.6	10.1

26. Is er naar Uw mening verschil tussen de natuur in natuurgebieden en de natuur in landbouwgebieden?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
nee	9.9	16.4	13.5	16.7
ja	87.7	80.4	84.1	81.7

27. Zo ja, wat is er voor verschil? (alles aankruisen wat van toepassing is)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
- natuur in natuurgebieden is echte natuur, natuur in landbouwgebieden is gewone natuur	27.3	31.4	30.5	30.8
- natuurgebieden hebben meer variatie in natuur, er groeien meer verschillende soorten planten en struiken en bomen	78.1	68.1	77.4	61.6
- landbouwgebieden hebben meer variatie in natuur, dáár groeien meer verschillende soorten planten	5.9	4.9	4.1	7.6
- in landbouwgebieden groeien heel andere planten, struiken en bomen dan in natuurgebieden	47.3	38.1	39.7	46

- in de natuur op landbouwgebieden komen heel andere dieren voor dan in natuurgebieden	32.4	26.1	32.9	34.4
- de natuur in natuurgebieden blijft langer staan en kan daarom ouder worden dan in landbouwgebieden	50	37.6	33.6	40
- de natuur in landbouwgebieden blijft langer zo staan en kan ouder worden	1.6	1.3	4.1	3.6
- de natuur in landbouwgebieden wordt beter onderhouden dan in natuurgebieden	9.4	10.6	10.3	12.8
- de natuur in natuurgebieden wordt beter onderhouden	18.4	17.7	11.3	12.8
- natuurgebieden zijn grote oppervlakken en boerennatuur bestaat uit kleine elementen	45.7	42.9	32.5	50.4
- anders, namelijk: ...	8.6	10.6	11	9.2

28. Vindt U dat de natuur in het buitengebied bijgehouden moet worden, of dat de natuur aan zichzelf overgelaten kan worden?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
kan overal aan zichzelf overgelaten worden	6.5	7.8	3.5	4.2
op sommige plaatsen wel bijhouden, op andere aan zichzelf overlaten, afhankelijk van de plek	80.5	74.4	78.4	78.8
overwegend wel bijhouden	10.6	14.9	16.1	15.7

29. Vindt U dat er bij U in het buitengebied genoeg natuur is, of zou er meer moeten komen (en dan in plaats van wat er nu is)?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
er zou hier meer natuur moeten komen	36.3	28.5	38	14.7
er is hier genoeg natuur	58.6	66.5	55.6	82
er is hier al teveel natuur en stukjes mogen wel landbouwgebied worden	0.3	1.1	2.3	0.3
er is hier al teveel natuur en stukjes mogen wel dorpsuitbreiding worden	1.4	1.4	1.2	0.3

30a. Als er natuur bij zou moeten komen, kan dat op verschillende manieren gebeuren. Welke mogelijkheid lijkt U het meest aantrekkelijk?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
a. mensen grotere tuinen geven, of meer huizen met tuinen bouwen	2.7	6.4	3.5	3.9
b. in de bebouwde kom meer openbaar groen aanleggen, zoals bomen in straten, parken, gazons, plantsoenen	16.4	10	8.6	22.9
c. in de bebouwde kom een park aanleggen	4.5	2.5	2.3	3.6
d. buiten de bebouwde kom een dorpsbos aanleggen, waarin gewandeld kan worden	7.5	5.7	15.6	2.9
e. in landbouwgebieden bosjes, hagen, oevers langs sloten, e.d. aanleggen (met steun aan de boeren)	21.6	25.3	23.3	25.5
f. landbouwgrond opkopen en natuurgebied van maken	17.8	17.8	14.1	11.1
g. natuurgebieden maken op en om vuilstortplaatsen, oude industrieterreinen, e.d.	5.1	7.8	3.5	3.6
h. langs wegen, kanalen, spoorlijnen breder maken, met planten, struiken en bomen	3.1	1.8	7.8	3.3
i. bredere oevers langs waterlopen en plassen, met wilde planten, struiken en bomen	2.4	4.3	6.9	3.9
- meer antwoorden	8.2	5.3	2.9	5.6
- geen antwoord	10.6	13.2	11.5	13.7

30b. En welke mogelijkheid lijkt U het minst aantrekkelijk?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
a. mensen grotere tuinen geven, of meer huizen met tuinen bouwen	31.2	26.7	31.7	25.5
b. in de bebouwde kom meer openbaar groen aanleggen, zoals bomen in straten, parken, gazons, plantsoenen	3.4	0.4	3.5	2
c. in de bebouwde kom een park aanleggen	9.9	10.7	7.2	6.9
d. buiten de bebouwde kom een dorpsbos aanleggen, waarin gewandeld kan worden	5.5	4.6	8.9	10.1
e. in landbouwgebieden bosjes, hagen, oevers langs sloten, e.d. aanleggen (met steun aan de boeren)	3.1	7.5	4.6	3.3
f. landbouwgrond opkopen en natuurgebied van maken	11	14.6	10.4	19
g. natuurgebieden maken op en om vuilstortplaatsen, oude industrieterreinen, e.d.	10.6	11.4	14.1	10.5
h. langs wegen, kanalen, spoorlijnen breder maken, met planten, struiken en bomen	9.2	3.9	6.1	5.2
i. bredere oevers langs waterlopen en plassen, met wilde planten, struiken en bomen	2.1	2.8	1.7	1
- meer antwoorden	2.4	1.4	0.6	1.3
- geen antwoord	11.6	16	11.2	15.4

31. Wat vindt U belangrijker bij natuur in het buitengebied: kwaliteit of kwantiteit? Kwaliteit is bijzondere soorten, maar dan wat minder. Kwantiteit is veel, maar dan wat meer "gewone" natuur en ook wat meer van hetzelfde.

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
kwaliteit	46.9	43.8	43.5	52.9
kwantiteit	46.6	49.8	47.3	41.2
geen antwoord	6.5	6.4	9.2	5.9

32. Zijn er bij U in de streek nog dingen van vroeger? (ongeveer van voor 1940)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
heel veel	5.8	12.1	18.2	6.2
veel	40.1	50.9	60.5	54.5
weinig	46.9	28.5	15.6	33.3
heel weinig of geen	4.8	3.9	2	0.7

33. Als er bij U in de streek nog dingen van vroeger zijn, welke zijn dit dan? (meer antwoorden mogelijk)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
dorpjes	67.5	71.5	82.4	35.6
oude dijken	3.8	5.3	73.8	33
kanalen	74	50.2	23.9	39.5
oude wegen	41.1	49.8	54.5	41.5
oude bomen langs wegen	62	65.1	64.3	67.6
de verkaveling van het land	25.7	33.8	25.9	18.6
eendekooien	1.4	3.6	6.6	4.9
heidevelden	53.8	78.3	0.6	38.9
boomgaarden	4.8	8.2	23.3	11.1
essen (bolle akkers)	36.3	49.1	1.2	5.6
oude boerderijen	77.1	86.1	87.5	79.1
zandpaden	54.8	73	4.6	50
bruggen, sluisjes, e.d.	41.4	31	72.6	41.8
oude huizen	46.2	59.1	77.2	50.7
oude fabrieken of bedrijfjes	19.9	12.8	5.2	13.7

oude beeklopen	8.6	11.4	10.1	47.1
poelen of moerasjes	29.8	32	18.4	26.8
molens	51.4	8.9	87.3	1.3
landgoederen	11	7.1	40.9	73.2
graven (grafheuvels, kerkhoven)	55.5	66.2	20.2	24.8
bloemen en wilde planten in het buitengebied	46.2	47.7	45.2	38.9
oneffenheden in het terrein	31.5	53.7	25.4	37.9
hagen en singels langs akkers of weilanden	18.2	23.5	13.5	38.9
anders, namelijk: ...	12.7	9.3	16.1	9.8

34. Zijn er in de tijd dat U hier woont nog oude dingen verdwenen? (Dus echt weg; niet aangepast of vernieuwd)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
heel veel	8.2	1.8	2	-
veel	31.2	18.1	10.4	21.6
weinig	36	43.4	46.7	45.8
heel weinig of geen	21.2	31.7	36.3	24.5

34a. Als er oude dingen zijn verdwenen, welke zijn dat dan? (Meer antwoorden mogelijk)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
dorpjes	6.5	1.8	2	2
oude dijken	0.7	2.1	7.2	0.3
kanalen	25	35.2	-	0.3
oude wegen	32.9	17.4	17.6	16.3
oude bomen langs wegen	23.3	23.8	35.4	26.8
de verkaveling van het land	18.2	13.2	19	18
eendekooien	1	1.8	2.6	2.6
heidevelden	18.5	10	0.6	3.9
boomgaarden	4.1	4.6	14.7	15
essen (bolle akkers)	11	7.8	1.7	1.6
oude boerderijen	33.6	28.1	25.9	41.2
zandpaden	31.2	17.8	7.2	15
bruggen, sluisjes, e.d.	26.4	24.9	4.9	4.9
oude huizen	51.4	27	19.6	39.2
oude fabrieken of bedrijfjes	36.6	20.6	14.4	23.5
oude beeklopen	4.8	8.5	0.3	4.2
poelen of moerasjes	11.3	6	3.5	4.9
molens	6.8	6.4	6.6	29.4
landgoederen	3.1	2.1	3.7	3.6
bloemen en wilde planten in het buitengebied	12.7	9.3	12.4	8.8
oneffenheden in het terrein	8.9	7.8	3.7	3.3
hagen en singels langs akkers of weilanden	12.7	11	3.7	11.4
anders, namelijk: ...	6.8	2.8	5.8	6.5

35. Wat vindt U ervan dat oude dingen zijn verdwenen?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
een verbetering	2.4	3.6	1.2	1.6
een verslechtering	30.5	28.8	36.6	35
op sommige plaatsen een verbetering, op andere een verslechtering	61	48	38	48.7
doet me niets	1.4	5	2.9	1.3

36. Als er in Uw streek nog oude dingen zijn, vindt U dan dat die goed bij het moderne passen, dat oud en modern goed samengaan?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
- past overwegend goed bij elkaar	39	51.6	51.9	52.9
- op sommige plekken goed, op andere minder goed	46.2	33.8	36.3	32.7
- op de meeste plekken niet zo goed	12	8.5	8.4	8.8

36b. Had dat beter gekund?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	48.3	45.6	36.6	34.3
nee	12.7	11.4	12.1	11.8

37. Vindt U het belangrijk dat de oude dingen die er nu nog zijn bewaard blijven, of mogen ze wat U betreft wel vervangen worden door nieuwe dingen?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
- heel belangrijk dat oude dingen zoveel mogelijk bewaard blijven	56.2	61.2	75.5	65
- belangrijk dat althans enkele oude dingen nog bewaard blijven, maar een gedeelte mag ook vernieuwd worden	38.7	32.7	22.2	30.7
- liever nieuwe dingen	1.4	1.4	-	-
- geen voorkeur	2.7	2.1	0.9	1.6

38. Vindt U het buitengebied bij U weids en open, met veel vergezichten, of eerder besloten?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
overwegend open	53.4	56.2	80.4	22.9
zowel open als besloten	42.5	40.9	18.4	69.9
overwegend besloten	2.7	0.7	1.2	5.6

39. En komt het op U over als strak en zakelijk ingedeeld, of is het meer wat losser van opzet en niet zo strak?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
overwegend strak en zakelijk ingedeeld	19.5	18.1	7.2	4.6
op sommige plaatsen strak, op andere niet zo strak	51	50.9	43.2	41.5
overwegend los en helemaal niet strak	27.7	28.5	47.8	51.3

40. Komen er ook hoogteverschillen voor, zoals heuvels, dijken, afgravingen, oneffenheden in het terrein, e.d.?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja, op veel plekken	9.2	20.3	11.2	17
ja, op enkele plekken	51.4	53.7	38.9	64.1
nee, niet of nauwelijks	38	25.6	48.7	17.6

41. Beleeft U het buitengebied, ruimtelijk gezien, als prettig?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja, heel erg prettig	63.4	81.5	82.7	86.3
gaat wel	26.7	12.1	11.2	10.1
nee, het is voor mij te open	5.5	3.9	1.7	0.7
nee, het is voor mij te besloten	-	-	0.3	0.7
nee, het is voor mij niet open genoeg	0.7	-	1.2	0.7
nee, het is voor mij niet besloten genoeg	0.3	0.4	1.2	0.7
nee, het is voor mij te strak	2.1	1.8	0.6	0.7

42. Is het landschap, ruimtelijk gezien, nog veranderd in de tijd dat U hier woont?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	54.8	37.7	42.4	38.6
nee	44.2	61.9	56.5	59.5

Zo ja, hoe is het landschap dan veranderd? (meer antwoorden mogelijk)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
het is opener geworden	7.5	3.8	0.7	14.4
het is dicht(er) en voller geworden	68.8	54.7	70.1	50.8
op sommige plaatsen opener, op andere dicht(er)	11.9	12.3	8.8	14.4
het is strakker ingedeeld	16.3	17	16.3	22.9
het is vlakker geworden	6.3	4.7	0.7	8.5
de akkers en weilanden zijn groter geworden	14.4	36.8	4.8	24.6
anders, namelijk: ...	9.4	12.3	16.3	13.6

43. Wat vindt U van die verandering?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
een verbetering	27.5	32.1	6.1	22.9
een verslechtering	50	41.5	76.9	52.5
doet me niets	11.9	10.4	11.6	16.1

44. Wordt het buitengebied over het algemeen goed onderhouden? (Dit geldt niet alleen voor het land, maar ook voor gebouwen, wegen, berm(en), heggen en bomen).

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
wordt zeer goed onderhouden	2.7	7.1	4.9	4.6
wordt goed onderhouden	60.6	75.1	74.6	81.4
wordt niet zo goed onderhouden	30.5	15.7	17.6	11.1
wordt (helemaal) niet goed onderhouden	4.8	1.8	1.4	0.7

45. Hoe was dat in het verleden?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
hetzelfde	36	37.7	39.5	46.1
beter	20.9	19.9	13.5	10.8
slechter	10.3	6.8	6.1	5.2
anders, namelijk: ...	4.5	2.1	2.3	2
weet niet	22.6	18.9	22.8	22.2

46. Zijn er nog dingen die U vindt dat de gemeente of de provincie zou moeten doen voor het onderhoud en een goed beheer van het landschap? Dus dingen die ze nu niet doen?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	61.3	46.6	57.3	42.8
nee	31.2	43.8	28	44.8

47. Loopt er bij U in het buitengebied ook een beek of diep? (Of meerdere beken?)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	38.4	38.1	31.1	85.6
nee	47.3	52	53.6	6.5
weet niet	12.3	7.1	11.2	5.9

47a. Zo ja, ziet die er ook nog uit als een beek?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja, het is nog echt een beek	30.4	15	71.3	54.6
alleen nog op sommige punten nog echt een beek	26.8	31.8	16.7	33.6
nee, hij ziet er niet meer uit als beek	34.8	46.7	3.7	11.5

48. Zijn er hier in de streek nog veel goed functionerende boerenbedrijven, zo aan het land te zien?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
vrijwel allemaal	64	68	58.2	83.7
alleen een gedeelte nog maar	26.7	23.1	34.9	12.1
nog maar weinig	5.5	6.8	5.2	2.3

49. Verandert het landschap hier heel sterk in de verschillende seizoenen, dus heeft elk seizoen zijn eigen "gezicht", of zie je eigenlijk maar weinig verschil?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
verandert heel sterk	39.7	56.6	19	33.3
verandert op sommige plaatsen sterk, op andere weinig	41.8	31.3	42.4	51
verandert enigszins	12.3	7.5	25.6	8.8
verandert nauwelijks	4.1	2.1	11.8	5.2

50. Vindt U dat er bij U in de streek (en dan ruim genomen) nog een duidelijk verschil bestaat tussen kleinere steden en dorpen? En dan niet wat hun grootte betreft, maar naar hun karakter, bijv. de manier van bouwen, het verkeer, e.d.

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
er zijn hier nog heel duidelijk verschillen, er zijn nog dorpen met een echt dorpskarakter	49	59.1	59.4	30.7
de verschillen verdwijnen wel steeds meer, maar ze zijn er nog wel	38	32	31.7	53.6
dorp en stad beginnen steeds meer op elkaar te lijken, het echte dorpskarakter is aan het verdwijnen	9.2	5.7	6.1	13.4

50. Hier volgt een aantal dingen waarop landschappen kunnen veranderen. Misschien heeft U er al enige van genoemd. Wilt U desondanks de vraag toch volledig beantwoorden?

Is er in de tijd dat U in dit gebied woont iets van het onderstaande gebeurd? En hoe beleeft U dat in het landschap? Beleeft U het als een verbetering, een verslechtering of doet het U niets?

		Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
verdwijnen van sloten en kanalen	ja	45.9	53.7	14.4	17.3
	nee	43.5	36.3	71.5	73.2
	verbetering	22.4	21.2	6	17
	verslechtering	61.9	68.2	78	67.9
	doet me niets	11.9	6	14	13.2
aanleg van nieuw water	ja	57.8	29.2	18.1	36.4
	nee	32.4	59.5	67.3	55.3
	verbetering	75.9	81.3	85.5	90.9
	verslechtering	8.4	5	8.1	3.6
	doet me niets	12	7.5	3.2	4.5
aanleg van wegen	ja	81.2	62.4	62.9	92.1
	nee	12.2	28.5	29.8	6
	verbetering	70.4	71.3	24.7	58.3
	verslechtering	17.6	18.7	60	33.1
	doet me niets	7.7	5.3	7.9	3.6
opkopen en verbouwen van boerderijen door burgers om er te wonen	ja	80.5	82.5	69.9	49.7
	nee	12.9	11.3	21.3	42.4
	verbetering	38.1	39.4	27.2	27.3

	verslechtering	28.6	23.9	33.9	32
	doet me niets	29	29.2	32.6	37.3
aanleg of uitbreiding van natuurbos	ja	42.5	42.3	13.7	9.6 ¹¹
	nee	47	47.1	74.9	81.5
	verbetering	95.9	81.9	78.7	-
	verslechtering	1.6	7.8	14.9	-
	doet me niets	0.8	5.2	4.3	-
meer maïs	ja	50.5	48.9	49.7	61.3
	nee	37.6	38.7	40.9	32.5
	verbetering	26.9	20.1	31.8	17.8
	verslechtering	22.8	25.4	37.6	43.2
	doet me niets	45.5	51.5	24.7	36.2
meer recreatiemogelijkheden, bijv. wandel- of fietspaden	ja	77.7	63.1	50.3	48.3
	nee	16.7	29.2	43	47.4
	verbetering	90.1	87.9	84.3	90.4
	verslechtering	3.1	6.9	8.1	4.1
	doet me niets	3.6	0.6	4.1	2.1
meer huizenbouw	ja	91.6	81.4	88.9	90.7
	nee	4.9	13.5	9.1	7.6
	verbetering	33.1	37.7	12.5	17.9
	verslechtering	44.5	34.1	65.8	52.2
	doet me niets	17.9	22	15.8	25.2
meer industrie	ja	77.4	17.2	29.8	61.6
	nee	17.8	71.9	59.6	34.1
	verbetering	35.1	27.7	9.8	19.9
	verslechtering	46.8	57.4	75.5	51.6
	doet me niets	13.1	4.3	11.8	21.5
meer kassen	ja	67.6	6.2	1.8	1.3
	nee	25.4	79.9	86	87.7
	verbetering	35.1	-	-	-
	verslechtering	36.6	-	-	-
	doet me niets	25.3			
verlaging van het waterpeil	ja	53.3	46	33.9	36.8
	nee	30	38.3	48.5	49.3
	verbetering	5.9	10.3	14.7	18.9
	verslechtering	86.9	80.2	66.4	73
	doet me niets	4.6	3.2	13.8	5.4

achteruitgang van de gezondheid van

¹¹ Een verbetering of verslechtering werd alleen ingevuld door mensen die 'ja' op de vraag hadden geantwoord. Bij minder dan 10% 'ja'-antwoorden worden bij verbetering of verslechtering geen percentages gegeven. De aantallen mensen zijn dan te gering in vergelijking met de grootte van de percentages. Bij 4 mensen zou 3 al 75% zijn.

de natuur, bijv. meer dode bomen	ja	50.5	36.5	27.2	42.4
	nee	40.4	49.3	57.9	51
	verbetering	5.5	5	4.3	4.7
	verslechtering	92.4	90	93.5	92.2
	doet me niets	-	-	-	0.8
meer vogels	ja	26.8	37.6	28.1	30.1
	nee	56.8	47.8	55.8	59.6
	verbetering	90.9	82.5	66.7	81.3
	verslechtering	5.2	9.7	21.9	12.1
	doet me niets	-	1	3.1	1.1
aanleg van campings	ja	34.5	39.8	9.1	46.7
	nee	53.7	50.4	78.9	46.7
	verbetering	32.3	27.5	12.9	10.6
	verslechtering	38.4	31.2	67.7	56.7
	doet me niets	25.3	33	16.1	27
meer villa's in het buitengebied	ja	49.5	26.3	35.4	45.7
	nee	36.6	62.4	52.6	45.7
	verbetering	28.2	25	11.6	16.7
	verslechtering	43	45.8	66.1	51.4
	doet me niets	23.2	22.2	16.5	26.1
het water is schoner geworden	ja	41.8	32.8	46.8	47.4
	nee	43.6	47.8	38.6	38.1
	verbetering	90.8	90	83.1	85.3
	verslechtering	6.7	8.9	11.9	6.3
vervuiling van het water	ja	39	22.3	19.9	18.2
	nee	46.7	53.3	58.5	62.6
	verbetering	5.4	3.3	5.9	7.3
	verslechtering	89.3	85.2	89.7	85.5

51. Zijn die veranderingen in het algemeen geleidelijk of abrupt gegaan?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
geleidelijk	93.7	93.8	90.3	92
abrupt	4.9	4.8	5.6	5.7

52. Hoe oud bent U?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
jonger dan 35 jaar	26.7	27	12.4	20.9
tussen 35 en 60 jaar	50.7	53	63.4	56.2
ouder dan 60 jaar	21.2	18.1	22.8	21.9

53. Wat voor opleiding heeft U?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
lager onderwijs	14.4	10.7	6.3	9.2
middelbaar onderwijs	53.4	58.4	37.5	52.3
hoger onderwijs	32.2	30.6	56.2	38.2

54. Het is de bedoeling om met een aantal mensen die daartoe bereid zijn, nog een aanvullend gesprek te voeren over landschapsbeleving, om na te gaan of alles wat belangrijk is voor de beleving nu aan de orde is geweest. Hierbij worden ook foto's van het landschap getoond. Bent U bereid aan dit vervolgonderzoek deel te nemen; dus iemand bij U thuis te ontvangen, op een tijdstip dat U uitkomt, en nog enkele aanvullende vragen te beantwoorden?

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	50.3	59.1	55	49
nee	48.3	38.8	43.2	50

55. Wilt U een korte weergave van de resultaten van dit onderzoek ontvangen? (Deze komt voorjaar 1997 beschikbaar)

	Emmen	Odoorn	Abcoude	Woudenberg
ja	87	86.8	86.5	85.3
nee	10.6	11.4	12.7	13.1

Aanhangsel 3 Expert judgment van de belevingskwaliteiten per gemeente. Waardering van de vier gemeenten op de basiskwaliteiten door de auteur. De waardering loopt van 1 (laag) tot 10 (hoog); 5 is onvoldoende, 6 voldoende

	Abcoude	Woudenberg	Emmen	Odoorn
Mate van Harmonie	8 ¹²	7	6 ¹³	7 ¹⁴
Gebruiksmogelijkheden	7 ¹⁵	9	6 ¹⁶	8
Natuurlijkheid	8	9	7	8
Historisch karakter	6 ¹⁷	6	5	8
Beheerstoestand	6 ¹⁸	7	5 ¹⁹	6 ²⁰
Ruimtelijkheid	5 ²¹	8	5 ²²	6 ²³

---

¹² De interne harmonie is nog groot, alleen is er veel disharmonie aan de randen. De enige storende factor intern is een nieuwbouwwijk.

¹³ Door sterke uitbreiding van Emmen zelf en ontwikkelingen zoals hoogspanningslijn, autoweg, dorpsuitbreidingen.

¹⁴ Door een oude ruilverkaveling op het zand en de opkomst van snelgroeiend hout op het veen.

¹⁵ Het gebied is intern weinig ontsloten en erg druk. De riviertjes en de plassen geven echter aparte gebruiksmogelijkheden.

¹⁶ Recreatief gebruik is onaantrekkelijker geworden door opkomst tuinbouw met kassen en industrievestigingen. Bovendien wordt eigenlijk vooral het zandgedeelte recreatief gebruikt.

¹⁷ Hoewel het nog overwegend historisch is, zijn er veel nieuwe ontwikkelingen, zoals een nieuwbouwwijk, een golfterrein, een recreatieterrein.

¹⁸ Er wordt nogal eens illegaal storten van puin e.d. gesignaleerd, evenals de aanwezigheid van oude boten en het feit dat nieuwe bewoners in het buitengebied minder netjes zijn dan de boeren die het land daarvoor onderhielden.

¹⁹ Er zijn tamelijk veel wensen voor beter onderhoud van groen, wegen en bebouwing.

²⁰ Het betalen van vuil per kg bevordert illegaal storten.

²¹ Nòg is het gebied ruimtelijk erg aantrekkelijk, maar het gebied slijt vol en de randen komen steeds dichterbij en worden massaler. Ook komt er steeds meer lawaai, wat ruimte-verkleinend werkt.

²² Er zijn veel aanslagen op de ruimte, door de hoogspanningslijn, de autoweg, dorps- en stadsuitbreidingen, kassen, industrie, lichten 's nachts. Dit geldt ook voor de ruimtelijke structuur, bijv. de opkomst van snelgroeiend hout in de Veenkoloniën.

²³ Ook hier zijn aanslagen, zowel op de ruimte zelf als op de ruimtelijke structuur, bijv. aanleg van een recreatieterrein, nieuwbouw op de es.

Aanhangsel 4 Het concept-meetinstrument

1. Hoe aantrekkelijk vindt U het landschap bij U in de omgeving (en dan het héle landschap, dus alles bij elkaar), hoe hoog is Uw belevingswaarde van het landschap? (Geef een cijfer tussen 1 en 10. 1-3=(heel) slecht, 4-5=onvoldoende, 6-7=voldoende, 8-10=(heel) goed).....
2. Waar zit dat in, op welke kwaliteiten van het landschap heeft U Uw cijfer vooral gebaseerd, wat speelt allemaal een rol in Uw beleving? Is dat de aanwezigheid, of juist de afwezigheid van: (Kruis aan wat van toepassing is. Er zijn meer antwoorden mogelijk)
  - a. Eenheid in het landschap, de gaafheid en harmonie ervan
  - b. Afwisseling in het landschap
  - c. Gebruik. Hoe goed of slecht het landschap is ingericht voor zijn functie(s), zoals landbouw, industrie, wonen
  - d. Mijn eigen gebruiksmogelijkheden, wat je er allemaal kunt doen
  - e. De natuurlijkheid van het landschap
  - f. Historische karakter, de aanwezigheid van oude dingen, zowel oude gebouwen als oud landschap
  - g. Het beheer van het landschap, bijv. onderhoud en verzorging
  - h. Ruimtelijkheid, de ruimtelijke indruk van het landschap; zijn indeling, de openheid of beslotenheid
  - i. De indrukken die je er kunt opdoen aan kleuren, geuren, geluiden
  - j. Het wisselende karakter in de seizoenen

We gaan nu wat nader in op deze eigenschappen.

3. Eenheid

Wat vindt U van de eenheid van het landschap, dus of het een duidelijk eigen karakter heeft en hoe gaaf dat karakter nog is. Welk cijfer zou U het landschap geven voor eenheid? (1-10)

4. Wat vindt U, in verband met de eenheid van het landschap, van het volgende? (In deze en volgende vragen moet U steeds per letter weer een cijfer tussen 1 en 10 geven. Wat 1 en 10 is staat steeds achter de letters). **Cijfer**

– *Samenhang*

- a1 Er zijn storende elementen of ontwikkelingen die eigenlijk niet in het landschap passen en die het karakter aantasten. (1) .....
- a2 Alle dingen in het landschap passen goed bij elkaar. (10)

– *Maat*

- b1 De maat van het nieuwe past niet bij die van het bestaande; het nieuwe is te massaal, de verhoudingen kloppen niet meer, nieuwe dingen zoals stallen, fabrieken, akkers en weilanden zijn te groot. (1) .....

b2 Er is een goede afstemming van het nieuwe op het bestaande, wat betreft de onderlinge verhoudingen. De maat van het nieuwe stemt goed overeen met die van het oude. (10)

– *Indeling*

c1 Het landschap is sterk doorsneden door wegen en opgedeeld in eigen wereldjes die niet meer bij elkaar horen, vaak ook nog afgesloten met hekken; er is weinig samenhang. (1) .....

c2 Alle delen van het landschap lopen in elkaar over en sluiten goed bij elkaar aan. (10)

– *Variatie*

d1 Het landschap is nogal eenvormig. Er zijn weinig verschillen tussen boerderijen, akkers, wegen of beplanting. (1) .....

d2 Er is veel afwisseling in bedrijfsgebouwen, percelen, wegen, etc. (10)

– *Inpassing*

e1 Nieuwe dingen zijn niet goed ingepast in het landschap. (1) .....

e2 Nieuwe dingen zijn goed ingepast in het landschap, bijv. met beplanting (10)

5. In elk landschap gebeurt wat. Elk landschap is ingericht voor een bepaalde vorm van gebruik, bijv. landbouw. Vaak zijn er echter meer vormen van gebruik, bijv. naast landbouw ook nog natuur, wonen, industrie, recreatie, wegen. Elke vorm van gebruik heeft zijn eigen inrichting. Welk cijfer zou U het landschap bij U geven voor de manier waarop het is ingericht voor al die activiteiten? (1-10) .....

6. Wat vindt U, in verband met het gebruik van het landschap, van het volgende?

– *Ruimte*

a1 Het landschap kan alle activiteiten nauwelijks bevatten, er is geen plaats genoeg, ze verdringen elkaar; door groei van de ene komen andere in de knel. (1) .....

a2 Er is veel ruimte, het landschap kan alle activiteiten makkelijk bevatten. (10)

– *Verandering van functie*

b1 Van de oorspronkelijke agrarische functie is nog maar weinig over; veel landbouwgebied is verdwenen voor recreatie, zoals een camping of een golfbaan, voor woningbouw, industrie of natuurgebied. (1) .....

b2 Het gebied is nog steeds overwegend ingericht voor de landbouw. (10)

– *Drukke*

c1 Het buitengebied is druk door het vele verkeer dat de functies met zich meebrengen. (1)

c2 Het buitengebied is nog rustig en stil. (10) .....

– *Verscheidenheid van activiteiten*

- d1 Er is hier eigenlijk maar één overheersende vorm van ruimtegebruik – en daarin zit ook nog niet erg veel variatie. (1) .....
- d2 Er gebeuren hier veel dingen naast en door elkaar: natuur naast landbouw naast bewoning, en dat in veel verschillende vormen. (10)

– *Inrichting*

- e1 Het landschap is strak en zakelijk ingericht, zo efficiënt mogelijk voor zijn functie. (1) .....
- e2 De inrichting doet niet strak en zakelijk aan; meer wat los, alsof men dingen meer hun gang laat gaan. (10)

– *Verstedelijking*

- f1 Het landschap is volgebouwd. (1) .....
- f2 Het is hier nog echt landelijk. (10)

7. Hoe ervaart U Uw eigen gebruiksmogelijkheden van het landschap, wat je er allemaal kunt doen? Welk cijfer zou U het landschap daarvoor geven? (Dit is niet alleen recreatie, maar ook er doorheen gaan naar dorpen of steden in de buurt, of even een eindje om) (1-10) .....

8. Wat vindt U daarbij van het volgende?

– *Bereikbaarheid van het buitengebied*

- a1 Het buitengebied is vanuit mijn huis moeilijk te bereiken. (1) .....
- a2 Het buitengebied is goed bereikbaar; ik kan er makkelijk komen. (10)

– *Bewegingsvrijheid*

- b1 Het landschap is slecht toegankelijk; er is bijv. weinig routekeuze. (1) .....
- b2 Je kunt overal komen, er is veel keuze van routes. (10)

– *Overlast*

- c1 Je hebt vaak last van medegebruikers, bijv. van drukte, lawaai, storend gedrag, vervuiling. (1) .....
- c2 Je hebt hier buiten weinig of geen last van andere mensen; je kunt nog alleen zijn, rust vinden en veilig en ongestoord wandelen of fietsen. (10)

– *Voorzieningen*

- d1 Er zijn nauwelijks of geen voorzieningen, zoals fiets- of wandelpaden, bankjes, genoeg en schone afvalbakken, ruiterspaden, vissteigers. (1) .....
- d2 Er zijn veel voorzieningen. (10)

– *Onderhoud*

- e1 Door slecht onderhoud van voorzieningen en plekken kun je ze vaak slecht gebruiken, zoals overgroeide paden of dood hout in het bos. (1) .....
- e2 Het onderhoud van wegen, bermen, waterlopen e.d. is hier heel goed. (10)

– *Belemmeringen*

f1 Er zijn hier nogal wat belemmeringen in wat je buiten kunt doen, door regels en voorschriften, borden en hekken, etc. (1) .....

f2 Ik voel me hier helemaal vrij in wat ik waar in het landschap wil doen. (10)

9. Meestal zijn er in een landschap behalve moderne ontwikkelingen ook nog dingen van vroeger, waaraan je kunt zien hoe het landschap historisch gegroeid is. Welk cijfer zou U het landschap bij U in de omgeving geven voor het historische karakter ervan, hoeveel er nog van vroeger is? (1-10) .....

10. Wat vindt U in dat verband van het volgende?

– *Tempo van ontwikkeling*

a1 De vernieuwingen gaan te vlug, er is geen rust en stabiliteit in het landschap. (1) .....

a2 Ontwikkelingen gaan langzaam; er blijft rust en evenwicht in het landschap. (10)

– *Omvang van nieuwe ontwikkelingen*

b1 Het nieuwe overwoekert het oude landschap; er is geen goed evenwicht tussen het oude en het nieuwe, tussen behoud en vernieuwing. (1) .....

b2 Er zijn niet teveel nieuwe dingen; het landschap kan ze nog goed opnemen. (10)

– *Vormgeving*

c1 Oude en nieuwe dingen passen niet goed bij elkaar wat betreft kleur, vorm of materiaal. (1) .....

c2 Nieuwe dingen hebben een aangepaste stijl, zodat ze goed passen bij het bestaande. (10)

– *Restauratie*

d1 Het oude wordt te makkelijk opgeruimd en ingewisseld voor iets nieuws; er ligt teveel nadruk op vernieuwing en er wordt te weinig gedaan aan het behoud van het streekkarakter. (1) .....

d2 Er is veel zorg en aandacht voor herstel en hergebruik van oude gebouwen en plekken. (10)

– *Beheer*

e1 Er is een slecht beheer van oude dingen; ze worden verwaarloosd. (1) .....

e2 Er is veel zorg en aandacht voor onderhoud en verzorging van oude dingen; alles wordt goed bijgehouden en onderhouden. (10)

11. Sommige landschappen kunnen sterk de indruk geven dat ze op een natuurlijke manier gegroeid zijn; niet strak en kunstmatig aangelegd en ingedeeld,

maar spontaan zo ontwikkeld, met plaats voor mens, plant en dier. Dit is de natuurlijkheid van het landschap. Welk cijfer zou U het landschap geven voor natuurlijkheid? (1-10) .....

12. Wat vindt U daarbij van:

– *De hoeveelheid groen en natuur*

a1 Er is hier maar weinig natuur in de omgeving. (1) .....

a2 Er is hier heel veel natuur. (10)

– *Het soort natuur*

b1 Het meeste groen hier is aangelegd; recht, of in vakken, of netjes op een rij. (1) .....

b2 De natuur kan hier zijn gang gaan. Je vindt nog spontane plantengroei en veel wild. (10)

– *De variatie in natuur*

c1 De natuur is hier nogal eenvormig; er is weinig afwisseling in planten en dieren. (1) .....

c2 Er is een grote verscheidenheid aan natuur. (10)

– *Seizoensvariatie*

d1 Het landschap blijft grotendeels hetzelfde door de jaargetijden heen. (1) .....

d2 Er is veel afwisseling in het landschap in de verschillende jaargetijden; elk seizoen heeft zijn eigen gezicht. (10)

– *Onderhoud en verzorging*

e1 Het groenonderhoud is niet best; vaak te grof, te weinig, of niet op het juiste moment. (1) .....

e2 Het groen wordt regelmatig en deskundig verzorgd; er wordt milieubewust mee omgegaan. (10)

13. Elk landschap geeft een bepaalde ruimte-ervaring. Het kan mooi open zijn, met weidse vergezichten, of juist lekker besloten en intiem. Maar het kan ook te open zijn, of te benauwd. Hoe ervaart U het landschap bij U, ruimtelijk gezien? Welk cijfer zou U het landschap daarvoor geven? (1-10) .....

14. Ruimtelijkheid wordt door veel verschillende dingen bepaald. Wat vindt U bij U in het landschap van de volgende dingen?

– *Ruimtelijk patroon*

a1 Het landschap is strak ingedeeld, in regelmatige vakken en rechte lijnen. (1) .....

a2 Het ruimtelijk patroon is los en onregelmatig. (10)

– *Aard en hoogte van de begrenzing*

b1 De wanden zijn zwaar en ondoorzichtig. (1) .....

b2 De wanden zijn ijl en transparant. (10)

– *Bodemgebruik*

c1 Er is overwegend één soort bodemgebruik, of grote stukken met hetzelfde bodemgebruik, bijv. vooral weiland, of akkers, of water, of bos. (1) .....

c2 Er is veel variatie in bodemgebruik, met kleine percelen dan weer het één, dan weer iets anders. (10)

– *Hoogteverschillen*

d1 De bodem is overwegend effen en vlak. (1) .....

d2 Er zijn veel hoogteverschillen in het landschap, bijv. door heuvels, dijken, oneffenheden, glooiingen of golvingen. (10)

– *Seizoensafwisseling*

e1 De ruimtebeleving van het landschap is het hele jaar door zo'n beetje hetzelfde. (1) .....

e2 In elk jaargetijde is de ruimtebeleving weer anders. (10)

– *Drukte en volte*

f1 Het landschap wordt druk gebruikt; je ziet altijd wel mensen. (1) .....

f2 Het landschap is nog overwegend leeg. (10)

– *Maat van de ruimte*

g1 Het landschap is heel erg open. (1) .....

g2 Het landschap is heel erg besloten. (10)

15. In een landschap kun je veel indrukken opdoen aan geuren, kleuren, geluiden, etc. Deze indrukken kunnen aanzienlijk bijdragen tot de belevingswaarde. Welk cijfer zou U het landschap geven voor de indrukken die je er kunt ervaren? (een 10 is veel verschillende en voornamelijk prettige indrukken, een 1 is weinig of vooral onprettige indrukken) .....

16. Wat vindt U in dit verband van:

– *Kleur en materiaal*

a1 Nieuwe dingen in het landschap, zoals huizen, stallen of andere bedrijfsgebouwen, hebben vaak afwijkende kleuren of zijn van afwijkende materialen gemaakt, waardoor ze uit de toon vallen. (1) .....

a2 De kleuren en materialen van nieuwe dingen zijn goed afgestemd op wat er al is. (10)

– *Geluiden*

b1 Buiten in het landschap is vaak veel lawaai; het is er eigenlijk nergens meer stil. (1) .....

b2 Je kunt hier nog veel natuurgeluiden horen, zoals het ruisen van bomen en geluiden van dieren en vogels, of gewoon stilte. (10)

– *Dag en nacht*

- c1 In het buitengebied verdwijnt het verschil tussen dag en nacht steeds meer, vooral door de verlichting van snelwegen, kassen of industrieterreinen. (1) .....
- c2 Er is buiten in het landschap nog een duidelijk verschil tussen dag en nacht; 's nachts is het er stil en donker. (10)

– *Geuren*

- d1 Onaangename geuren overheersen hier in het landschap, bijv. van (bio)industrie of mest of auto's. (1) .....
- d2 Er zijn hier in het landschap nog veel natuurlijke geuren, niet alleen van bloemen en planten, maar bijv. ook van bos na regen, of van gemaaid gras. (10)

– *Afwisseling*

- e1 De indrukken die je hier kunt opdoen zijn overal vrijwel hetzelfde. (1) .....
- e2 Er is een grote variatie aan indrukken. Op elk plekje kun je weer wat anders ervaren. (10)

17. Welk cijfer zou U de gemeente geven voor het beleid dat zij voeren in het buitengebied en het landschap? (1-10). (Dit is niet alleen de kwaliteit van de plannen, maar ook de uitvoering daarvan) .....

18. Wat vindt U in dat verband van het volgende?

– *Het steunen van bewonersinitiatief*

- a1 Er is nauwelijks of geen steun voor initiatieven van bewoners, bijv. voor vrijwillig landschapsbeheer of het knotten van bomen. (1)
- a2 Er is veel steun voor bewonersinitiatieven. (10)

– *Inschakelen van bewoners*

- b1 Men maakt zelden of nooit gebruik van kennis van bewoners bij het maken van plannen. (1) .....
- b2 Men maakt vaak en veel gebruik van kennis van bewoners. (10)

– *Voorlichting*

- c1 Er is nauwelijks of geen informatie en voorlichting over voorgenomen plannen. (1) .....
- c2 Er wordt veel informatie en voorlichting gegeven. (10)

– *Gelijke behandeling*

- d1 Bepaalde groepen krijgen voorrang, zoals automobilisten of forenzen, waardoor andere groepen minder aandacht krijgen. (1) .....
- d2 Men geeft alle groepen evenveel aandacht, er wordt niemand voorgetrokken of bevoordeeld ten koste van anderen. (10)

– *Toezicht*

- e1 Er is weinig toezicht en controle op de naleving van regels, ook de regels van de overheid zelf, bijv. dingen oogluikend toelaten. (1) .....
- e2 Er is een scherp toezicht op de naleving van regels, bijv. op het illegaal storten van puin of afval. (10)

– *Kwaliteit van plannen*

- f1 Er is onvoldoende kwaliteit van plannen, bijv. omdat men onvoldoende rekening houdt met het karakter van de omgeving, t`è modern wil zijn, dingen t`è groots wil aanpakken, of geen lijn in de ontwikkelingen brengt. (1) .....
- f2 De plannen zijn meestal goed. (10)

– *Afstemming met naburige gemeenten*

- h1 Er is nauwelijks of geen afstemming van het eigen beleid met dat van de omringende gemeenten. (1) .....
- h2 Er is veel afstemming. (10)

19. Hoe ziet het landschap in Uw omgeving er uit, hoe zou U dat beschrijven? (Kruis aan wat van toepassing is; er zijn meer antwoorden mogelijk).

- a. polder, of een polder-achtig landschap
- b. rivierlandschap
- c. een natuurlandschap, bijv. bos of bosjes, wilde begroeiing, heid
- d. modern agrarisch ontginningslandschap, sterk gecultiveerd
- e. ouderwets boerenland
- f. modern stedelijk
- g. ouderwets stedelijk
- h. dorps
- i. landschap met intensief grondgebruik, bijv. kassen, tuinbouw, boomkwekerijen
- j. waterlandschap, met plassen of vennen, meren, riet
- k. recreatielandschap
- l. landgoedlandschap
- m. anders, nl. ...

Opmerkingen

- * De positieve kwaliteiten (vragen 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) zijn kort omschreven om interpretatieverschillen tussen respondenten zoveel mogelijk te vermijden.
- * De vragen bieden twee mogelijkheden om per regio de belangrijkheid van kwaliteiten vast te stellen. 1) de antwoorden op vraag 2 geven de belangrijkste kwaliteiten per regio. 2) de cijferwaarderingen op de vragen 3, 5, 7, 9, 11, 13 en 15 geven een vergelijkingsmogelijkheid van de kwaliteiten onderling. Door in een regio gemiddelde scores per kwaliteit te berekenen, kan een volgorde van belangrijkheid van de kwaliteiten worden vastgesteld. Dit kan ook voor heel Nederland gedaan worden.
De antwoorden op de vragen 4, 6, 8, 10, 12, 14 en 16 geven de belangrijkste deelkwaliteiten per regio. De negatieve belevingskenmerken zijn als antwoordcategorieën in de vragen opgenomen.

- * De vragen 17 en 18 geven een beleidsevaluatie vanuit de beleving.
- * In een eerste ronde zou aan de antwoordcategorieën van de even vragen, de deekwaliteiten, de categorie 'anders, namelijk ....' toegevoegd kunnen worden, als check op de volledigheid.
Dit moet dan wel "met de hand" verwerkt worden. Het kan eventueel nieuwe antwoordcategorieën toevoegen.